

histor

loved used thought game stories family learn lot etc hooked British course went teachers remember understand still
especially told first ever Ancient History interested interesting long
know started get look period love also take go Vietnam
never small good times like back always interest Civil going people world old big
since interests something part think reading right events year World American
past read favourite see reading time war different class military book
two quite young find anything teacher know age
little really well European
taught
even gener

Journal of historiography

tarihyazmi

2019

Summer 2024, 6(1)

Editörden...

Dergimiz **tarhyazımı**, Türkiye'deki tarihçiliğin kendini anlaması, çözümlemesi, sorunları farketmesi, çeşitli yaklaşımlar ve yöntemlerle daha iyi örneklerin verildiği zengin bir alana dönüşmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede yayının serüvenini 11. sayısı ile devam ettirmektedir.

Türk tarihçiliğinin zenginleşmesi adına teori ağırlıklı çalışmaların yanında yeni yaklaşımlarla yazılan makalelere de yer vermektedir. Bu sayımızda 3 makale yer almaktadır.

İlk makale Özhan Kapıcı ve Tibet Abak'ın "**Tarihsicilik ve Sahicilik: Türk Tarihyazımında Rusya Arşivlerinin Keşfi**" başlığını taşıyor. Kapıcı ve Abak, modern arşivlerin tarihyazımı açısından imkân ve sınırlılıklarını Rus arşivlerinden özellikle Türk araştırmacıların yararlanma biçimleri üzerinden tartışıyor.

İkinci makale Cengiz Kartın'ın "**Yakın Dönem Türkiye Çalışmalarında Olanaklar ve Sınırlılıklar Açısından İngiliz Arşivleri**" başlığını taşıyor. Kartın makalesinde İngiliz arşivlerinden yararlanma imkân ve sınırlılıklarını yakın dönem Türkiye tarihyazımı açısından tartışıyor.

Üçüncü makale ise yüksek lisans öğrencisi Gülşah Şahin ve danışmanı Hayri Çapraz'ın "**Akdeniz'de Buğdayın Yolculuğu: Fernand Braudel'in "Uzun Süre" Teorisi (Longue Durée) Bağlamında Bir İnceleme**" adlı çalışma. Yazarlar burada Braudel'in Annales ekolü içindeki rolünden hareketle ortaya attığı longue durée (uzun süre) kavramsallaştırması bağlamında bir çözümleme sunuyorlar.

Yeni yayın kurulu ile yopluna devam eden **tarhyazımı** dergimize katkıları için yazar ve hakemlere çok teşekkür ederiz. Aralık 2024'te yayınlanacak 12. sayımız için makale ve yazılarınızı bekleriz.

tarhyazımı dergisinin Türkiye tarihçiliği için bir platform olmasını diler, saygılarımızı sunarız.

Editörler adına
Prof. Dr. Ahmet Şimşek

Editör

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa

Yayın Kurulu (Editörler Kurulu)

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN- Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Cenk REYHAN-HBV Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN-Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. Vefa Saygın ÖĞÜTLE- Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Prof. Dr. Güney ÇEĞİN-Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih DURGUN- İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL- İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Özlem ÇAYKENT- İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Arzu İBİŞİ- İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Özhan KAPICI- Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer Faik ANLI- Ankara Üniversitesi

Yayımcı ve Yazı İşleri Sorumlusu

Ahmet ŞİMŞEK

Teknik Editör

Doç. Dr. İbrahim TURAN- İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa

İngilizce Editör

Dr. Özge ASLANMİRZA -Kocaeli Üniversitesi

Mizanpaj ve Yayın Editörü

Dr. Emre ELMAS- Trakya Üniversitesi

Dr. Can Tankut ESMEN- Trakya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

Sayfa

1. Tarihsicilik ve Sahicilik: Türkiye’de Tarihyazımında Rusya Arşivlerinin Keşfi

1-29

Özhan KAPICI & Tibet ABAK

2. Yakın Dönem Türkiye Çalışmalarında Olanaklar ve Sınırlılıklar Açısından İngiliz Arşivleri

30-49

Cengiz KARTIN

3. Akdeniz’de Buğdayın Yolculuğu: Fernand Braudel’in “Uzun Süre” Teorisi (Longue Durée) Bağlamında Bir İnceleme

50-67

Hayri ÇAPRAZ & Gülşah ŞAHİN

Tarihsicilik ve Sahicilik: Türkiye'de Tarihyazımında Rusya Arşivlerinin Keşfi

Özhan KAPICI

Doç. Dr.

Hacettepe Üniversitesi

ozhankapici@gmail.com

 0000-0001-6570-682X

Tibet ABAK

Dr. Öğrt. Üyesi

Muğla Sıtkı Koçman Üni.

tibetabak@mu.edu.tr

 0000-0002-3714-5743

Öz: Osmanlı İmparatorluğu tarihine ilişkin Türk tarihyazımı, tarihyazımının ayrılmaz bir bileşeni olan arşiv belgeleriyle, historiografik bir inşa aracı olarak değil, tarihyazımsal özgünlüğü tatmin etme hedefiyle kısmen iştigal ederken önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Bu bağlamda Rus arşiv belgelerinin Türk tarihyazımında kullanılmasında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Özellikle Türkiye'de daha az bilinen Rus arşiv kaynaklarına dayanan bilimsel yayınlarda, tarihyazımı metodolojilerinin göz ardı edilmesi ve yetersiz literatür araştırması yapılması yaygınlaşmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar Türkiye'de Soğuk Savaş koşullarında bu kaynaklara erişim çeşitli nedenlerle sınırlıydı ve bu durum, yayınlarda kullanılan arşiv kaynaklarının belge doğruluğunun kontrol edilmesini ve teyit edilmesini zorlaştırıyordu. Son dönemdeki bazı yayınlar çoğu zaman problematik temelli bir yaklaşımdan yoksun olmakta, hatta tarihyazımının sorunsallarından ziyade tarihçilerin ulaşabildiği mevcut belgeler, öncelikli olarak araştırma konularını belirlemektedir. Bununla ilgili diğer yaklaşım ise esas olarak arşiv kayıtlarına odaklanmakta ve tarihçileri arşivcilere dönüştürerek tarihyazımını belgelerin yayınlanması ve aktarımıyla eşitlemektedir. Ancak Rus arşivlerini temel alan pek çok yayının hâlâ belge yayınlamanın en temel gereksinimlerini bile karşılamadığı görülmektedir. Bu makale, Rus arşiv belgelerinin Türk tarihçiliğinde kullanımını eleştirel bir biçimde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Arşivleri, Türk Tarihyazımı, Tarihyazımında Sahicilik, Belge Neşriyatı, Tarihsicilik

Historicism and Authenticity: Discovery of Russian Archives in Turkish Historiography

[Makale Türü:](#)

Araştırma Makalesi

[Gönderim Tarihi:](#)

02.06.2024

[Kabul Tarihi:](#)

18.06.2024

Abstract: Turkish historiography concerning the history of the Ottoman Empire faces considerable problems dealing partially with archival documents, which is an inseparable component of the historiography, not as a means to build a historiographical construction but as an objective to satisfy historiographical authenticity. Miscellaneous issues are encountered when using Russian archival documents in Turkish historiography in this context. It has become widespread to disregard historiographical methodologies and conduct insufficient literature research, particularly in scholarly publications based on lesser-known Russian archival sources. Until the dissolution of the Soviet Union, access to these resources was limited in Türkiye for various reasons under the conditions of the Cold War, making it difficult to check the documental authenticity and confirm archival resources used in the publications. Some recent publications are often more deprived of a problematic-based approach, and even rather than the historiographical problematics, existing documents that historians attained primarily determine research topics. The other related approach focuses mainly on archival records and transforms historians into archivists, equating historiography with publishing and transmitting original documents. However, many publications based on Russian archives still need to meet even the most basic requirements of document publishing. This paper aims to critically evaluate the use of Russian archival documents in Turkish historiography.

Keywords: Russian Archives, Turkish Historiography, Authenticity in Historiography, Document Publications, Historicism

Extended Summary

Russian/Soviet archives remained mostly incognitum in Turkish historiography during the 20th century, when modern paradigms of the historiography were building, mainly due to geopolitical and ideological barriers of the Cold War. Russian archival materials have become more accessible to Turkish researchers by removing political obstacles and growing cultural relations since the destruction of the Soviet Union. Turkish and Russian scholars had an opportunity to examine their intersecting histories for the first time through the lenses of the other's archival documents, leading to increasing academic connections between Türkiye and Russia in the domain of historiography from the beginning of the 21st century. Nevertheless, access to Russian archives did not provide sufficiently source-rich, comprehensively satisfying, well-studied monographs all the time in Turkish historiography; instead, it resulted, at times, in the publication or transmission of the documental collections in Turkish publications of history. This trend notably started around the centenary of the Armenian question, and publishing Russian/Soviet archival materials on historiographically popular, debated topics has become attractive in Turkish historiography.

This critique reviews, from a historiographical outlook, Russian-archives-based scholarly surveys published in Türkiye during the last decades, but it is limited to reconsidering scholarly methodological issues in coping with archival sources in historiography. Moreover, when focusing on using Russian archival materials in Turkish historiography, we do not restrict the paper to reviewing published documental collections. This paper also partially discusses the misuse and distortion of Russian history literature in Turkish publications on history. Philological barriers and the lack of acquaintance with Russian historiography and archival sources have been the main obstacles to a qualitative review of Russian archives-based scholarly publications in Türkiye. This paper aims to give readers, especially those unfamiliar with Russian sources, a broad overview of the use of Russian historical sources in recent publications.

In order to give readers with less knowledge of Russian historiography, we scrutinized the publications on various topics and, at the same time, the most disputable in terms of methodology and historiography. We examined the publications within the scope of this critical paper as far as they are reflected in monographs, translations, and terminological issues in terms of the authenticity of the archival materials cited (whether they are published documents or not) in the publications, the compatibility between the title, introduction, and main content, and the approach to archival sources.

Critique of using Russian archives in Turkish historiography displayed debatable results regarding the methodological and scholarly principles. Setting aside a specified number of monographs, several academic publications in this field need to match even the fundamental requirements of historiographical approaches. Since Russian archival sources have been treated as authentic even though they sometimes provide researchers with ordinary empirical information, regardless of the document's content, the more ordinary the archival materials cited are, a historian who quotes Russian archives is accepted authority in the field in Türkiye. Repeating even ordinary historical information by citing foreign archival sources causes a vicious circularity in historiography. Moreover, publishing a translation of particularly selected Russian archival materials in topic-based order and chronological sequence has become a prevalent tendency in Turkish historiography. Omnipresent methodological phases of historiography, namely, literature

review, analysis and comparison of archival materials, and framing an issue-related narrative, have somehow been ignored in reviewed publications in this critique.

Other than methodological problems, professional issues of the publications also raise the attention of this review's authors. First and foremost, it has been almost regular practice in Türkiye to present already published Russian archival collections and contemporary secondary materials as authentic archival documents. Most of the publications included in the scope of this critique are commonly based on sources identical to published document collections and even secondary literature in Russian historiography. Since these parallels are relatively apodictical as they were reflected in almost every aspect of the mentioned scholarly publications, from referring to the specific pages of archival materials to the framework of these publications, they should be examined regarding their historiographical authenticities. Overall, the authors of this critical reading also glimpsed terminological issues related to the quasi-authentic usage of published documents. Excessive reliance on uncritically read archival sources, even if published, led to conscious negligence of secondary literature, requiring more historical context knowledge and consequently causing text terminological misusages.

The investigations of Russian archives in the post-Soviet period have provided Turkish historiography with new perspectives by bringing source diversity and new information for Ottoman and Turkish history; nevertheless, it has caused various problems with existing archive-based historiographical issues. Historians in Türkiye approached materials from these archives as evidence infallibly reflecting past events. It is unlikely not to consider that a biased opinion, which assumes the value of academic publication with the quantity of referred archival materials, is embedded in reviewed publications. Instead of a problematic-based approach, the so-called authenticity of translated or referred Russian archival materials has been the focal point of Turkish historiography. Hence, it is not a coincidence that some reviewed examinations are merely compendiums or transmissions of documents but not scholarly authentic monographs. In many Russian sources-based works, historians in Türkiye have tended to neglect or ignore existing Russian historical literature for the sake of the alleged authenticity of their publication. In some instances, disorders in reference usage reach as far as presenting already published archival materials, even secondary literature, as authentic archival sources. Thus, quality has been sacrificed to quantity, enabling a mass academic production using Russian archives.

Giriş

“Almanya’da bir sahicilik jargonuyla konuşuluyor, dahası yazılıyor; kullanana hem asil hem de huzurlu bir hava veren, toplumsallaştırılmış seçilmişliğin emaresi olan bu dil, üst dil olarak sunulan bir alt dil aslında.”

(Adorno, 2012: 11).

Modern dönemde arşivler, tarih ile hafızanın bağıni kurarken tarihyazımını belirlediği gibi, geçmişi yeniden inşa eden kurgusal metinlere aslında sahicilik ve ve hatta meşrûiyet yüklediği ölçüde tarihçiye de bir otorite alanı, hatta koruma duvarları örmektedir. Dolayısıyla arşivler bir yandan tarihyazımının ayrılmaz bir parçası olmasının yanında tarihçiye de adeta siper oluşturur ama onu ne ölçüde ve nasıl kuşattığı, bir problematik olarak karşımızda durmaktadır. Bu argümandan hareketle *Hâfıza Mekânları* külliyyatının Arşivler bölümünü yazan Krzysztof Pomian, yazısının sonunda tarihyazımının ve arşivlerin paralel evrimine ilişkin bir çalışmanın yapılması gerektiğini vurgulayıp, bir tarih felsefesi tartışmasına girilerek, “o halde esasında her belge bir semiyofordur lâkin tersi doğru doğru değildir. Belge kategorisine değil anıt kategorisine ait olup aslında semiyofor olan birçok nesne vardır” demişti (Pomian, 1997: 4001). Semiyofor, yani nesnelere gerçek kullanım alanının dışında anıtsal birer göstergeye dönüştürülmesi veya başka bir deyişle otorite ve savunma alanı -hatta daha bazı paradigmalarda bir “savaş alanı”- olarak görülen tarihçilikte, arşivin tarihçi için araçtan amaç hâline gelmesi, genellikle bizatihi tarihyazımını şekillendirdiği gibi, onun kendine mahsus bazı kaide ve metodolojik hassasiyetlerini dışlayıp yok saydıkça, bizatihi tarihçiliğin içinin boşalmasıyla, onu bir tür tarihsiciliğe mahkûm etmekle sonuçlanabilir. Tarihçilerin “teyit etme” ihtiyacının aşkınlaşması, kendi içinde bilimsel faaliyetin araştırma, tahlil, tenkit, argüman geliştirme; kurgu inşa etme veya kurgu bozma; anlatıları teyit ve tahkim etme veya dönüştürme gibi basitçe ifade edebileceğimiz aşamalarını dışladığında veya Türkiye’de sıklıkla dile getirildiği üzere bir tür “arşiv fetişizmi”ne saplanıp kaldığında, ortaya çıkan historiyoğrafik bir metnin “özgünlüğü” de arşiv belgelerinin niceliğiyle ölçülür hâle gelir.

Arşiv ve tarih arasındaki historiyoğrafik ve teorik tartışmayı bir kenara bırakırsak, özellikle Türkiye’de tarihçiliğin yabancı arşivlere açılımla “özgünlük” probleminin de tarihyazımında gittikçe belge üzerinden ölçülebilen bir tür saplantı hâline geldiğini ileri sürebiliriz. Türkiye’de tarihyazımında doktora tezlerinden başlayarak artık konuların ve çoğu zaman konuları belirleyen belgelerin “özgünlüğü” tarih metinlerinin argümanları, ortaya koyduğu sorunsalları, tutarlılık ve tutarsızlıkları veya eleştireliliği gibi daha felsefî, metodolojik veya bilimsel meseleleri dışlama noktasına gelmiş gibi gözükmektedir. Hâl böyle olunca bir tarih metninin özgünlüğü, kullanılan belgelerin niceliği yanında daha önce kullanılıp kullanılmadığı gibi ampirik ve biçimsel kriterlerle tanımlanır hâle gelmektedir.

Tarihçiliğimiz için son çeyrek yüzyıla kadar erişim imkanları nispeten kısıtlı olduğundan dolayı birer “muamma” olarak görülen yabancı arşivleri tarihçilerin kullanım biçimleri ise zaman zaman tarihçinin “uzmanlığı” için bir

gösterge ya da bazı durumlarda onun meslekî prestijlerine referans zemini sağlamaya başlar. Bu meyanda bir parantez açmak gerekirse Pomian'a arşivcileri temsilen gelen bir yanıtta, eski arşivlerde arşivcinin rolünün, belge ve kullanıcı arasında aracı ve yorumlayıcı olarak ön planda olmasından kaynaklandığı belirtilmişti; lâkin çağdaş arşivlerde arşivcinin fonlar üzerindeki rolü, artık sadece teknik değil, aynı zamanda etik ve politik bir içeriğe de kavuşmuştur. Arşivci, sunulan ayrıcalıklar ve yetkiler, açığa çıkardığı veya gizli tuttuğu fonlar aracılığıyla tarihi ve konuları belirli bir şekilde kontrol etmekte, hatta yönlendirmektedir (Krakovitch, 1994: 21).

Türkiye'de yabancı arşivlerin kullanımında tarihçi ile arşivci arasındaki rollerin ise yeni tarihciliğin etkisiyle bazen iç içe geçtiği, birbirine karıştırıldığı gözlemlenebilir. Özellikle erişim imkânı gibi çeşitli sübjektif nedenlerle kullanımı kısıtlı veya zor olan kimi yabancı arşivler, Türkiye'de teyidi nispeten güç olan bu arşivlerdeki belgelere dayanarak araştırma yapan tarihçilerin seçmeci ve gelişigüzel yaklaşımlarına imkân sağlayabilmektedir. Buna ilave olarak filolojik donanım meselesi de belgelerin gelişigüzel kullanım biçimleri için tarihçilere doğal bir koruma alanı açmakta, yani denetlenebilirlik alanını daraltmaktadır. Bu eleştirel, Türkiye'de Rusya arşivlerinin kullanım biçimlerini, manzaranın bütününe olmasa da bir bölümünü yansıtan birkaç çalışma özelinde tartışma amacındayız.

Arşivci ile Tarihçi Arasında: Rusya Arşivlerinden Belge Neşriyatı Sorunu

Öncelikle arşivlerin, hemen hemen tüm ülkelerde devletlerin denetiminde olduklarını ve içerdikleri belge yığınlarının da buna göre şekillendiğini, Rusya arşivlerinin olduğu kadar Batılı devletlere ait arşivlerin de bu "şekillenme"den bağımsız olmadığını baştan vurgulamak gerekir. 1 Haziran 1918'de tüm Sovyet arşivlerindeki devlet kontrolünü belirleyen, daha doğrusu genişleten; özel arşiv ve koleksiyonları da devlet arşivlerine dâhil eden kararnâme, Sovyet arşivlerini devletin çıkarlarına göre yeniden düzenlemişti ve günümüzde de Rusya arşivlerinin, tıpkı benzeri diğer devlet arşivlerinde de görüldüğü üzere bu düsturu dikkate aldığı ileri sürülebilir.¹ Dolayısıyla meslekî etiğin baskısı altındaki

¹ Bu konuda Batıda henüz 2000'lerin başında yayımlanan eleştirel bir makale, Rus arşivlerinin kısıtlılıklarına değinmesi bakımından dikkat çekicidir ki bahsedilen dönem, aslında Rusya devlet arşivlerinin yabancı araştırmacılara görece daha fazla erişim olanağı sunduğu bir dönemdi (Rosenberg, 2001: 78-95). Lâkin bu tür kısıtlılıkların Batılı devletlerin arşivlerinde de "aspest riski", "koleksiyon tadilatı" vesâir başka gerekçelerle uygulanabildiğini unutmamak gerekir ki böyle kısıtlılıklara konu olan belge koleksiyonlarının Rusya gibi ülkelerin arşivleri olduğunda Batılı tarihçilerin refleksleri daha farklı olabilmektedir. Gelişigüzel bir örnek vermek gerekirse Fransa Dışişleri Arşivi'nde Soğuk Savaş dönemi Türkiye - Fransa kültürel ilişkilerini çalışmak isteyen bir araştırmacıya, ilgili koleksiyonların "aspest riski" veya "kötü kondisyon" gibi nedenlerle senelerdir erişime kapalı olduğu ve ucu açık bir tarihe kadar da kapalı olabileceği yanıtı gelebilir. Örneğin bkz., (https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/egf_po_2024_01_30_cle0a6b5a.pdf) (15.05.2024). Dolayısıyla benzeri şekilde erişime geçici olarak kapalı fonlarla karşılaşmak, her arşivde çeşitli gerekçeler öne sürülerek mümkündür. Hatta muadilleriyle kıyaslamak gerekirse Osmanlı ve Türkiye arşivleri, hızlı dijitalleşmenin de etkisiyle birçok devlet arşivine göre araştırmacılara daha cömert olanaklar sunmaktadır.

tarihçiler ile devletlerin mevzuatlarının baskısı altındaki arşivcilerin “erişilebilirlik” sorununa yaklaşımları da farklı olacaktır. Rusya arşivleri de erişim ve araştırma koşulları açısından diğer birçok devlet arşivi gibi araştırmacılara, kendine özgü bazı uygulamaları dayatır. Bununla birlikte vurgulamak gerekir ki Soğuk Savaş sonrası dönemde Rus arşiv belgelerine erişimde, bürokrasinin ağır işlemesi dışında, Sovyet dönemine nazaran herhangi bir şekilde doğrudan veya dolaylı bir engelleme olduğunu ileri sürmek pek mümkün değildir. Rusya’da arşivler, Sovyetler Birliği’nin ilgasından itibaren değişim sürecine girmişlerdir.² Özellikle XXI. yüzyılın başından itibaren araştırma olanaklarında gerek fizikî alt yapı gerekse de mevzuat açısından kayda değer dönüşümler yaşanmıştır.³

Türkiye’de Rusya tarihinin, özel olarak Osmanlı-Rusya ilişkileri tarihinin son yıllarda gittikçe ilgi çeken bir araştırma alanı gelmesiyle birlikte iki Avrasya imparatorluğunun askerî, diplomatik, kültürel etkileşimleri ve çatışmaları üzerine akademik, yarı-akademik ve popüler çalışmaların hacminde ve niceliğinde bir artış olduğu gözlemlenir. Buna karşın Türkiye’deki Rusya tarihi bağlantılı çalışmalarının niceliğiyle kıyaslandığında, tarihyazımının bazı evrensel normlarına uygun ve özgün niteliksel çalışmaların ise hâlâ sınırlı olduğunu baştan vurgulamak gerekmektedir.⁴ Yabancı arşivlere dayanan çeşitli çalışmalarda sıklıkla rastlandığı gibi, Rusya bağlantılı çalışmalarda da konulara ve problematlere göre yapılan arşiv çalışmalarından ziyade, belgelere göre konuların belirlendiği; araştırma sorunsallarının yeterince dikkate alınmadığı, sorunsal ve metodolojik yönü değil de belge merkezli ve anlatısal yönü ağır basan, hatta bazen belge neşriyatı veya özetinden ibaret olan çalışmaların da zaman zaman okuyucu ve araştırmacılara sunulduğu görülmektedir.⁵

Türkiye’de Rusya tarihyazımı özelinde, derinleşememe sorununun tipik bir sonucu, tarihsel terminolojinin kullanımı meselesinde de ortaya çıkar. Terminoloji, döneme ilişkin arşiv belgeleri ve diğer kaynaklara tarihinin vukûfiyetini ölçen önemli göstergelerden biri olarak ele alınabilir. Sözgelimi II.

² Bu tarihlerden itibaren araştırmacılara arşiv fonlarının içerik bilgisine ulaşabilmeleri, arşivlerdeki çalışma koşulları hakkında önden bilgi sahibi olabilmeleri amacıyla çeşitli rehberler yayınlanmıştır veya Sovyet döneminden kalma rehberler güncellenmiştir. Bunlardan biri için bkz. (*Federalnie arhivi Rossii* 1994). Ancak unutmamak gerekir ki Rusya’da her federal ve kurumsal arşivin kendi müstakil rehberleri vardır ve bunların neredeyse tamamına, farklı dijital veri tabanlarından ulaşmak mümkündür.

³ Bilhassa bilişim ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, 2000’li yılların başından itibaren Rus arşivlerindeki değişime olumlu yansımıştır. Halen kullanımda olan site Rusya Federal Arşiv Dairesi adıyla hizmet veren “Arhivi Rossii” portalıdır. Dijital devrimin Rusya arşivlerine yansımaları hakkında bkz., (Kopırına, 2017: 3).

⁴ Bu çalışmada bazı olumlu örnekleri atlamamak adına bir dipnot açmak gerekiyor. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Rusya arşivlerine erişim imkânlarının açılmasına müteakip, özellikle 1990’ların sonundan itibaren Rusya arşivlerini temel alan çeşitli çalışmalar neşredildi. Bunlar arasındaki olumlu örneklerin bu eleştirel çalışmada yer almayacağını belirtmemiz gerekiyor.

⁵ Osmanlı-Rus ilişkilerinin incelenmesinde Rus arşiv belgelerinin önemini anlatan, 1984’te basılmış bir makale dahi, aradan geçen yaklaşık 40 yıllık bir süreçte Rusya arşivlerinde yaşanan değişim ve dönüşümlere rağmen Türkiye’de akademik matbuatta kendine yer bulabilmektedir; bkz., (Kleyenman, 2016: 331-338).

Abdülhamid dönemi Osmanlı-Rus ilişkileri üzerine yayımlanan önemli bir belge koleksiyonu, Osmanlı askerî tarihyazımı araştırmacılarına önemli veriler sunmaktadır (Bashanov-Kemaloğlu, 2018). Bu tür çalışmalar, birer monografi olmaktan ziyade, belli konular etrafında derlenmiş belge koleksiyonlarının tercümesinden oluşur. Esasında modern tarihyazımı paradigmaları dikkate alındığında bu meşgalenin tarihçinin değil arşivcinin faaliyet alanına girdiğini ileri sürmek de mümkündür ve bu tür belge koleksiyonlarında, araştırmacıların doğru kullanımı için terminolojinin de yerli yerinde seçilmiş olması son derece önemlidir. Örneğin Rusya’da 1802’de modern bakanlıklar teşekkül eden Harbiye Nezâretine bağlı olarak 1815’te kurulan *Glavnyy ştab*, dönemin Alman Genelkurmayı ile benzerlik göstermekteydi ve 1832’de yeniden yapılandırılrsa da 1865’te de yeniden aynı adla, Genelkurmay olarak kurumsallaşacaktı (Kagan, 1999: 20-21) Yakın geçmişte Rusya Askerî Arşivi’ne dayanarak Bashanov ve Kemaloğlu tarafından yapılmış derlemenin başlığında Osmanlı-Türk askerî terminolojisine uygun bir şekilde Genelkurmay terimi seçilmesine karşın çalışmanın içeriğinde zaman zaman terimin doğrudan çevirisinin yani *Baş Karargâh* teriminin kullanılmış olması, askerî tarihyazımının terminolojisine uygun düşmediği gibi, belgelerin çevirisinde belli bir tutarlılığın olmadığına da işaret etmektedir. Aslında çevirisi yapılmış bu koleksiyon, genel olarak İstanbul’daki Rus askerî ataşelerinin raporlarından yapılmış kısa bir derlemedir ve bu derlemenin konusunu oluşturan, kitapta “askerî ajan” olarak çevrilen *voenny agent*, aslında XIX.yüzyıl askerî tarihinin gerçekleri dikkate alındığında, ataşemiliterin Rusya’daki karşılığıydı.⁶ Bir başka deyişle modern diplomasi tarihinde askerî diplomasi kavramının temel unsurlarından biri olan askerî ataşelik, her ne kadar istihbarî bir görev olarak ortaya çıksa da görev yapılan ülkelerin askerî kurumları nezdinde kendi devletinin askerî kurumlarını temsil eden subay olarak bilinmektedir ve bu görevi yapan askerî temsilci, Rusya örneğinde *voenny agent* olarak adlandırılmaktaydı. Rusya, Avrupa’da ataşemiliter terimi yerleştğinde dahi kendine özgü ve yüzyılın başına ait olan *voenny agent* tabirini kullanmaya devam etti. Ancak, her ne kadar bu derlemede kitapta *askerî ajan* gibi çevrilse de ataşemiliterden farklı bir kurum değildi. Rusya’da askerî ataşelik yönetmeliği ilk defa 1856’da çıkmıştı (Vinokurov, 2009: 55-56) ve XIX. yüzyılda genelde üst düzey eğitim almış subaylar bu göreve atanırdı. Bunlar karşılıklı olarak iki ülkenin askerî kurumları arasında daimî askerî ilişkileri düzenlerler, askerî nitelikli meselelere ilişkin görüşmeleri yürütürlerdi. Askerî konularda diplomatlara danışmanlık yaparlar, tatbikat ve askerî nitelikli törenlerde bağlı buldukları ülkeyi temsil ederlerdi. Yani esasında

⁶ Ataşemiliterlik kurumu tıpkı Avrupa’da olduğu gibi, Rusya’da da Napolyon Savaşlarına müteakiben ortaya çıkmıştı. 1820’lerin sonunda Rusya’da “askerî ajanlık” olarak bilinen bu görevliler, görevlendirildikleri devletlerdeki tüm askeri değişimleri hükûmetlerine iletmekle görevliydi. Bunlar bir bakıma harp sanayi casuslarıydı ve Avrupa’da ortaya çıkan buluşların, özellikle askerî alandaki keşiflerin Rusya’ya aktarılmasıyla görevliydi. 1836’da Rusya’da Harbiye Nazırlığı’nın yeniden yapılandırılmasıyla Genelkurmaya bağlı olarak Askerî Talim (*Voенно-ученое*) şubesi oluşturulmuştu ve Hariciye’den bu konularla ilgili gelen bilgileri işleyen bir birim olarak çalışıyordu. Her ne kadar bu kurum, Avrupa ile Rusya’da paralel bir tarihsel gelişim gösterse de “Rusya, yurtdışındaki askeri temsilcilerini askeri ataşeler değil, askeri ajanlar (diplomatik faaliyetlerde bulunan kişiler, diplomatik ajanlar için genel kabul görmüş terime benzer şekilde) adlandırmaktaydı.” (Vinokurov, 2009: 55, 59).

ataşemiliterlik, kurumsal karakteri gereği yüzyıl ilerledikçe gizli istihbârî bir görevden ziyade askerî alanda enformatik ve diplomatik bir göreve dönüşecekti.

Rus askerî ataşelerinin raporlarına dayanan bu önemli derlemede, her ne kadar Rus askerî temsilcilerinin Osmanlı Devleti nezdindeki mevcudiyetlerinin başlangıcı olarak 1849 yılına işaret edilse de bunun daha eskiye gitmesi, ayrıca dikkate değer bir ayrıntıdır. 1826'dan beri İstanbul'daki Rusya elçiliğinde askerî temsilci olduğu, daha önce Rusya elçiliği üzerine basılan detaylı bir monografide zikredilmiştir.⁷ Dolayısıyla Osmanlı örneğinde bu müessese, Rusya bakımından başlangıçta askerî diplomasi değil, askerî istihbarat hedeflerine hizmet etmekteydi.

Yabancı arşivlere dayanan arşiv koleksiyonlarından yapılan neşriyatta, belgelerin orjinallerinin kopyalarının da eklenmesi son derece mühimdir.⁸ Nitekim bu tür bir yayının, her neşriyatta olduğu gibi kaçınılmaz olarak kendi içinde tutarlı bazı kriterlere dayanan bir seçmeciliğe dayanması beklendiğinden dolayı okuyucuya belgelerin transkripsiyonu veya çevirilerini denetleme imkânı vermektedir. Bu nedenle bazı raporların tamamının kopyalarıyla birlikte değil de bunlardan alıntılar yapılmak suretiyle neşredilmesi, araştırmacıları yönlendirebilir.⁹

Tamamen belgelere dayalı arşiv koleksiyonlarının, basılı raporların veya hatta çağdaş kitapların yayımlanmak suretiyle araştırmacıların kullanımına sunulmasında bir diğer önemli mesele, yukarıda da belirtildiği gibi, okuma ve çeviri sorunlarının yol açtığı terminoloji konusudur. Özellikle Rusça belgelerden yapılan çevirilerde, kavram ve terimlerin Türkçe veya Osmanlı Türkçesi'nde karşılığının genellikle bulunmasına rağmen olduğu gibi aktarıldığına rastlandığı gibi, bazen basit çeviri veya okuma hataları da tarihçileri dahi yanlış yönlendirebilmekte, terminolojik yanlışlıklar ise ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰ Benzeri hatalar, tarihçi ile arşivci arasındaki sınırları yeniden hatırlatması bakımından önemlidir.

⁷ Albay (*Polkovnik*) Fyodor Fyodoroviç Berg (Friedrich Wilhelm Rembert von Berg)'in 1826'da müşâvir kadrosunda *voenny agent* atanması, aslında İstanbul'daki Rusya elçiliği özelliğinde bu görevin daha eskiye gittiğine işaret etmektedir. Elçilik bünyesindeki bu askerî misyonda Berg'in dışında *Ştab-kapitan* (Kurmay Yüzbaşı) Tuçkov, *Podporuçik* (Asteğmen) Verigin, Baron Liven ve A.O. Dyugamel gibi askerî personel de bulunmaktaydı. Ancak XIX.yüzyılın ilk yarısında başlıca rakibi Rusya olan Osmanlı Devleti'nin kuşkularını çekmemek için bütün bu askerî personelin sivil rütbelerle atandığı görülmektedir. Berg, Tuçkov, Dyugamel gibi subaylar elçilik kadrosunda müşâvir, müsteşar veya benzeri sivil kadrolarda gösterilmişti (Kudryavtseva, 2010: 139).

⁸ Bashanov-Kemaloğlu tarafından yayımlanan bu arşiv derlemesinde genelde 3 koleksiyondan istifade edilmiştir. Bunların çoğunluğu Fond 401-*Voенно-Уçyonny Komitet* yani *Askerî Talîm Heyeti* olarak çevrilebilecek tasnifte bulunmaktadır. Bu tasnifte, başka birçok koleksiyon dışında ülke dışındaki Rusya askerî temsilcilerinin görev yaptıkları ülkelerdeki orduların yapısı ve silahlanması, askerî hizmetteki yasal değişiklikler ve düzenlenen tatbikatlara ilişkin raporları da bulunmaktadır (*Rossiyskiy Gosudarstvenny Voенно-İstoriçeskiy Arhiv, Putevoditel*, 2006: 95-97).

⁹ Aralık 1890 tarihli Peşkov'un raporu, buna örnektir (Bashanov-Kemaloğlu 85). Bu raporun esasında oldukça uzun olduğu, küçük bir kısmının alınmış olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰ Örnek olarak vermek gerekirse, Rusça'dan tercümesi yapılmış bu koleksiyondaki bir raporda, Amiral Duperré'nin filosunun İstanbul'a geldiği yazılıdır ancak belgenin orjinaline bakıldığında

Rusya tarihi ile bağlantılı konularda Türkiye'deki tarihçiler arasında arşiv belgeleri koleksiyonları yayımlamak suretiyle arşivcilerden rol devralma gibi bir eğilim aslında Ermeni meselesi bağlantılı çalışmalarla başlamıştı. Bu noktada sorulması gereken soru, tarihçinin meşgalesinin arşiv belgelerinin de yardımıyla monografik ve historiyoğrafik bir metin inşa etmek mi olduğu, yoksa dökümantasyon neşretmek mi olduğu sorusudur. Ermeni sorununa dair arşiv belgelerine dayalı yapılan çalışmalarda, konunun popülerliği ve siyasi yönü dolayısıyla kimi araştırmacılar, tutarlı belli başlı kriterlere dayanmadan ve hatta seçmeci bir usule başvurarak derledikleri belgelerin bazılarını, aslında kısmen neşriyatlarına dâhil etmektedirler ve bu durum, yayınlanan belgelerin orjinalleriyle mukayese edildiğinde açıkça görülmektedir. Dolayısıyla, savunulan görüş her ne olursa olsun ondan bağımsız olarak okuyucunun ve araştırmacıların yönlendirilmesi gibi ilginç bir sonuç ortaya çıkmaktadır.¹¹ Amaca ve sonuca yönelik olarak derlenen belge koleksiyonlarının gelişigüzel denilebilecek bir şekilde, okuyucuyu belli bir sonuca yönlendirmek amacıyla derlenip yayınlanmasının bilimsel açıdan yarattığı diğer bir sorun ise araştırılan olay ve olguların bağlamından koparılmasıdır. Bu yaklaşım hâliyle bizi Ranke öncesine götürür. Zira burada hangi kriterlere göre seçilip derlendiği belli olmayan belgelerin tutarlı ve objektif bir şekilde değerlendirilmesi, hatta kronolojik bir anlatı oluşturulması dahi söz konusu değildir. Arşivler, içerisinde her şeyin bulunduğu, sonsuz derinlikte ve uçsuz bucaksız yapılar değil ve zaten kullanıma sunulan tüm belgelerin de seçilmiş ve sınıflandırılmış oldukları gerçeği (Steedman, 2022: 68), Rusya arşivleri söz konusu olduğunda da unutulmamalıdır. Carr'a atıf yapacak olursak; çeşitli arşiv belgelerinin seçki halinde listelendiği yayınlarda tarihçiyle, arşivden edinildiği iddia edilen olgular arasında bir etkileşim yoktur (Carr, 1990: 27-30). Nihayetinde belgeleri konuşturanın tarihçi olduğu düşünülecek olursa, bu tür belge derlemelerinin tarihçilik ve tarihyazımından ziyade arşivciliğin alanına girdiğini rahatlıkla ileri sürebiliriz.

Özellikle siyasi ve diplomatik tarihçilikte, belli bir konuya ilişkin Rus arşivlerinden, anlatı oluşturma ve literatür taramasına gerek duymadan yapılan,

İstanbul'a gelenin Amiral Duperré'nin kendisi değil, onun adını taşıyan "Amiral Duperré filosu" olduğu görülür; zira bahsi geçen amiral birkaç sene önce ölmüştür. Ancak yayınlanan bu koleksiyonda Amiral Duperré'nin kendisi İstanbul'a gelmiş gibi anlaşılmaktadır (Bashanov-Kemaloğlu, 86-87). Örneğin bu ziyareti, Fransız ataşemiliterliği raporundan okuduğumuzda da filonun adının Amiral Duperré olduğunu anlayabiliriz ki aslında Rus ataşemiliterin raporunda da böyle yazar (*Service Historique de la Défense*, 7 N 1630, Léon Berger'den İstanbul'daki Fransız Elçisine, 31 Ekim 1890, No 79). Mesela Bashanov-Kemaloğlu'na ait çalışmada başka bir yerde; 141. sayfada verilen belgeden rastgele bir cümleyi, belgenin orjinaliyle karşılaştırdığımızda; "teftiş etmek" kelimesinin "gezmek" olarak çevrildiği, "teknik" kelimesinin atlandığı ve tek bir cümlenin de üç ayrı cümleye bölünmesi suretiyle bağlamın bozulduğu görülür. Benzer şekilde 148. sayfadaki belgede, belgenin aslında geçen "savaş zamanında" ifadesi çıkarılıp, yerine "geçmişte yaşanan olayların..." gibi bir ifade eklenmiştir. Belgelerin asılları tercümeleleriyle mukayese edildiğinde örneğin "müfreze" teriminin bazen gelişigüzel kullanıldığı anlaşılmaktadır; mesela "ştab-brigada" ifadesi, "liva karargâhı" (veya tugay) olarak çevrilmek yerine, "müfreze karargâhı" olarak çevrilmiştir ki oysa kol, müfreze manasındaki askeri terim, "otryad" kelimesidir (Ahmed Sedad, 1320: 24, 317; P.S. Boçkarev, 1942: 181, 207). Detaylı incelenmesi halinde benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür.

¹¹ Böyle bir belge seçkisinin bariz örneklerinden biri için bkz. (Perinçek, 2012).

“Rus arşiv belgelerine göre...” gibi başlıklarla belge seçkileri neşretme alışkanlığı, tarihçilere seri yayın olanağından başlayarak popüleriteye kadar pek çok avantaj sunmaktadır. Fakat şurası bir gerçektir ki yararlanılan belgeler de genellikle aslında nicelik açısından oldukça mütevazıdır.¹² Zira belge olarak sunulan materyallerin bir kısmının aslında basılı kaynaklardır ve bunlar arasında neşredilmiş raporlar yer aldığı gibi, doğrudan ikincil kaynak kapsamına giren kitaplar, makaleler, hatta ansiklopedi maddeleri dahi yer alır.¹³ RGVIA’ya (Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi) dayanılarak hazırlanmış “Türkiye’de Ermeni Meselesi” adlı başka bir çalışmada yazar, “*Askeri Harekât Cephesinde Kafkasya Askeri Bölgesi Karargâhı*” fonundaki dosyalarda yer alan rapor ve yazışmaların bir kısmını çevirmiştir. Ancak bazı belgelere verilen atıflar incelendiğinde, yapılan çevirilerin kısmi alıntılar mı yoksa tam metin çevirileri mi oldukları açık bir şekilde anlaşılamamaktadır.¹⁴ Diğer bir husus ise, Kafkasya’daki Rus askerî karargâhı ve askerî matbaa tarafından basılmış çeşitli materyallerin de arşiv kaynaklarıyla aynı kategoride “belge” başlığı altında sunulmuş olmasıdır.¹⁵

Bu konuyla ilgili siyasi tarihçilikte Türkiye’de en fazla çevirisi yapılan veya çeşitli vesilelerle aktarımlar yapılan iki eserin belki de “*Tsarskaya Rossiya v mirovoy voyne*” (Pokrovskiy 1925, *Cihan Harbinde Çarlık Rusyası*) ve “*Konstantinopol i prolivı*” (Adamova, 1925, *İstanbul ve Boğazlar*) olduklarını söyleyebiliriz. Bolşeviklerin Dışişleri Halk Komiserliği tarafından Çarlık Rusya’sının dış politikasını eleştirmek amacıyla basılan bu iki belge koleksiyonunda Osmanlı Devleti’yle ilgili pek çok doküman ve materyal bulunmaktadır. İlk eser Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’nın genel dış politikasına dair arşiv belgelerini içeren oldukça kapsamlı bir koleksiyon, ikincisi ise doğrudan Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne yönelik izlediği siyaseti ele almaktadır. Her iki eserin de Türkiye’deki çevirilerinde kullanılan başlıklar dikkat çekmektedir. “Cihan Harbinde Çarlık Rusya’sı” adlı eserin sadece Türkiye ile ilgili kısımlarını çeviren bir tarihçi, “Rus Dışişleri Arşivi’nin Gizli Belgelerinde Osmanlı’nın Cihan Harbine Girişi” başlığını kullanmıştır (Azadoğlu 2018). Diğer belge koleksiyonunun çevirisinde ise “Türkiye’nin Parçalanması ve Rus Politikası” başlığı kullanılmış, böylece yaklaşık yüzyıl önce basılmış olmasına ve gizliliği kendi döneminden tartışılır olmasına rağmen, üstelik bu basılı dökümantasyonun çeviri değil de

¹² Örneğin yukarıda zikredilen derlemede en fazla atıf RGVIA’ya yapılmış olup, yazarın yararlandığı dosyaların numaraları şunlardır: 94, 460, 517, 698, 982, 1094, 1142, 1148 1191. (Perinçek, 2007: 67, 69, 71, 73, 76, 80, 85, 87, 90, 97, 105, 107, 111, 113, 116).

¹³ Mesela 25-66. sayfalar arası “belge” başlığı altında yapılan alıntılarının hiçbirinde arşiv belgesi kullanılmamıştır. (Perinçek, 25-38).

¹⁴ Bazı belgelerde yazarın verdiği atıflardaki sayfa sayıları ile kitapta yer alan metinler nicelik olarak birbiriyle uyumamaktadır. Örneğin “Yaprak 147-175” olarak yapılan bir belge atfının çevirisi 2 sayfadır. Bu gibi durumlarda tırnak işareti kullanılmadığı için, yazarın oluşturduğu metinlerin bazılarının doğrudan alıntılama mı yoksa özet mi olduğu da anlaşılamamaktadır. *Türkiye’de Ermeni Meselesi: Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri* (Bashanov 2019: 197-198).

¹⁵ Benzer şekilde, Rusya’nın Kafkas Cephesi subaylarından Termen’in Osmanlı Doğu vilayetlerindeki gözlemlerine dair basılı kitaptan “Belge 23” başlığı altında oldukça hacimli bir alıntı yapılmıştır (Bashanov, 159-180).

orijinal arşiv belgelerine dayanan akademik bir çalışmaymış gibi neşredildiği görülür (Uğurlu 2004).

Sadece çevirmenlik faaliyetine giren bu tür belge neşri çalışmalarında, bir takdim veya giriş yazmanın ötesinde akademik bir emekten bahsetmek zorlaşmaktadır. Bunun en büyük göstergelerinden biri, araştırmacıların kapsamlı bir literatür taraması yapmamış olmaları veya mevcut literatürü görmezden gelmeleridir. Bu alışkanlık, Türkiye’de yayın yapmayı tercih eden sabık Sovyet coğrafyasından araştırmacılara da sirayet etmiş gözükmektedir. Örneğin Ermeni meselesinin yüzüncü yılı münasebetiyle Türkiye’de yayın yapanlardan Chernichenkina, kendisinden önce Perinçek’in kullandığı bazı belgeleri yer yer tekrar çevirerek bastırmıştır (Chernichenkina, 2015: 141,147,150,223; Perinçek, 2011: 80, 83-85, 90, 97-98). Tüm bu belge neşriyatı dikkate alındığında, belli bir konuda Rus arşivlerinden ziyadesiyle belge neşri yapılmış olmasına karşın, Türkçe literatürde problematiği yine Rus arşivleri temelinde historiyoğrafik açıdan ele alan monografik bir metnin neredeyse bulunmaması ise düşündürücüdür.¹⁶

Belge seçkilerinin dışında, yayınlanmış belge koleksiyonları ve resmi raporlar, hatta çağdaş kitapların dahi Rusça’dan Türkçe’ye çevrilerek orijinal ve/veya telif akademik çalışmalar şeklinde sunulduğu görülmektedir. Bunun en tipik örneklerinden biri Ermeni kökenli bir Bolşevik-Sovyet devlet adamı olan Bagrat Artemoviç Boryan’ın yazmış olduğu “*Armeniya: Mejdunarodnaya diplomatiya i SSSR*” (Ermenistan: Uluslararası Diplomasi ve SSCB) adlı eserin çevirisidir. Türkçe literatüre bakılırsa bu bir çeviri olarak değil de Boryan’ın eserine dayanan müstakil bir akademik çalışma şeklinde sunulmuştur. Yazar, Boryan’ın oldukça hacimli eserinden belli kısımları konu başlıkları halinde alarak, bir nevi Boryan’ın kitabının kısaltılmış bir versiyonunu oluşturmuştur. Eserin önsözünde “Boryan’ın yayınladığı zengin belgeler yanında, Rus-Sovyet arşivlerindeki başka belgelerden de yararlanacağız,” ifadesine karşın, atıf yapılan kaynakların Boryan’dan aktarım oldukları görülmektedir.¹⁷ Bu çalışmanın diğer bir sorunu, orijinal eserin dahi kısmen çevrilmiş olmasıdır. Zira Boryan, eserinin orijinalinde Ermeni sorunu özelinde sorumluluğu hem Büyük Güçler hem de Osmanlı’ya yükleyen bir kurgu oluşturmuştur. Bolşevik bir ihtilâlcisi olan ve hâliyle dönemin tarafsız bir tanığı olarak değil de Bolşevik pencereden konuya yaklaşan Boryan’ın görüşlerinin içeriği ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, historiyoğrafik açıdan sorunlu olan husus, yazarın bazı konulardaki aktarımlarının dışarıda bırakılacak şekilde Türkçe’de yayımlanmış olmasıdır.¹⁸

¹⁶ Rus arşivlerine göre bu meseleyi monografik ve historiyoğrafik olarak işleyen az sayıdaki çalışmalardan biri için bkz., (Tanrıverdi, 2019: 179-250).

¹⁷ Boryan’ın orijinal eseri ve ilgili çalışma için bkz, (Boryan, 1928-1929; Perinçek, 2012).

¹⁸ İlginçtir ki Boryan’ın eserinin tam tersi yönden keyfi ve seçmeci kullanımına, Ermeni tarihyazımında da rastlanmaktadır ve Garibcanyan’ın eseri buna örnektir (Garibcanyan, 1989: 11-12). Aynı konuyla ilgili diğer bir örnek, yayımlandığı dönemde bir hayli rağbet gören “Taşnak Partisi’nin Yapacağı Bir Şey Yok” adlı eserdir. Bu çalışma, Sovyet Ermenistan’ının ilk başbakanı olan Ovannes M. Kaçaznuni’nin 1923 Nisan’ında Taşnaksütyun Partisi’nin yurtdışında düzenlediği bir konferansa sunduğu rapora dayanmakta olup, aynı isimle basılmış olan kitabının tercümesidir. Eserin orijinali ve Türkçe çevirisi için bkz., (Kaçaznuni, 2008). Gerek eserin sunuş kısmında

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Türkiye’de tarihyazımında hâkim hâle gelen “arşiv fetişizmi”nin yabancı arşivlerin kullanımına ne ölçüde yansıldığını, tarihçilerin yurtdışında yayımlanmış belge koleksiyonlarına yönelik yaklaşımlarında da görülür. Özellikle Rusya’da, Sovyet döneminden beri çeşitli konularla ilgili tematik olarak arşiv belgesi koleksiyonlarının, ilgili belge künyelerinin yayıncı heyet tarafından açıkça verilmesi suretiyle neşredilmesi oldukça yaygındır. Bu tür yayımlanmış belge koleksiyonları, aslında problematik temelinde çalışan tarihçilerin birçok açıdan mesaisini kısalttığından dolayı son derece faydalıdır. Lâkin Türkiye’de kimi çalışmalarda, bu tür yayımlanmış koleksiyonlardan istifade edilmesine karşın atıfların o derlemeye değil de doğrudan ilgili arşiv künyelerine verildiğine de rastlanmaktadır. Bu durum, metodolojik açıdan sorun teşkil etmiyormuş gibi gözükse de mesleki etik açısından tartışmalı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Zira yayımlanmış belgeyi kullanıp, onun aslını görmeden doğrudan onun künyesine atıf vererek aslını görmüş gibi yapmak, tarihçinin kendisi açısından da riskli bir durumdur. Nitekim yayımlanmış belgelerde de tahrifat yapılmış olması muhtemeldir ancak bazı çalışmaların neredeyse tamamının yayımlanmış Rus belgelerine dayanmasına karşın bu tür basılı veya dijital koleksiyonların adlarının bile ne dipnotlarda ne de kaynakçalarda geçmediği görülür.¹⁹ Benzer bir husus ise yayımlanmış belge koleksiyonlarından faydalanan araştırmacıların, bu kaynakların künyelerini tam olarak vermemeleridir. Özellikle geç dönem Osmanlı-Rus ilişkilerine yoğunlaşan

gerekse yapılan çeviride Kaçaznuni’nin Taşnaksütyun ve Büyük Güçlere yönelik eleştirileri vurgulanırken, Osmanlı hükûmeti aleyhine ifadelerinin zaman zaman “yumuşatıldığı” görülmektedir. Rus arşiv belgelerine, hatta Rusça yazılı her tür kaynağa *apriori* doğru olarak yaklaşmak, mevcut kaynakları bağlamına göre ve karşılaştırma yaparak değerlendirmemek, genelde kaynakları çevirirken ister istemez tahrif etmeye varmaktadır. Kaçaznuni’nin düşüncelerinin onun ideolojik dünyasından ve siyasi kimliğinden kaynaklandığı aşikardır. Ancak, onun eserini Türkçe’ye çevirirken seçmeciliğe başvurmak da aynı şekilde tarihyazım ve metodolojik açıdan tartışmalı bir husustur.

¹⁹ Bu hususu tarihçilerin kendi tercihleri olarak görmek mümkün lâkin burada aynı yazara ait birkaç çalışma özelinde örnek vermek gerekirse 1916 Türkistan ayaklanması üzerine yapılmış bir akademik makale silsilesini gösterebiliriz (Karataş, 2021a: 63-82). Yazarın Türkistan ayaklanması üzerine yazdığı bir seri makaledeki belgelerin aslında farklı doküman serilerinde açık künyeleriyle basıldığı, hatta bu dokümanların internet ortamında dahi ulaşılabilir olduğu bilinmektedir. Burada her ne kadar doğrudan arşiv künyelerine referans verse de yazarın makalesini dayandırdığı arşiv belgelerinin tamamının daha önce yayınlandığı, üstelik bu konu üzerine Rus arşivlerinden belge neşreden bir internet sitesinde bile tamamının kamuya erişime açık bir şekilde bulunduğu görülmesine karşın yazar, bunların basılı veya dijital ortamda neşredilip edilmediği konusunda herhangi bir bilgi vermez ki bu veri tabanı, aslında konuyla ilgilenen araştırmacıların da vakıf olduğu, toplam 117 belgenin bulunduğu bir internet sayfasıdır. Bkz. <https://semirechye.rusarchives.ru/dokumenty-po-istorii-sobytij-1916-g> (15.05.2024). Bu noktada yazarın, Türkistan ayaklanması ile ilgili diğer çalışmalarında da tıpkı yukarıdaki çalışması gibi bu internet sayfasında yayınlanmış belgeler dışında ilave herhangi bir Rusça belge kullanması da söz konusu değildir ancak bu çalışmalarında da bu internet sayfasına ilişkin bir referans olmadığı gibi, yine doğrudan Rus arşiv künyelerine atıf vardır. Karşılaştırma için ayrıca bkz., (Karataş, 2021b: 1-19; 2022: 185-219; 2021c: 221-245; 2021d: 70-87; 2021e: 59-84). Bir başka deyişle bu noktada belirtilmesi gereken husus, yazarın bu konuyla ilgili yaptığı tüm makalelerinde aslında bu internet sayfasında yayımlanmış belgeleri kullanmış olmasına karşın belgelerin orada yayınlandığı haliyle doğrudan künyelerine atıf verilmiş olması, bu belgeler dışında ise hiçbir Rusça belge kullanılmamış olmasıdır.

bazı çalışmalarda bu husus dikkat çeker. Mesela Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul Rum Patrikhanesi ile Rusya arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışmada (Bayramol, 2021a: 74-88) temel kaynak olarak yayımlanmış belge derlemesi kullanmıştır.²⁰ Ancak kaynakçaya bakıldığında, bu yayımlanmış belgeler “*Rus Belgeleri*” başlığı altında muğlak bir üst başlıkta verilmiştir. Daha da ötesi, tek bir matbû koleksiyona dayanmasına karşın bu koleksiyondaki her bir arşiv belgesi, ayrı birer belge olarak kaynakçada gösterilmiştir. Bu örnekten devam edilecek olursa, aynı yazarın bir başka çalışmasında ise kullandığı aynı belge koleksiyonun bu kez “*Basılı Rus Belgeleri*” olarak doğru biçimde verdiği, koleksiyondan aldığı her belgeyi ise yine ayrı birer materyal gibi listelediği görülür (Bayramol, 2021b: 43-72). Tıpkı yukarıdaki (20.dipnotta) duruma benzer şekilde, aynı yayımlanmış belge derlemelerini başka çalışmalarıyla tüketen yazar, basılı belgelerin konularına göre seri bir şekilde yayın yapmıştır (Bayramol, 2018: 359-369; 2021c: 765-783). “*Rus diplomatik belgelerinde...*” veya “*Rus Dışişleri belgelerinde...*” ifadeleriyle başlayan ve aynı belge derlemesine dayanan bu çalışmaların aslında otantik arşiv belgelerine dayanmıyor olması bir yana, tek bir kaynağın tarihyografide farklı çalışmalarla farklı tüketimine bir örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Elbette basılı belgelere dayalı akademik araştırmalara da tarihyazımında sık sık rastlanmaktadır ve basılı belgelerin kullanılmış olması, belli bir sorunsalı ele alan bilimsel çalışmaların niteliği açısından sorun teşkil etmeyebilir. Ancak Türkiye’deki Rusya tarihi çalışmalarında sorun, bir çalışmanın özgünlüğünü kullanılan arşiv belgelerinin niceliğine indirgeyen kimi tarihçilerin, bu hassasiyete istinaden yayımlanmış belge koleksiyonlarını da otantik arşiv belgesi gibi göstermek amacıyla kaynaklarını belirsizleştirmeleridir. Çoğu yayınevi ve akademik dergi ise Rusça kaynaklar söz konusu olduğunda, okuyucu ilgisi nedeniyle çalışmanın içeriğini yeteri kadar tetkik etmemektedir.

Türkiye’de Rus arşivlerine dayanarak yapıldığı iddia edilen bazı çalışmalarda kullanılan Rusça materyallerin ister basılı birincil kaynak olsun, isterse ikincil kaynak olsun, “*Rus belgeleri*” gibi genel başlıklar altında sunulması; XVIII. yüzyıldan itibaren resmî belge veya süreli yayıncılığa başlayan Rusya’nın bu alandaki zengin neşriyatı dikkate alındığında ve bu neşriyâta günümüzde gerek dijital ortamda gerekse de kütüphanelerdeki fizikî erişim imkânlarının elverişliliği düşünüldüğünde, Rusça bilmeyen okuyucuların ayırt etmesi çoğu zaman pek de mümkün olmayan, birbirinin benzeri çalışmaların adeta seri halde yapılmasını da kolaylaştırmıştır. Böylece Rusça bilen bir araştırmacının, Osmanlı veya Türkiye tarihinin birbirinden farklı konularıyla ilgili aynı veya benzeri birkaç basılı belge derlemesi etrafında pek çok yayın yapması mümkün olmaktadır. Örneğin “*Rus Diplomatların Gözüyle 31 Mart Vakası*” konusunu ele alan bir makalede araştırmacı, makaleyi yazma gerekçelerinden birini şöyle açıklamaktadır: “*31 Mart Vakası ... birçok bilimsel araştırmaya konu olmuş ve detaylı bir şekilde ortaya konulmuş olmakla birlikte günümüze kadar Türk tarih literatüründe, Rus*

²⁰ Söz konusu kaynak, Rusya’nın XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başındaki dış ilişkilerine dair en kapsamlı belge derlemesidir (Pokrovskiy, 1931).

diplomatlarının konuya ilişkin yazışmalarının katkısı bulunmamaktaydı."²¹ II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı dönemi, Rus diplomatik ve askeri yazışmalarına dayalı Rusça çalışmaların en popüler konuları arasındadır ve genel olarak bakıldığında yazarın anlatısı, Rus diplomatların gözünden 31 Mart Vakası sırasında İstanbul'da yaşananların aynen aktarılmasından ibarettir. Olayların ve olguların yabancı arşiv belgelerinden sorgulanmadan veya tarihsel bir kurgudan bağımsız olarak aynen aktarılıp tekrar edilmesi, birçok ansiklopedik ve harcıâlem bilginin yabancı belgeler üzerinden arşiv referansları eşliğinde yinelenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Araştırmacıları "belge fetişizmi"ne sürükleyen veya çalışmalarının kapsamını belgelerin özetinin yahut tamamının aktarımıyla sınırlamaya iten önemli sebeplerden biri, konunun bu şekilde daraltılmasının onları modern tarihçiliği vakanüvislikten ayıran aşamalar ve tartışmalarından azat etmesidir. Zira bir sorunsalı ele almadan ve belli sorunsallar etrafında anlatı oluşturmadan sadece Rus arşiv belgelerinde yazılanları genel geçer konu başlıklarıyla aktarmak, eldeki kaynakları eleştiri süzgecinden geçirmeyi ve başka kaynaklarla karşılaştırmayı, sosyal bilimlerin kuramsal ve metodolojik tartışmalarına girmeyi de gereksiz kılmaktadır. Hatta bu tür durumlarda kaynaklarda aktarılan olay ve olguların bağlamını merak edip incelemeye dahi ihtiyaç kalmamaktadır.²²

²¹ (Doğan, 2020: 691, 694). Burada kullanılan temel kaynak – yazarın da belirttiği üzere – 1931 senesinde "Krasny Arhiv" (Kızıl Arşiv) adlı Sovyet tarih dergisinde A. L. Popov tarafından basılan ve II. Meşrutiyet'in ilk yıllarını (1908-1909) ele alan, ağırlıklı olarak Rusya'nın İstanbul Elçiliği'nden gönderilen diplomatik belgelerdir. 31 Mart Vakası'nın seyri hakkında genel geçer enformatik bilgilerden farklı bir bakış açısı sunmayan ve günümüzde de 31 Mart Vakası ile ilgili güncel literatüre ilave katkısı olmayacak nitelikteki bu yazışmalar, kronolojik şekilde aktarılmış, sonuç kısmında ise bir nevi özet niteliğinde tekrar yapılmıştır. Çalışmanın tarihçilik açısından en tartışmaya açık kısmı ise kaynak kullanımındadır. Popov'un derlediği ve yayınladığı belgeler, özet ve giriş kısımlarında adeta orijinal ve otantik arşiv belgesi gibi sunulmuşlardır. Kaynakçada ise Popov'un yayınladığı her bir arşiv belgesi yine yukarıdaki örneklerde olduğu gibi ayrı ayrı yazılmıştır. Yazar, makalenin giriş kısmında "Rus diplomatlarının belgelere yansıyan bakış açıları ve düşüncelerinin kaybına neden olmamak adına makale kaleme alınırken belgelere gerekmedikçe müdahale edilmedi," şeklinde izahat vermiştir. Hal böyleyken, Krasny Arhiv'in ilgili sayısına dijital olarak erişilebildiği de göz önüne alındığında Popov'un çalışmasının doğrudan çevrilmesinin daha makul bir yaklaşım olacağı açıktır. [https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XX/1900-1920/Tureck revol 1908/pred.htm](https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XX/1900-1920/Tureck%20revol%201908/pred.htm) (11.05.2024)

²² Arşiv belgesi dışındaki Rusça kaynak türlerinin kullanımında da tarihsel bağlamın dikkate alınmadığı, tarihçilerin bağlamdan kopuk tercüme ve değerlendirmeler yapabildikleri görülmektedir. Buna bir örnek vermek gerekirse: XIX. yüzyıl Rus oryantalist edebiyatı, tıpkı diğer Avrupalı muadilleri gibi öncelikle kurgusallıkla gerçekliğin iç içe geçtiği alegorik bir metin dünyasını yansıttı ve Osmanlı topraklarına seyahat eden Rus seyyahların da dönemin romantizm ve oryantalizm gibi edebî paradigmalarının içindeki alegorik tasvirlerini ve anlamsal genişliklerini sıklıkla eserlerine yansıtırları görülmekteydi. Bu nedenle seyahatnamelerin birçok yönüyle edebî eserler oldukları gerçeğini göz önünde tutmak gerekmektedir. Bir örnek vermek gerekirse XIX. yüzyılın ilk yarısında bir edebî metinde geçen *obşejitie* kelimesini, günümüz anlamında pansiyon veya yurt gibi doğrudan güncel anlamıyla çevirmenin mümkün olmadığını, Puşkin'in Evgeni Onegin'ini okuyanlar dahi bilir ancak örneğin XIX. yüzyıl Rus seyahatnameleri üzerine yapılmış bir çalışmada bu kelime, "Bizim yaşamaya alışık olduğumuz otellerin izlerine hiçbir yerde rastlayamazsınız" şeklinde, yani otel olarak çevrilmiştir (Ünal-Karakulak-Özkan,

Arşiv Fetişizmden Paralel Atıflara

Günümüzde Türkiye’de tarihyazımında araştırmacıların henüz doktora safhasından itibaren omuzlarına yüklenen özgünlük beklentisi, yayın yapılan konularla ilgili daha önce aynı konuda yapılmış çalışmaların, Türkçe literatürde mevcut olsa bile görmezden gelinmesine yol açabilmektedir. Bu yaklaşım, kimi tarihçilerin Rusya’yı “keşfinde” Osmanlı’dan beri istikrar gösteren bir döngüsellğe işaret eder.²³ Halbûki Türkiye’deki Rusya çalışmaları özelinde bakıldığında, eksikliği uzun bir zaman dilimine dayanan bir boşluğun birkaç on yıl içinde doldurulmasını beklemek elbette fazlasıyla iyimserliktir. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki Soğuk Savaş döneminde Rusça kaynakların ve Rusya arşivlerinin Türkiye’de pek fazla bilinmemesine karşın Soğuk Savaş sonrasındaki gelişmelere paralel olarak bu kaynaklara yönelik tarihçilerin yoğun ilgisi, historiyoğrafik açıdan çalışmaların özgünlüğünü de *a priori* tayin etmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, tarihyazımının bazı usullerini de göz ardı eden; tarih metodolojisinin temel kaidelerini ise ihlâl edecek şekilde genel olarak beşerî disiplinlerin araştırma yöntemlerinin başlıca kuramsal ve ampirik veya felsefî temellerinden de bağımsız olan anlatısal çalışmaların birikmesi, bazı sorunların dile getirilmesini gerektirmektedir. Biraz daha özelleştirmek gerekirse bu noktada Türkiye’de Rusya çalışmalarının, genel olarak Genel Türk Tarihçiliği veya Siyasî Tarihçilik gibi anlatı ağırlıklı alanlara münhasır kalması, bu alanların içselleştirilmiş bazı tarihsici ve konvansiyonel yaklaşımlarının yayınlara da sirayet etmesine de yol açmaktadır. Şüphesiz bu noktada XX. yüzyılın başında kendine mahsus bir paradigmanın içinde ortaya çıkan Umûmî Türk Tarihçiliğinin çalışma sahası itibarıyla, Yeni ve Yakınçağ Tarihçiliğinde “arşiv temelli” yapılan çalışmalarda takip edilen usûl ve kaidelere yönelik metodolojik mesafesi, bir göstergeden öte anlam taşımayan özgünlük dışında başka sorunların da nüksetmesine neden olur. Buradan hareketle tarihyazımında belirli alt uzmanlıkların arşivlerin kullanımına konvansiyonel yaklaşımları arasında önemli farklar olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu tartışma, Türkiye’de tarihyazıcılığıyla ilgili daha geniş bir tartışmanın bir parçası olsa da şimdilik kısaca ve açıkça vurgulamamız gerekirse özellikle Yeni ve Yakınçağ dönemlerine ilişkin Rusya bağlantılı bazı çalışmalarda Genel Türk Tarihinin paradigmalarının genel olarak hâkim olduğunu; Osmanlı ve Rusya ilişkilerinin farklı boyutlarına dâir yaptıkları çalışmalarda bu alandan intikâl eden tarihçilerin bir kısmının öncelikle

2022: 34). Oysa XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul’da bildiğimiz anlamda bir otel olup olmadığı tartışması bir yana, kelime o dönemde medeni yaşam alanı, sosyal hayat gibi anlamlarda kullanılırdı.

²³ Bu “keşfe” tipik bir örnek vermek gerekirse; sırasıyla 2010, 2017 ve 2021 yıllarında aynı konuda yapılmış üç çalışmanın son ikisinde, araştırma konusundan başlayarak birçok alt tema aynı olmasına karşın ilk çalışmanın eleştirel bir şekilde bile olsa görmezden gelinmiş olması keyfiyeti, Türkiye tarihçiliğinde özellikle Rusya çalışmalarında yaygın bir soruna işaret eder. Bkz., (Kapıcı, 2010: 20-31; Alkan, 2017: 112-119; Akçay, 2021: 161-180). Üstelik son makale, kendisinden önce iki benzeri çalışma olmasına karşın bu konuda Türkiye’de yazılmış ilk çalışma olma iddiasındadır. Osmanlı sefirlerinin ve vakanüvislerinin her defasında Rusya’yı “yeniden keşfetmeleri” gibi günümüz tarihçilerinin de St.Petersburg ve Moskova’daki anıtları her defasında “yeniden keşfetmeleri”, araştırma konularıyla ilgili tecessüslerine ve metodolojik yaklaşımlarına örnek teşkil eder.

alanın arşiv kaynaklarına yabancı olduklarının; yabancı olmayanların bir kısmının ise “arşiv kaynaklarını” nasıl kullanıp değerlendirebileceklerine dair historiyoğrafik bir yaklaşım geliştiremediklerinin; hatta genel ve geniş bir yayın portföyüne sahip kimi tarihçilerin arşiv referanslarının evrensel referans kaidelerine dahi uymadığının altını çizmek gerekir.²⁴

Rusya bağlantılı çalışmalar özelinde, bu alandan gelen kimi tarihçilerin çalışmalarına bakıldığında, Ortaçağlardan günümüze kadar uzanan son derece geniş bir zaman ve coğrafya; diplomasi, askerî, siyasi, kültürel, ekonomik tarih gibi tarihçiliğin genel alt konuları arasında -herhangi bir sınır koymama manasında- hadsiz ve hudutsuz bir tarihçilikle karşı karşıya olduğumuzu belirlemek gerekir. Bu yaklaşımın köklerini, XIX ve XX. yüzyılda genel olarak Türkolojiye sirayet eden şarkiyatçılık, milliyetçilik gibi bazı paradigmalarda aramak gerekip gerekmediği ayrı bir tartışmayı gerektirmekle beraber Rusya tarihi çalışmalarının öyle ya da böyle klasik Türkolojinin historiyoğrafiyeye yönelik genel yaklaşımlarını benimseyen Umûmî Türk Tarihçiliğine eklenerek gelişmesinin bir etkisi olup olmadığı da tartışmaya değer bir meseledir. İslâm öncesi Türk tarihinin, XVIII. yüzyılın başından itibaren Çarlığın tedricen yayıldığı geniş coğrafyanın sahnesini teşkil etmesi ve emperyalizm çağında bu coğrafyanın büyük ölçüde Çarlık Rusya’sının nüfûz alanı dâhilinde kalmış olması, daha sonra Soğuk Savaş döneminde Batı bloğunun bir parçası olan Türkiye’de entelektüel ve beşerî bilimlerin devrin paradigmalardan etkilenmiş olması; hatta Batıda ve Türkiye’de Türkoloji müesseselerinin başlıca akademik faaliyet alanı olarak, önemli bir kısmı Türklerden oluşan Sovyet Müslümanlarını araştırma nesnesi hâline getirmiş olması gibi iç içe geçmiş farklı dinamiklerin payı olduğu bir gerçektir.²⁵ Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde Türkiye’de müstakil bir alan olarak Rusya tarihi çalışmalarından ziyade, Türk tarihine eklenildiği ölçüde dikkate alınması gerektiği düşünülen bir Rusya tarihçiliği ve Rusça kaynaklardan söz edebiliriz. Ortada bir kuram, paradigma, yaklaşım sunma iddiası olması kaydıyla elbette global tarihyazımının disiplinler arası yaklaşımları düşünüldüğünde bu genel yaklaşım kabul edilebilir olsa da Genel Türk Tarihçiliğinin Rusya çalışmalarına yaklaşımında zaman zaman Soğuk Savaş döneminin izleri görülür. Zaten Türk-Rus

²⁴ Buna bir örnek vermek gerekirse, Sovyet sonrası dönemde birçok arşivin adı güncellenmesine karşın bazı güncel çalışmalarda eski adlarıyla verilen referanslara rastlanmaktadır. Bu ise genelde, Sovyet dönemine ait Rusça literatürden istifade edilmesine karşın bu literatürün kaynaklarına paralel atıflar verilip verilmediğini düşündürmektedir ki böyle bir hata söz konusu değilse bile tarihçinin, mesai harcadığı bir arşivin adını karıştırmaması da bir o kadar düşündürücüdür. Bu bir yana, arşiv belgesi temeline dayanan hatta arşiv belgesi yayını olan bazı çalışmalarda bile arşivlerin isimleri bile birbirine karıştırılabilmekte; Moskova’daki bir arşivin eski adı yerine St. Petersburg’daki arşivin adı verilebilmektedir. Bkz., (Demiroğlu, 2013: 61-78).

²⁵ XX. yüzyılın ortalarından itibaren Batıda Türkoloji çalışmaları, Soğuk Savaşın belirlediği bazı paradigmalara etrafında gelişti. 1950’lerin sonundan itibaren ABD, Batı Almanya ve Fransa başta olmak üzere birçok Türkoloji kurumunun temel ilgi ve çalışma sahasının Sovyet Türkleri olduğunu kabul etmek gerekir. (Aytürk, 2017) (elektronik versiyon: <http://journals.openedition.org/ejts/5517>) Aytürk’ün çalışmasına ilave edilmesi gereken bir husus da örneğin Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nün kurulduğu 1960’ların başından itibaren Avrupa’nın birçok yükseköğretim kurumunda Türkoloji kürsülerinin kurulmaya başladığı gerçeğidir (Bazin, 1970: 159-164; Herzog, 2010: 7-76).

ilişkilerinin tarihi açısından “savaş” parametresi, tarihçilerin de başlıca araştırma konuları arasında yer alır.

Rusya tarihi üzerine çalışmalar arasında askerî tarihin alanına giren konular da son yıllarda cazip hâle gelmiştir. Bunlar arasında kısa bir süre önce yayımlanan ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki Türk esirleri ele alan bir kitap, Türkçe literatürde bu konudaki eksiklik açısından önem arz etse de bazı teknik hataların Rus arşivleri bağlamında sorgulanmasını gerektirir (Karakulak, 2021). Kitabın iddiası, her ne kadar Rus arşiv belgelerinden ve dönemin çağdaş kaynaklarından istifade edildiği yönünde olsa da metnin neredeyse tamamının büyük ölçüde ikincil literatüre dayanılarak kaleme alındığı görülür. Çarlık dönemi Rusya Harbiyesi, müdahil olduğu savaşların askerî açıdan muhasebesini ve bilançosunu XVIII. yüzyıldan itibaren resmî belge yayınlarıyla çıkaran bir bürokratik geleneğe sahiptir. 93 Harbi ise, Rus ordusunun belli zafiyetlerini ortaya çıkardığından ve artık bürokratik devletlerin ortaya çıkmış olmasından dolayı hakkında en fazla dönem resmî dökümana ulaşılabilecek konulardan biridir. Buna rağmen bu çalışmanın birincil çağdaş kaynaklar bakımından iddiasının aksine bir nitelik taşıdığı dikkat çeker. Çalışmada kullanılan arşiv belgelerine göz atıldığında ise öncelikle yazarın kaynakçada listelediği arşivlerin isimlerinin tercümesinden başlayarak bir dizi sorunla karşı karşıya olduğumuzu belirtmemiz gerekir. Kaynakların kullanımındaki terminolojik sorunlar bir yana, yazarın kaynakçada gösterdiği hiçbir belgenin metin içinde görülmemesi, arşivin bu tür bir tarihçilikte otantiklik göstergesinden öte bir anlam taşımadığı izlenimi uyandırır. Haliyle arşiv kaynaklarının da kullanıldığı izlenimi veren bir metnin “paralel atıf”lara dayanıp dayanmadığı, tartışılması gereken bir konudur. Bu tartışma ise bizi, Rusya'da tam da Osmanlı-Rus savaşlarındaki Osmanlı esirleri üzerine uzman olan bir tarihçinin çalışmalarına götürür. 93 Harbi'nde Osmanlı esirleri konusu, daha önce kapsamlı bir şekilde ve oldukça zengin Rus arşiv materyallerine dayanarak Vitaliy V. Poznahirev tarafından araştırılmıştır ki aynı Rus tarihçinin Birinci Dünya Savaşı dâhil son dönem Osmanlı-Rus savaşlarındaki Osmanlı savaş esirleriyle ilgili başka monografileri de bulunmaktadır (Poznahirev, 2017). Rusya'daki Osmanlı esirlerine dair pek çok çalışması bulunan Poznahirev'in ilgili eseri, zikrettiğimiz Türkçe kitabın da aslında önemli başvuru kaynaklarından biridir. Hatta eserin bazı kısımlarının, özellikle de Rus kaynaklarına dayandığı ifade edilen bölümlerinin büyük ölçüde Poznahirev'in çalışmasına dayandığını ileri sürmek bir abartı olmayacaktır. Zaten yazar, metin içinde hiçbir Rus arşiv belgesine atıf vermemiş fakat esirlerle ilgili Rus kayıtlarından aktarılan bilgilerde Poznahirev'e atıf yapmıştır. Şu durumda kaynakçada neden Rus arşivlerinin gösterildiği, izah edilmesi gereken bir husustur. Diğer bir husus ise, eserin genel çerçevesinin, işlenen konuların ve başlıkların Poznahirev'in eseriyle paralellikler taşımasıdır. Sözelimi her iki eserin de giriş kısmında esir hukuku, esaret bürokrasisi gibi konu başlıkları ele alınmış; sonraki kısımda esirlerin kamplardaki durumu, iaşeleri, kamplardaki sağlık ve hijyen koşulları, esirlerin çalıştırılması gibi konular işlenmiştir; ardından yine paralel bir şekilde esaret sırasında suç, ceza ve haklar gibi hukuksal konular ele alınmıştır. Karakulak'ın Poznahirev'den ayrıldığı kısımlar nadir ve kitabın bütünü içinde nispeten dar bir hacim kaplamaktadır. Bu noktalar ise Türkçe kaynaklar kullanılmak suretiyle kurgulanması nispeten daha zahmetsiz olan Plevne esirleri ve Gazi Osman Paşa, Rus ve Türk basınlarında 93

Harbi esirleri gibi bölümlerdir. Bu arada, Rus basınında 93 Harbi esirlerini incelediği bölümde, Rus basınına herhangi bir atıf yapılmadığı da görülür. Bütün bu noktalar dikkate alındığında, özgün bir girişe müteakip doğrudan Poznahirev'in eserinin çevrilmesinin Türkçe literatürde bu konuyla ilgili eksiklik göz önüne alındığında daha büyük bir katkı sağlayabileceği ileri sürülebilir. Aynı konuyla ilgili benzeri kaynaklara dayanılarak yapılan ve aynı sonuçları tekrar eden çalışmalarda dikkat çeken bir diğer husus ise araştırmacıların herhangi bir konuda veya dönemde derinleşmekten imtina etmeleridir. Zira Rusça kaynak kullanılan her türlü çalışma, çoğu zaman içeriği yeterince tetkik edilmeden ve ayrıca Türkiye'de bu tür araştırmalarda verilen bilgilerin teyidi de bir ölçüde zor olduğundan, bir ön kabul olarak genellikle ilgi çekmektedir. Türkiye'de Rusça kaynaklara dayalı çalışmaların güvenilirliğini ve içeriğini teyit edebilecek bir akademik birikimin henüz var olmaması, birçok konuda Rusça literatürün istismarını da beraberinde getirmektedir.

Diğer yandan yayımlanmış koleksiyonların tarihyazımında bir monografiye hangi ölçüde esas teşkil edebileceğini konusunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun geç döneminde İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü üzerine yapılmış bir çalışma örneğinde kısaca tartışmak mümkündür (Ünal, 2016). XIX. yüzyılın sonunda kurulan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü gerek Rus gerekse de Türk araştırmacıların son yıllarda gittikçe ilgisini çeken bir konu hâline gelmiş, bu konuda farklı dillerde monografiler yazılmıştır. Enstitüsünün kuruluş hikâyesine bakılırsa Odessa'da 1884'de toplanan VI. Arkeoloji Kongresi'nin tertip heyetinden Fyodor İvanoviç Uspenskiy (1845-1928), Nikodim Pavloviç Kondakov (1844-1925), Aleksandr İvanoviç Kirpiçnikov (1845-1903), Vasiliy Grigoryeviç Vasilyevskiy (1838-1899) isimli arkeolog ve Bizantinistlerden müteşekkil bir grup Rus bilim adamı, kongre öncesinde İstanbul'u ziyaret ederler ve heyetin içinde fotoğrafçı, ressam ve mimar gibi farklı meslek gruplarından uzmanlar da bulunmaktadır. Daha sonra yayınlanan kongre tutanaklarının içeriğine bakıldığında, Rusya hükûmetinin maddî olarak desteklediği bu saha araştırmasının amacının İstanbul ve civarındaki Bizans mirasının bir envanterini çıkarmak olduğu görülür. Araştırma, 1884 baharında tamamlanmış ve sonuçları kongrede, çeşitli sergilerle birlikte Rus bilim camiasına sunulmuştur (*Trudi VI Arkheologičeskogo Syezda v Odesse*, 1886: XLIV). İstanbul'daki Bizans kiliselerini ve anıtlarını tetkik etmekle ilgili resmî izinleri ayarlayan Rusya sefiri Nelidov, bir süredir İstanbul ve periferisindeki antik eserleri araştırmaktadır.²⁶ Bilim heyetinin ziyareti esnasında Büyükdere'deki büyükelçilik konutunda Rus diplomatlar ve bilim adamlarının katıldığı bir toplantıda, aslında 1870'lerden itibaren zaman zaman tartışılan İstanbul'da Rusya'ya ait bir bilim müessesesi kurma projesi karara bağlanmıştır. O günlerde Rusya Sefaret müşavirlerinden Pavel Borisoviç Mansurov, İstanbul'da kurulması planlanan bir Rus bilim kurumu projesi üzerine çalışmaktadır. Pavel Borisoviç'in babası, 1860'larda Filistin'deki Rusya Ruhânî Misyonu bünyesinde antik eserler üzerine araştırmalar yapan Boris Pavloviç Mansurov'dur ve İstanbul'da bir Rus ilim müessesesinin kuruluş hikâyesi, Pavel Borisoviç

²⁶ Nelidov'un Çanakkale Kumkale'deki Eski Hisarlık sit alanını ziyareti; BOA.Y.PRK.ASK., 91/105 (Rûmî 12 Haziran 1309/ 24 Haziran 1893); 91/112 (12 Haziran 1309/ 24 Haziran 1893). Osmanlı arşivinde, bu kurum hakkında ciddî bir belge yığınının olduğunu da vurgulamak gerekir.

Mansurov'un 30 Mart 1887'de sunduğu ancak günümüzde henüz bulunamamış bir raporla başlar. Yıldız Sarayı'ndan daha öncesinde gerekli izinler alındığı ve İstanbul'da bir Rus mektebinin açılmasına en azından 1893 yılı sonu itibariyle kesin olarak karar verildiği anlaşılmaktadır.²⁷

1895'ten 1914'e kadar faal olacak Rus Arkeoloji Enstitüsü özelinden bakılacak olursak, Türkiye'deki Rusya tarihyazımının bir diğer özelliği, araştırma nesnesi ile ilgili başlıca telif eserleri dikkate alınmaması bir yana dijital olarak ulaşılabilir durumdaki dökümantasyon dışındaki arşiv belgelerinin de bazı çalışmalarda yok sayılmasıdır. Bu yaklaşım, yani araştırmacıların çalışma konularıyla ilgili kendilerinden önce yapılmış monografik çalışmaları görmezden gelmeleri bizi tarihyazımında "özgünlük iddiası" olarak tanımlayabileceğimiz başka bir soruna götürür. Bu örnekten hareket edilecek olursa İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kurumsal arşivi, Rusya İlimler Akademisi'nin St. Petersburg şubesinde bulunmaktadır ve araştırmacılara açıktır. Diğer yandan enstitü ile ilgili temel arşiv malzemesinin bulunduğu bir diğer arşiv, St. Petersburg'daki Rusya Devlet Tarih Arşivi'ndeki Halk Maarif Nezareti fonundadır. Rusya Bilimler Akademisi Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü (*Rukopisniy arkhiv Institut istoriy materiyalnoy kultury RAN*) ise bu kurumun arkeolojik çalışmalarıyla ilgili birtakım materyalleri muhafaza etmektedir (Basargina, 1995: 62-92). Nihayetinde enstitü elçiliğe mültesik kurulduğu için konu ile ilgili dördüncü merkezi arşiv ise Moskova'daki Rusya İmparatorluğu Dışişleri Arşivi'dir. Son olarak enstitü, İstanbul'da kurulduğundan dolayı Osmanlı Arşivi'ni atlamamak gerekir. Konu ile ilgili telif eserlerden Papoulidis ve Basargina'nın monografileri Rusya arşivlerinden, Pınar Üre'nin çalışması ise tüketici olmasa bile günümüzde arşivlerin sunduğu devasa veri yığınları dikkate alındığı makul görülebilecek şekilde hem Rus arşivlerinden hem de Osmanlı kaynaklarından istifadeyle, belli argümanlar ve problematikler üretilerek kaleme alınmıştır.²⁸ Burada

²⁷ İlk olarak mektep olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır; BOA.Y.A.HUS. 286/38, (5 Cemaziyelahir 1311/14 Aralık 1893). Rusya'nın Doğu Hristiyanlığının hâmisî ve vârisî olma iddiası, XV. yüzyıl gibi erken bir döneme uzansa da bu siyasetin kurumsallaşması, XIX.yüzyılın ortasından itibaren gelişen bir süreçtir. Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya, Yakın Şark'taki siyasî nüfuzunu askerî araçlarla değil, daha ziyade sivil kurumlarla destekleyerek, Ortodoksluk harcıyla yapılandırır. İstanbul'da Rusya'ya ait bilim müessesesi kurma projesi ise aslında başlangıçta 1864-1877 yılları arasında İstanbul'daki Rusya elçisi Nikolay Pavloviç İgnatyev'e aittir. Kırım Savaşı'ndan sonra Yakın Şark siyasetini yeniden tahkim etme mecburiyetiyle karşı karşıya kalmış olan Rusya, bu doğrultuda politik ve diplomatik kanallara paralel olarak çalışacak ticarî, dinî ve ilmî kurumları da Yakın Doğu'daki jeopolitik nüfuz ajandasına dâhil etmeye karar vermiştir. Slavcılık, Ortodoksluk ve Şark Meselesi, birbirleriyle iç içe geçmiş faktörler olarak böylesine bir tarihsel panoramada İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün ideolojik sütunlarını oluşturduklar. Dolayısıyla enstitü, Slav nasyonalizmi, Ortodoks solidarizmi ve Rus emperyalizminin kültürel bir sembolü olarak tasarlanmıştır. Diğer yandan XIX. yüzyılda Rusya, Oryantalistik ve Bizantinistik çalışmalarında Avrupalı rakipleriyle rekabet etmeyi de amaçlamaktadır; bkz., (Basargina, 1999: 25 vd.; Lapteva, 2012: 33-39).

²⁸ Örneğin yazarın dikkate almadığı ve kendi çalışmasından önce yayımlanmış monografiler arasında Basargina'nın çalışması dışında Rus arşivlerine dayanan başka çalışmalar da vardır; (Papoulidis, 1984, ss.253-257; Üre, 2020.) Üre'nin çalışması, 2014 yılında savunduğu doktora tezine dayanmaktadır. Yayın yapılan konu ile ilgili literatürü yok sayma hususunda yeri gelmişken

odaklandığımız çalışmanın arşiv boyutunun ise yalnızca Osmanlı Arşivi'nde yapılan bir dijital tarama ile elde edilen sonuçlara dayandığı anlaşılmaktadır. Kitabın çok büyük bir bölümü, enstitü yıllık bülteninin sanal ortamda da ulaşılabilen sayılarındaki yıllık faaliyet raporları ve sonuçlarına dayandığından konu ile ilgili esas otantik arşiv malzemesi atlanmıştır. Hariciye arşivinde yeterli araştırma yapılmamış olması, enstitünün kuruluş evresindeki diplomatik ve politik sürecin yeterince değerlendirilmemesine neden olduğu gibi, Maarif Nezareti arşivinde yeterli araştırma yapılmamış olması ise enstitünün Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren ilmî kurumlar arasındaki konumunu yerli yerine koymayı engellemiştir. Kısacası eserdeki en büyük eksiklik, bir kurumun tarihini yazarken dijital aktarılan kurum yıllıkları dışında orijinal Rusça arşiv materyallerinin kullanılmamış olmasıdır. Bütün bu eksiklikler, 1878 sonrası Osmanlı-Rus ilişkilerinin genel dinamiklerinden bağımsız olarak konuya yaklaşılmasına neden olduğu gibi, kurumun tarihsel bağlamına yerleştirilememesine neden olmuştur.

Yayımlanmış ve basılı belgelerin kullanımı konusunda da tarihyazımımızda bir karışıklık veya tutarsızlık söz konusudur. Örneğin bazı çalışmalarda, kullanılan Rus materyallerinin başlığı verilmesine karşın künyelerinin tam olarak verilmemiş olduğu görülür.²⁹ Oysa dijitalleştirilmiş olsa da kaynakların künyelerinin kaynakçada açıkça verilmesi gerektiğinin üzerinde durmaya bile gerek yoktur. Bununla birlikte Türkiye'de Rus arşivlerine dayanan çalışmalarda görülen bir başka husus, referans verilen kaynakların metinde öne sürülen argümanları destekleyip desteklemediği meselesidir. Buna son zamanlarda kartografya üzerine yapılmış bir çalışmadan örnek verebiliriz.

Tarihsel kartografya çalışmaları, Türkiye'de olduğu kadar Rusya dâhil dünyanın geri kalanında da son zamanlarda cazip bir araştırma alanı hâline gelmiştir. Türkiye'de yakın geçmişte yayımlanan Rusya kartografyasında Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bir çalışma da bu ilginin aslında verimli bir çıktısı olarak okunmalıdır (Bashanov 2023). Lâkin çalışmanın önemini teslim etmemiz, kartografya disiplininin XVI. yüzyıldan itibaren gelişiminin tarihini göz ardı etmemizi gerektirmez. Nitekim Yeniçağda İtalya, Hollanda, Britanya ve özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Fransa ve Alman devletleri hizmetindeki kartograflar, Osmanlı İmparatorluğu konusunda öncü çizimlere ve haritalara imza atmışlardır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin XVIII. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da

benzer örnekler de vermek mümkündür; Örneğin bkz., (Hasan Demiroğlu-Feyzullah Uyanık, 2014: 183-277).

²⁹ (Karakulak 2020) Çalışmanın Rusya kaynakları, basılı ve dijital ortama aktarılmış kurumsal bültenler üzerine inşâ edilmiştir ve yazarın da belirttiği üzere aslında bu kurumun arşivleri veya bu kurumla ilgili resmî dökümanlar Rusya'da en az 3 farklı arşivde toplanmıştır. Yazar bunları tespit etmiş olmasına karşın basılı bültenlerle bu belgelerin aynı belge türü olduğunu izlenimi vererek, basılı ve dijital belgeleri kullanmayı tercih ettiğini çalışmasının girişinde vurgulamıştır. Bu noktada okuyucunun kafası karışabilir; zira yazarın belirttiği basılı bültenler ile Rusya'daki arşiv belgelerinin aynı doküman türü olduğu intibai uyanmaktadır. Oysa örneğin bu kurumun kurumsal arşivi, Rusya Devlet Tarih Arşivi'nde bulunmaktadır ve yalnızca birkaç fonda 5000'e yakın müstakil dosya mevcuttur. Lâkin yazarın bunları bir ön araştırma neticesinde tespit etmesine karşın bu dökümanların içeriğine bakmadan bunları yayımlanmış yıllık bültenlerle aynı dökümanlar gibi gösterdiği anlaşılmaktadır.

çizilmiş haritalar, eğer özel savaş planları dâhilinde hazırlanıp matbu eserlerde basılmamış veya arşivlerde muhafaza edilmiyorsa, genel dünya kartografyasının bir parçası şeklinde hazırlanmış, erken modern dönemdeki atlas ve coğrafya kitapları çerçevesinde üretilmiştir demek de yanlış olmayacaktır. Kısaca belirtmek gerekirse yaklaşık XIX. yüzyılın başına kadar, savaşlar ve ayrıca sulh müzakerelerine esas teşkil etmek için genellikle iki taraflı olarak hazırlanmış münferit haritalar ve planlar dışında Rusya’da, Osmanlı İmparatorluğu’na veya Yakın Şark’a yönelik müstakil ve özgün bir haritacılıktan söz edilip edilemeyeceği, tartışmalı bir husustur. Kitapta erken dönem Osmanlı haritalarıyla ilgili kısımda yazar, Rus arşiv kaynaklarına da referans vererek bir anlatı oluşturmaktadır. Özellikle XIX. yüzyıla kadar olan kısımda kitabın anlatısını desteklediği düşünülen örneklerin önemli bir kısmının aslında Rusların kendi özgün haritaları değil, Avrupalıların haritalarının bizatihi kendisi veya onların Rusça tercümeleri olduğu gerçeği, arşiv kaynaklarının eleştirel bir değerlendirilmesinin yapılmadığına işaret eder. Bir başka deyişle XIX. yüzyıl öncesine ait olan ve “Rus haritası” şeklinde okuyucuya Rus arşiv belgeleri künyeleri eşliğinde sunulan kartografik görsellerin birçoğunun aslında Avrupalı kartografların haritalarının kendisi veya tercümesi olduğu görülmektedir.³⁰ Dolayısıyla Avrupalı kartografların haritalarının çeşitli nüshalarının Rusya’daki çeşitli arşivlerde de bulunabiliyor olması, onların Rusya’nın ilgili askerî veya sivil bürokrasisi tarafından hazırlandığı anlamına gelmez. Hâliyle bu, farklı ülkelere ait kartografik ürünlerin ilgili arşiv künyelerine atıflar vermek suretiyle aynı kategoride değerlendirilmesi, arşiv kaynaklarının eleştirel ve karşılaştırmalı bir değerlendirmesinin yapılmadığına işaret eder. Karşılaştırmalı bir inceleme, XIX. yüzyıl öncesine ayrılmış olan bölümün ana temasını teşkil eden Lobanov-Rostovskiy’den temin edilen haritaların, uzun yıllar Osmanlı topraklarında diplomatlık yapmış olan Lobanov-Rostovskiy’nin “eline nasıl geçtiğini” de açıklamaktadır. Daha da öte André-Joseph Laffitté Clavé, François Kauffer gibi birçok Avrupalı askerî kartograf ve topografin da meslekî hayatlarının bir bölümünde aynı zamanda Osmanlı veya Rusya hizmetinde çalıştığını da hatırlatmamızı gerektirir. XIX. yüzyılda Rusça alfabede basılmış olan Türkiye haritalarının bazılarının dahi Avrupalı kartografların çalışmalarına dayanıp dayanmadığı, daha ileri bir araştırma gerektirir ki tüm bu sorunsalların yine de çalışmanın önemini hafifletmeyeceğini de itiraf etmek gerekir.

Yayımlanmış belgelere dayanan araştırmalarda bu koleksiyonlara atıf vermekten ziyade kimi araştırmacıların doğrudan arşiv künyelerine referans vermesi, Rusya bağlantılı çalışmalarda bazen karşılaşılan bir durumdur. Rusça monografilerin kaynakçalarının bir bakıma “yağmalanması” ise Türkiye’de zaman zaman karşılaşılan ayrı bir problem olarak dikkat çeker. Burada araştırmacıların, daha önce Rusça’da yayımlanmış çalışmalarda kullanılan belgelerin aynısını görmüş olmaları muhtemel olsa da Rusça literatürdeki monografilerin kaynakçasıyla çakışan bir tür paralel atıfların yoğunluğu, kimi çalışmaların

³⁰ Bu keyfiyet, özellikle Rus arşiv referansları eşliğinde ve Osmanlı Devleti’ne dair genel haritalar başlığında verilen kartografik malzemeler için geçerlidir (Bashanov, 2-10, 240)

özgünlük iddialarıyla ters orantılı olarak makûliyet ölçüsünü aşmaktadır.³¹ Bu tespit bir yana, araştırmacıların arşiv künyesine atıf yaparken, söz konusu arşivin Sovyet Dönemindeki resmî adını kullanmaları, tecrübeli araştırmacıların çalışmalarında dahi karşılaşılabilen bir sorun olarak dikkat çekmektedir.³² Ancak bu son hususu bir kenara bırakarak, “kaynakça yağması” hususuna kısaca değinmemiz gerekir.

Bu hususta örnek bir çalışma olması münasebetiyle Rusya’nın Balkan siyaseti üzerine Türkçe literatürde yakın zamanda yayımlanmış bir çalışmaya göz atarsak, çalışmanın arşiv kaynaklarının neredeyse tamamı, konu ile ilgili olarak Rusça literatürde yayımlanmış ve oldukça kapsamlı bazı çalışmalarla paralellik taşımaktadır (Demiroğlu, 2022). Herhangi bir konuyla ilgili farklı çalışmalarda kullanılan arşiv belgelerinin zaman zaman çakışması elbette mümkündür. Lâkin zaman aralığı ve konusu oldukça geniş olan bir çalışmada, bazı arşiv belgelerine referansla metin içinde verilen çeşitli bilgilerin, konu ile ilgili olarak Rusça literatürde derinlemesine yapılmış spesifik literatürle şaşırtıcı bir şekilde bütünüyle paralellik taşıması, çalışmayı şeklen özgün gösterse de aslında konu ile ilgili Rusça literatürün kaynaklarıyla birlikte bir aktarımı olduğu gerçeğini değiştirmez.³³ Ancak bununla birlikte daha da şaşırtıcı olan husus, yazarın örneğin Rusya Dışişleri Bakanlığı Arşivi’ne verdiği referansların, arşiv rehber ve katalogları incelendiğinde ortaya çıkmaktadır.³⁴

³¹ Örneğin bkz., (Demiroğlu, 2018: 142-160) Bu konuda Rusça literatürde konu üzerine Rus arşiv belgelerini tüketircesine kullanan Graçev’in çalışmalarıyla paralel okunduğunda, belirttiğimiz sorunun bariz olduğu anlaşılmaktadır. (Graçev, 2003; Graçev, 2010; Nikitin-Graçev (ed.), 1980).

³² Örneğin bkz.: (Kamalov 2011). Bu mühim çalışma, Rus elçilik raporlarını temel alarak kaleme alınmıştır ve Rus kronikleri ile çeşitli ikincil kaynakları dayanmaktadır. Çalışmanın ana kaynağı ise Moskova’nın İstanbul’daki elçisi İ. P. Novosiltsev’in raporu ile Nogay Ordası’ndaki elçisi S. Maltsev’in hatıralarıdır. Kitabın girişinde ilgili elçilerin vesikalarının “Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov” (Eski Vesikalar Merkezi Devlet Arşivi şeklinde tercüme edilmiştir) adlı arşivde bulunduğunu belirtmiştir ki künyeler de buna göre verilmiştir. Ancak bu isim, bu haliyle arşivin Sovyet Dönemi’nde kullanılan adıdır ve arşivin adı 1992 yılından bu yana “Rossiyskiy gosudarstvennyy arhiv drevnih aktov” (Rusya Devlet Kuyud-ı Kadime Arşivi) şeklindedir. Bu da ister istemez bizi, ilgili neşriyatın daha önce Sovyet döneminde yapıp yapılmadığı sorusunu gündeme getirir. Aslında Novosiltsev’in “raporu” – ki Novosiltsev’in Kayıtları” şeklinde bir çeviri daha doğru olacaktır – aslında daha önce Rusça literatürde çıkan bir çalışmada, eski arşiv künyesiyle birlikte basılmıştı (Lihaçev, 2008, 63-99). Diğer yandan Maltsev’e ait doküman da 1947’de *İstoriçeskiy vestnik* dergisinin 22. cildinde yayımlanmıştır.

³³ Örneğin Sırp isyanı ve Rusya ile ilgili bölüm, bu konuda Rusça literatürde Rus arşivlerini tüketircesine çalışmalar yapmış olan V. P. Graçev’in veya İ. S. Dostyan’ın çalışmalarıyla mukayeseli bir şekilde okunduğunda, ilgili arşiv referanslarındaki paralellikler dikkat çeker.

³⁴ Mesela bkz., (Demiroğlu, 2022: 103, dipnot 222). Yazar burada, Samborskiy’nin 22 Mart 1806’da Çar’a sunduğu bir rapora istinaden “AVPRİ, f.1, op.8, d.91, s.53-56” şeklinde bir dosyaya atıf vermektedir ancak arşiv kayıtlarına rehberlerine bu kaydın doğru olmadığı rahatlıkla anlaşılmaktadır zira yazarın dipnotta atıf verdiği fonun, ilgili bakanlığın idari işlerine müteallik bir fon olduğu (*administrativnie dela*) görülmektedir. Bununla birlikte yazar, kaynakçada bu defa böyle bir belge künyesi belirtmemekte, dipnotta belirtmediği şekilde AVPRİ, f.133, op.468, d.7891 numaralı kaydı vermektedir ki Graçev’in tam da bu konuda yaptığı bir çalışmalara bakıldığında bu belge künyesinin, Samborskiy’nin ilgili raporu için doğru olduğu, sayfa numarasının da Demiroğlu’nun belirttiği üzere 53-56 olduğu görülmektedir. Mesela bkz., (Graçev, 1998: 43-44,

Benzeri çalışmalarda da görüldüğü üzere kimi durumlarda arşiv belgeleri, aslında özgün bir yönü olmayan ve aktarımdan ibaret olan çalışmaların yetkinliğini ispat amacına hizmet eder. Dolayısıyla Türkiye’de Rusça arşiv kaynakları ve literatüre verilen atıfların genelde teyit veya denetlemeye tabi tutulmadığı gerçeği, bazı çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan “paralel atıflar”ın sorgulanmasını da gerektirmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak özgünlük, politikada olduğu gibi sosyal bilimlerde de bireyselliliğin ulaştığı noktaya işaret eder. Berman'a göre özgünlük kavramı basitçe kimlik veya özerklik, bireysellik veya kendini geliştirme yahut aslında “kendi işini yapma” olarak da tanımlanabilir. Bu anlamda bireyle sınırlı bir özgünlükten, esas olarak kişilik kavramının içerdiği bir kategoriden bahseder. Esasında Berman’ın *Özgünlüğün Politikası*, Amerikalıların herkesin “kendi işini yapmasına” olanak tanıyabilecek bir politik kelime dağarcığı aradığı bir dönemde ortaya çıkmıştı ve yirminci yüzyılın sonlarındaki Amerikan siyasetinde totemik bir ifade haline geldi (Fordahl, 2018: 301). Aslına bakıldığında “sahicilik ideali”, XVIII. yüzyıldan itibaren bireyin modern yaşama verdiği derin bir tepkiydi (Berman, 1972: 311). Burada siyaset felsefesine ilişkin bir tartışmayı tarihyazımına ikame etmeden belirtmek gerekir ki politik bir kavram olan “özgünlük”ün tarihyazımındaki anlamı, “orjinallik” veya “sahicilik” olarak karşımıza çıkar ve bu anlamdaki özgünlük, “arşiv belgesi”ne indirgenince; belgenin tarihi anlamlandırılmada bir araç olmaktan çıkıp “totemik” bir amaç hâline getirildiğine, araştırmanın sorularının ihmal edildiğine ve mevcut literatürün de göz ardı edildiğine şahit oluruz. “Sahicilik”, aynı zamanda tarihyazımının kolektif doğasını dışlayarak onu bireyselci bir poetikaya dönüştürmektedir. Ancak burada “bireysellik” kavramı, tıpkı tarihsicilikteki gibi “yalnızca fertleri değil, devlet dâhil tüm tarihsel oluşumları kapsar. Tarihiçi, güncel sorunların çözümü için geçmişe gitse de kendisi de tarihsel akışın bir parçasıdır. Ayrıca, geçmişi yalnızca rasyonel olarak değil, aynı zamanda sezgisel ve anlayışlı bir şekilde incelemelidir; Holfer’in sözleriyle tarihiçi, yansıtmak istediği gelişim akışının parçasını yaratıcı bir şekilde

47; Graçev, 1995: 20-21, 39). Benzer şekilde sayfa 209’daki 27. ve 28. dipnotlarda Rusya Devlet Tarih Arşivi’ne verilen atıflarda dosya numaraları verilmemekte, kaynakçada ise bu arşive ilişkin herhangi bir künye hiç verilmemektedir. Detaylı bakıldığında ise bu sayfada verilen bilgiler ve ona atfen verilen arşiv referanslarının da yine aynı sayfada 31.dipnotta verilen Nikitin’in makalesinden ve ayrıca 1960’ta basılan *Slavyanskije komiteti v Rossii v 1858-1876 godah* kitabının 12. sayfasından alındığı anlaşılmaktadır ki Nikitin’in Tsentralny Gosudarstvennyy İstoriçeskij Arhiv Leningrada diye verdiği arşiv, bugünkü adıyla RGİA’dır. Örneğin RGADA yani Rusya Devlet Kuyûd-ı Kadime Arşivine veya RGVİA yani Rusya Devlet Askerî Arşivi’ne verilen atıflarda da Rusça literatürle sayfa veya varak numarasına kadar bütünüyle çakışmalar gibi benzer sorunların dikkat çektiğini ve yazarın başka bazı çalışmalarında da bu tür paralelliklere sıklıkla rastlandığını şimdilik belirtmekle yetinelim. Elbette bu tür çakışmalar, makul ölçülerde olduğu sürece tarihyazımı açısından bir problem teşkil etmeyebilir lâkin bu gibi örneklerdeki sorun, neredeyse bütünüyle aynı olmasından ve literatürden devşirilmiş olduğu görünümü vermesinden kaynaklanmaktadır.

yansıtmalıdır" ancak burada da geriye irrasyonelizm ve görelilik kalmaktadır (Lee-Beck, 1954: 571). Rusya tarihi üzerine çalışmalar özelinde bakacak olursak, "sahicilik" ve "tarihsicilik", sürekli bir yeniden keşfi doğurmaktadır.³⁵ Böyle bir tarihsel bilginin birikimsel değil, kendini tekrar eden, döngüsel ve totolojik olduğunu da kabul etmek gerekir.

Türkiye’de Rusya tarihi ile ilgili çalışmaların tematik olarak dağılımına bakıldığında bile araştırmacıların kendilerine "özgünlüğü" hareket noktası olarak belirlemelerine karşın seçtikleri konuların genellikle bu iddiaları ile uyumlu olduğunu ileri sürmek zordur. Rusya arşivlerini araştırma konularına ilişkin bilgiye ulaşmakta sistematik ve metodolojik birer araç olarak kullanan nitelikli örnekler elbette bulunmakla birlikte genel eğilime bakıldığında tarihçilerin ilgi alanına aynı veya benzeri temaların girdiği görülebilecektir. Rusya gibi köklü bir tarihyazımı ve arşivcilik geleneği olan bir ülkede, Türk-Rus ilişkileri dâhil olmak üzere birçok alt konuda, ciddi bir literatür birikimi bulunduğunu kabul etmek gerekir. Bu literatürün görmezden gelinmesi veya paralel atıflar yoluyla istismarı, üretilen tarihsel çalışmaların gerçekte özgünlüğünü ise tartışmaya açmaktadır.

Bütün bu eleştirilerimize karşın Türkiye’de Rusça kaynakları ve arşiv belgelerini çalışmalarında özenli, titiz ve özgün içeriklerine uygun bir şekilde kullanan, ancak bu çalışmada değinmediğimiz tarihçilerin de olduğunu unutmamak gerekir. Bunun yanında elbette aynı arşiv belgelerinden birçok tarihçinin istifade etmiş olması da makul görülebilmekle birlikte Türkiye’deki Rusya arşivleri bağlamındaki çalışmaların bir kısmında görüldüğü üzere, bir tarihçinin çalışmasındaki neredeyse tüm arşiv belgelerinin, spesifik sayfa numaralarına kadar konuyla ilgili literatürle çakışmasının veya internette erişime açık bir yahut birkaç sayfada yayımlanmış Rus belgelerine dayandırarak seri yayınlar yapmasının izaha muhtaç olduğunu da kabul etmek gerekir. Dijital ortama künye numaralarıyla aktarılmış Rus belgelerinin, ilgili dijital erişim adresine atıf vermeksizin doğrudan arşiv künyelerine atıf verilmek suretiyle kullanılması, tarihyazımında ayrıca genel bir tartışmanın bir parçası olarak düşünülmemelidir. Keza burada tartışılan meselelerin yalnızca Rusya arşivlerine dayanan çalışmalarla münhasır olmadığı da bilinmekte, dolayısıyla kurumsal bir dayanağı olmaksızın dijital ortamda kamuya açık güvenilirlikleri tartışmalı arşiv belgelerinin kullanım biçiminin, tarihyazımının güncel sorunlarından biri olduğu da bir gerçektir.

Etik Beyanı: Bu çalışma etik ve telif kurallarına uygun olarak yürütülmüştür. Arşiv belgeleri ve literatür kaynakları üzerinden yürütülen bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

³⁵ Böyle bir "keşfi" Genel Türk Tarihçiliği perspektifinden bitirmek adına bkz., (Duran, 2022: 987-998). Çalışma aynı zamanda çeşitli planlar ve haritalar da ihtiva etmektedir.

Kaynakça

- Adamov, E. A. (Red.) (1925). *Konstantinopol i prolivi po sekretnim dokumentam Ministerstva inostrannih del*. Moskva: İzdanie Litizdata NKİD.
- Adorno, T. W. (2012). *Sahicilik Jargonu: Alman İdeolojisi Üzerine 1962-1964* (Ş. Öztürk, Çev.). İstanbul: Metis.
- Akçay, E. (2021). Osmanlı-Rus ilişkilerinin St. Petersburg ve çevresindeki mimari ve abidevî izleri (XVIII.-XIX.Yüzyıl). *Türkiye Günlüğü*, 147, ss. 161-180.
- Alkan, M. Ö. (2017). Rus millî kimliğindeki Türk: St. Petersburg'da 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Abideleri. *Atlas Tarih*, ss. 112-119.
- Aytürk, İ. (2017). The flagship institution of cold war Turcology: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. *European Journal of Turkish Studies*, 24, (<http://journals.openedition.org/ejts/5517>)
- Azadoğlu A. (2018). *Rus Dışişleri Arşivi'nin gizli belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbine girişi*. İstanbul: Ötüken.
- Basargina, E. Yu. (1999). *Russkiy Arkheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole*, St. Peterburg: Dimitriy Bulanin.
- Bashanov, M & Kemaloğlu İ. (Yay. Haz.) (2018). *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.
- Bashanov, M. (2023). *Tarihi Rus haritalarında Osmanlı Devleti (1700-1917)* (İ. Kemaloğlu, Çev.) İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Bashanov, M. (Yay. Haz.) (2019). *Türkiye'de Ermeni meselesi: Rus Genelkurmay Başkanlığı belgeleri* (İ. Kemaloğlu, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bayramol, E. (2018). Rus diplomatik belgelerinde Goeben ve Breslau krizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 6 (15), ss. 359-369.
- Bayramol, E. (2021). Çarlık Rusya Dışişleri Bakanlığı yazışmalarında Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi ile Rusya arasındaki ilişkiler. *RUSAD*, 6, ss. 74-88.
- Bayramol, E. (2021). Rus diplomatik belgelerinde Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Rus ittifakına dair görüşmeler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(254), ss. 43-72.
- Bayramol, E. (2021). Rusya Dışişleri Bakanlığı belgelerinde 29 Ekim 1914 Karadeniz baskını ve Türk-Rus ilişkilerinin sonu. *History Studies*, 13(3), ss. 765-783.
- Bazin, L. (1970). Les Activités Turcologiques en France. *Turcica*, 2, ss. 159-164.
- Berman, M. (1972). *The politics of authenticity: Radical individualism and the emergence of modern society*. New York: Atheneum.
- BOA.Y.A.HUS. 286/38, (5 Cemaziyelahir 1311/14 Aralık 1893)
- BOA.Y.PRK.ASK., 91/105 (Rûmî 12 Haziran 1309/ 24 Haziran 1893)

- BOA.Y.PRK.ASK., 91/112 (12 Haziran 1309/ 24 Haziran 1893)
- Boçkarev, P. S. (1942). *Voenniy Turetsko-Russkiy i Russko-Turetskiy Slovar*. Moskova: Ogiz.
- Carr, E. H. (1990). *What is history?* London: Penguin Books.
- Chernichenkina, N. (Yay. Haz.) (2015). *Rus İmparatorluk kayıtlarında Ermeni sorunu (1912-1917)*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi.
- Demiroğlu, H. & Uyanık, F. (2014). Osmanlı ve Rus kaynaklarına göre General İgnatyev'in Sultan Abdülaziz dönemi faaliyetleri (1864-1876). *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri, Ordu ve Siyaset (12-13 Aralık 2013)* (ss. 183-277). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Demiroğlu, H. (2013). General İvan K. Kişelskiy'in Balkan Slavları hakkındaki 1863 yılı raporu. *Bilig*, 66, ss. 61-78.
- Demiroğlu, H. (2018). Sırp İsyanında Çarlık Rusyasının Balkan Siyaseti, 1804-1813. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 2018, ss. 142-160.
- Demiroğlu, H. (2022). *Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panslavizm (Başlangıçtan 1876'ya Kadar)*. İstanbul: Selenge.
- Doğan, Ş. (2020). Rus Diplomatların gözüyle 31 Mart Vakası. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 32, ss. 691-715.
- Duran, M. Ö. (2022). Yeni başlayanlar için Moskova Arşiv ve Kütüphane Rehberi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), ss. 987-998.
- Fordahl, C. (2018). Authenticity: The sociological dimensions of a politically consequential concept. *The American Sociologist*, 49(2), ss. 299-311.
- Garibcanyan, G. B. (1989). *Genotsid Armyan i mirovaya obşçestvennost*. Erevan: Obşçestvo "Znanie" Armyanskoy SSR.
- Garkuşa, İ. O. (Otv. Red.) (2006). *Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Putevoditel*, Tom I. Moskova: Rosspen.
- Graçev, V. P. (1995). Planı sozdaniya slavyano-serbskogo gosudarstva na Balkanah v naçale XIX. v. i otnoşenie k nim pravitelstva Rossii. *Rossiya i Balkanı: İz istorii obşçestvenno-politiçeskih i kulturnih svyazey (XVIII v.-1878 g.)*. (Otv. Red. V. N. Vinogradov-İ. F. Makarova) Moskva: İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, pp. 4-40.
- Graçev, V. P. (1998). İdeya Slavyanskoy vzaimosti v planah sozdaniya slavyano-serbskogo gosudarstva na Balkanah v naçale XIX.v. i Otnoşenie k ney pravitelstva Rossii. *Slavyanskaya ideya: istoriya i sovremennost*. V. A. Dyakov (Otv. Red.) Moskva: İnstitut Slavyanovedeniya, pp. 37-47.
- Graçev, V. P. (2003). *Serbi i çernogortsı v borbe za natsionalnuyu nezavisimost i Rossiya (1805-1807 gg.)*. Moskva: Institut Slavyanovedeniya RAN.
- Graçev, V. P. (2010). *Pervoe serbskoe vosstonie i Rossiya vo vremya russko-turetskoy voynı (çast pervaya 1806-1809 gg.)*. Moskva: ISRAN.

- Herzog, C. (2010). Notes on the development of Turkish and orienteal studies in the German speaking lands. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(15), ss. 7-76.
- Kaçaznuni, O. (1990). *Daşnaktsutyun bolşe neçevo delat!* Baku: İzdatelstvo Elm.
- Kaçaznuni, O. (2008). *Taşnak partisi'nin yapacağı bir şey yok* (A. Acaloğlu, Çev.) İstanbul: Kaynak.
- Kagan, F. W. (1999). *The military reforms of Nicholas I: The origins of the modern Russian army*. New York: Palgrave.
- Kamalov, İ. (Yay. Haz.) (2011). *Rus elçi raporlarında Astrahan seferi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kapıcı, Ö. (2010). Mimari, ideoloji ve tarihyografi üzerine bir deneme: Çarlık Rusyası'nda zafer anıtları ve Türk imgesi. *Toplumsal Tarih*, 2023, ss. 20-31.
- Karakulak, M. (2020). *Osmanlı sularında Rus Vapurları: Buharlı çağında Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (1856-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karakulak, M. (2021). *93 Harbi'nde Rusya'da Osmanlı Esirleri*. İstanbul: Selenge.
- Karataş, Ö. (2021) Türkistan milli ayaklanması (1916-1917): Yedisu Vilayeti Mali Bilanço. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15, ss. 1-19.
- Karataş, Ö. (2021). 1916 Türkistan milli ayaklanması sırasında zorunlu göç süreci: Yedisu'dan Çin'e, Çin'den Yedisu'ya. *Rusya Araştırmaları Dergisi*, 5, ss. 59-84.
- Karataş, Ö. (2021). Rus raporlarında Türkistan İsyanı. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10/1, ss. 63-82.
- Karataş, Ö. (2021). Rus sömürüsüne karşı Türkistan Milli Ayaklanmasında (1916) Samerkant. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 12, ss. 70-87.
- Karataş, Ö. (2021). Rus sömürüsüne karşı Türkistan'da isyan (1916): Sır Derya Örneği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1, ss. 221-245.
- Karataş, Ö. (2022). XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Türkistan'da Rus İmparatorluğu'na karşı meydana gelen başkaldırı hareketi üzerine bir değerlendirme. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), ss. 185-219.
- Kleyman, G. A. (2016). XVIII. Yüzyıl sonu-xix. yüzyıl başları Osmanlı-Rus ilişkileri araştırmalarında bir kaynak olarak Rus arşiv materyalleri (Ş. Doğan, Çev.) *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/1, ss. 331-338.
- Kopirina, S. K. (2017). İstoriya sodzaniya arhivnih saytov Rossii i tendentsii razvitiya saytov federalnih arhivov. *Nauçnyy vestnik Krıma*, 4(9), pp. 1-8.
- Krakovitch, O. (1994). Les archives d'après les Lieux de mémoire: passage obligé de l'Histoire à la Mémoire. *La Gazette des Archives*, 164, pp. 5-23.
- Kudryavtseva, Ye. P. (2010). *Russkie na Bosfore: Rossiyskoe posolstvo v Konstantinopole v pervoy polovine XIX veka*. Moskova: Nauka.
- Lapteva, L. P. (2012). *İstoriya slavyanovedeniya v Rossii v kontse XIX-pervoy treti XX.v.*, Moskva: İndrik.

- Lee, Dwight E.-Beck, Robert N. (1954). The meaning of 'historicism'. *The American Historical Review*, 59(3), pp. 568-577.
- Lihaçev, D. S. (Otv. Red.) (2008). *Puteşestviya russkih poslov XVI-XVII vv.: stateynie spiski*. S. Peterburg: Nauka.
- Nejdanova, O. Yu. (Sost.) (1994). *Federalnie arhivi Rossii i ih nauçno-spravoçnoy apparat*. Moskva: Rosarhiv.
- Nikitin, S. A. & Graçev, V. P. vd. (Ed.) (1980). *Pervoe Serbskoe Vosstanie, 1804-1813 gg. i Rossiya*, Moskva: Nauka.
- Papoulidis, K. K. (1984). *O Rossiko Arkhaiologiko Institouto Konstantinoupoleos (1894-1914), Symvoli stin pnevmatiki drastiriotita tis Rosias sti Khristianiki Anatoli sta teli tou 19. me arkhes tou aiona (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Selanik Aristoteles Ünivesitesi Teoloji Fakültesi, Selanik.
- Perinçek, M. (2007). *Rus Devlet arşivlerinden 100 belgede Ermeni Meselesi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Perinçek, M. (2011). *Armyanskiy vopros v 120 dokumentah iz rossiyskih gosudarstvennih arhivov*, Moskva: Laboratoriya Knigi.
- Perinçek, M. (2012). *Boryan'ın gözüyle Türk-Ermeni çatışması*. İstanbul: Kaynak.
- Perinçek, M. (2012). *Rus Devlet arşivlerinden 150 belgede Ermeni meselesi*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Pokrovskiy M. N. (Predislovie) (1925). *Tsarskaya Rossiya v mirovoy voyne*, T. 1, Leningrad: Gosudarstvennoe izdatelstvo.
- Pokrovskiy, M. N. (Red.) (1931). *Mejdunarodnie otnoşeniya v epohi imperializma: dokumentı iz arhivov tsarskovo i Vremennovo pravitelstv 1878-1917 gg.*, seriya 3: 1914-1917, T. 1, Moskva-Leningrad: Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomičeskoe izdatelstvo.
- Pomian, Krzysztof. (1997). Les Archives, Les Archives, du Trésor des Chartes au Caran. *Les lieux mémoire III*. Pierre Nora (Ed.) Paris: Gallimard, pp. 3999-4067.
- Poznahirev, V. V. (2017). *Ottomanskije voennoplennije v Rossii v period Russko-turetskoy vojny 1877-1878 gg*, S. Peterburg: Nestor-İstoriya.
- Rosenberg, W. G. (2001). Politics in the (Russian) Archives: The 'Objectivity Question', Trust, and the Limitations of Law. *The American Archivist*, 64(1), pp. 78-95.
- Sedad Ahmed. (1320). *Rusça-Türkçe lugât*, Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye. Service Historique de la Défense, 7 N 1630 (31 Ekim 1890, No 79).
- Steedman, C. (2002). *Dust: The archive and cultural history*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University.
- Tanrıverdi, M. (2019). *Çarlık Rusyası'nda Tiflis Vilayeti, (1846-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Trudi VI Arkheologičeskogo Syezda v Odessa (1884 g.)* (1886), tom I, Odessa.

- Uğurlu N. (2004) *Türkiye'nin parçalanması ve Rus Politikası: Rus Devlet Arşivi gizli belgeleri (1914-1917)*. İstanbul: Örgün.
- Ünal, F. (2016). *Ruslar Bizansın peşinde: İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İstanbul: İlgı Kültür Sanat.
- Ünal, F., Karakulak, M. ve Özkan, M. (2022). *İstanbul seyahatnamesi: XIX. yüzyılda Rus seyyahlarla Osmanlı topraklarına yolculuk*. İstanbul: Kronik.
- Üre, P. (2020). *Reclaiming Byzantium: Russia, Türkiye and Archeological Claim to the Middle East in the 19th Century*. Londra: I.B. Tauris.
- Vinokurov, V. İ. (2009). *İstoriya voennoy diplomatii: Voennaya diplomatiya ot Petra I do Pervoy mirovoy voyny*, Tom I, Moskova: OOO Nits İnjener.

Yakın Dönem Türkiye Çalışmalarında Olanaklar ve Sınırlılıklar Açısından İngiliz Arşivleri

Cengiz KARTIN

Doç. Dr.

Erciyes Üniversitesi

ckartin@erciyes.edu.tr

 0000-0003-3457-6916

Öz: İnsanoğlunun geçmiş ve gelecek arasında bir arayış içerisinde olması aslında nereden geldiğini ve nereye gittiğini anlamaya dönük bir çabanın ürünü olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu çabanın geçmiş kısmında arşivler bütün insanlık için vaz geçilmez bir öneme sahiptir. Çalışma, bu önemin farkındalığına bir katkı sunmak adına İngiliz Ulusal Arşivi, İngiliz Milli Kütüphane Arşivi, Kraliyet Coğrafya Topluluğu Arşivini olanaklar ve sınırlılıklar bağlamında ele almayı hedeflemektedir. İngiliz Ulusal Arşivi, XI. yüzyılın son çeyreğine kadar giden ilk arşiv belgesi ile dünyanın en kapsamlı ve büyük arşivlerinden biri belki de en büyüğüdür. Arşiv binasının Londra'da olması araştırmacılara araştırabilecekleri konuları rahatlıkla bulabilme fırsatı oluşturmaktadır. Benzer bir fırsat hem İngiliz Coğrafya Topluluğu'nun hem de İngiliz Milli Kütüphane'nin arşivi için de geçerli bir durumdur. Yalnız burada birbirinden farklı işleyişler, olanaklar ve sınırlılıklar mevcuttur. İngiliz Ulusal Arşivi'nin devletin resmî yazışmalarını bünyesinde barındırması, Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun seyyahların gözlemlerini bünyesinde toplaması ve İngiliz Milli Kütüphanesi'nde el yazmaları başta olmak üzere nadide pek çok kitaba yer verilmesi İngiliz arşivlerini benzerlerinden ayıran temel özelliklerdir. Yalnız söz konusu kurumların her birinin kendine özgü çalışma koşulları mevcuttur. Bu nedenle makale, İngiliz arşivlerinde gerçekleştirilecek olan bir araştırmanın olanaklarını, sınırlılıklarını Türkiye dosyaları üzerinden değerlendirme iddiasındadır. Diğer arşivler ise kendi konuları itibarıyla genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Ulusal Arşivi, Kraliyet Coğrafya Topluluğu, İngiliz Milli Kütüphanesi, Arşiv, Türkiye

Possibilities and Limitations of the British Archives in the Study of Recent Türkiye

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi:

26.05.2024

Kabul Tarihi:

11.06.2024

Abstract: The fact that human beings are in a search between the past and the future should be considered as a product of an effort to understand where they come from and where they are going. In the past part of this endeavor, archives have an indispensable importance for all humanity. In order to contribute to the awareness of this importance, the study aims to examine the The National Archives, Royal Geographical Society Archives and British Library Archives in the context of possibilities and limitations. The National Archives is one of the most comprehensive and largest archives in the world, perhaps the largest, with the first archival document dating back to the last quarter of the eleventh century. The fact that the archive building is located in London creates an opportunity for researchers to easily find the subjects they want to research. A similar opportunity exists for the archives of both the Royal Geographical Society and British Library. But there are also different processes, opportunities and limitations. The fact that the The National Archives contains the official correspondence of the state, Royal Geographical Society collects the observations of travelers, and British Library contains many rare books, especially

manuscripts, are the main features that distinguish British archives from their peers. However, each of these institutions has its own unique working conditions. For this reason, the article claims to evaluate the possibilities and limitations of a research to be conducted in the British archives through the Turkish files. Other archives are subjected to a general evaluation in terms of their own positions.

Keywords: The National Archives, Royal Geographical Society, British Library, Archive, Türkiye

Extended Summary

Purpose

Many important events have taken place in the period from the emergence of mankind on the stage of history to the present day. With the recording of these processes, archives have emerged as a tool to be used in the construction of the future.

The British archives, which date back to the XIth century, are a product of the process described above. The British, who have some of the richest archives in the world, have established a system that has spread this wealth all over the world, especially since the XIXth century.

In this study, the possibilities and limitations of the British archives under three main headings are evaluated through the files of Türkiye in the recent period. The British Archives, the British Library Archives and the Royal Geographical Society were taken into consideration for this evaluation. A general evaluation of the working possibilities, limitations and opportunities of all three institutions has been made for researchers who will study Türkiye in the recent period. The main purpose here is to explain the systematics of working in British archives and to guide researchers before going to England. While the article explains what awaits the researchers if they act legally, it does not deal with the activities in Türkiye to keep some illegal ways of obtaining documents.

Method

First of all, the methodology used in this study consists of observation and experience sharing. During the studies conducted in 2012, 2014, 2015 and 2018 at The National Archives, the British Library and the Royal Geographical Society, the functioning, hierarchy, capabilities and limitations of the archives were evaluated through one-to-one observation. In addition, how the scanning method will be applied in these archives is explained through the specific Turkish files.

Among the archives analyzed, The National Archives was evaluated in more detail. Here, the archive's capacity, facilities and possibilities were decisive. The box catalogs, printed catalogs, microfilms and online records available here were evaluated by explaining them through examples.

For the British Library, the availability of manuscripts and the richness of the book section are discussed through the Turkish files. The current working difficulties are also examined. The possibilities of the British Library are explained through the works of F. R. Maunsell, who was an elaborator of the British consular system.

The rich archive of the Royal Geographical Society, which serves researchers as a private institution with a narrower scope than the National Archives and the British Library, especially for the impressions of travelers, is also discussed through examples.

Results and Discussion

The National Archives is one of the world's largest archives, open five days a week to researchers from all over the world. The archive opens at 09:00 on Tuesday and Thursday until 19:00 and on Wednesday, Friday and Saturday until 17:00. The institution has a very fast and efficient system, and its research facilities are extensive.

Since the 1990s, researchers have preferred to take photographs at zero cost in the archive, where photography or photocopying services are available. In the archive, where each researcher is allowed to keep 21 files, researchers can access the most detailed information from printed catalogs. In the system where box catalogs are subjected to a more general classification method than printed catalogs, online records represent the most general ones.

The microfilms in the archive consist of the parts of the records of the pre-nineteenth century that have been transferred to microfilm. It is quite difficult to conduct a study here. From using the camera to examining each microfilm individually, researchers face a series of problems.

Despite the fact that the fund codes of all the records available in the archive have been digitized, the online records are subjected to a more general classification than all other sources. In fact, this situation is both a gain and a serious loss of time for the researcher. The main reason for the gain stems from the classification method of the archive. If a person working in the archive, where a classification method that includes different subjects is generally determined, returns to his/her country, he/she will have documents on many different subjects. However, the most important problem encountered here is the reliability of the documents. As the unsinkable country of the nineteenth century, the British recorded not only political and economic developments but also social analysis, education and health issues. Although the archive is quite rich in terms of document density and many of the information provided here has the potential to be accurate when the details are considered, it is a requirement of analytical thinking that information that cannot be compared locally should be met with caution.

The second largest of the British archives is the archive of the British Library. The presence of rare manuscripts, the richness of the map department and the presence of unique books that cannot be found anywhere else in the world

make the institution a very good place. Despite all these positives, the institution is extremely cumbersome and its staff is no more helpful than the staff of The National Archives. In addition, the institution's prestige is at odds with the fact that researchers have to make their requests first, requests before noon are often left until the afternoon, and orders after noon are postponed until the next day.

While the National Archives and the British Library are state institutions, the Royal Geographical Society is a private organization. Here, researchers are served in a narrower area compared to the other two institutions. Photocopying services are also quite expensive in this institution where researchers are not allowed to take photographs. The superiority of this institution over the other two is the existence of journals that collect the notes of travelers.

Conclusion

The National Archives, the British Library and the Royal Geographical Society are among the largest and most comprehensive archives in the world. The resources available in all three institutions are extremely valuable for research on the history of Türkiye in the recent period.

The National Archives provides the fastest and most efficient service of all three institutions. It is immediately distinguished from the other two institutions by the unique documents it holds and the helpfulness of its staff. The freedom given to researchers to take photographs is extremely important here. For a researcher who takes an average of 3,000 photographs per day, the fact that 30,000 photographs will be available for a research to be conducted within 10 working days is very important.

The British Library and the Royal Geographical Society have unique characteristics. The British Library is a unique institution in terms of its unique artifacts and books, while the Royal Geographical Society is a very important institution in terms of its collection of travelers' notes.

Giriş

İnsanoğlunun dünya sahnesinde çıkışından günümüze değin binlerce yıl geçmiştir. Bu geçişte insanın kendisinden öncekini merakı önce sözlü anlatımlar ve görsel öğelerle daha sonra ise yazılı belgelerle kayıt altına alınmıştır. Mezopotamya ve Mısır özelinde gerçekleştirilen yazılı kayıtların profesyonel bir hal alması ise orta zamanlara tesadüf etmektedir. Söz konusu zaman diliminde pek çok devlet ve millet aidiyet unsurunu canlı tutmak buna ilave olmak üzere geçmiş ile bağıni koparmamak adına arşivlere önem vermişlerdir.

İngilizlerin orta zamanlardan itibaren kilise kayıtlarının muhafaza edilmesi ile başlattıkları arşiv kayıtları, önce Coğrafi Keşifler ardından da Sanayi İnkılâbının getirdiği zenginlikle birlikte oldukça kapsamlı hale gelmiştir. Söz

konusu kapsam, dünyanın her yerine, iklimine, kültürüne aşına olan bir yapıyı da beraberinde kayıt altına almıştır (İnan, 2012: 482).

Sanayi İnkılâbının getirmiş olduğu üstünlüğü Kraliçe Victoria (1837-1901) döneminde zirveye taşımış olan İngilizler, arşivcilik alanında da oldukça iyi bir konum elde etmişlerdir. Matbaanın henüz tam anlamı ile hayatın tüm alanında kullanılmadığı dönemlerde el yazmalarının kayıt altına alındığı görülmektedir. Söz konusu kayıtların muhafaza edilmesi oldukça zor ve masraflı bir durumken İngilizler bu kayıtların muhafazasındaki zorluğu mikrofilmlere taşımak suretiyle aşmışlardır. Matbu olarak tutulmuş kayıtlarda ise genellikle orijinal belgelerin araştırmacılara direk verilmesi usulü benimsenmiştir. Başta Türkiye ve Katar olmak üzere bazı ülkelerin benimsemiş olduğu arşiv belgelerinin dijital ortama aktarılması işi ise İngilizler tarafından tercih edilmemiştir.

Arşivcilikte kendi kurallarını koyan İngilizler için aslında birbirinden farklı usullerin de benimsendiği anlaşılmaktadır. Çalışmada The National Archives, British Library ve Royal Geographical Society kurumlarının ele alınması dolayısıyla söz konusu usullerin nerelerde farklı ve benzer yanlarının olduğu kadar araştırmacılar için çalışma koşulları da oldukça önemlidir. Konunun daha anlaşılabilir bir çerçeveye sahip olabilmesi açısından İngiliz Ulusal Arşivi'nde Türkiye dosyaları üzerinden yakın dönemlerde yapılan araştırmalar sistematik bir şekilde irdelenmiştir. Yakın dönemler için Türkiye dosyaları üzerinde bir inceleme Milli Mücadele dönemi özelinde gerçekleştirilmiştir.

British Library olarak bilinen Milli Kütüphane ise kendine has bir çalışma sistematiğine sahiptir. Ulusal Arşive göre daha hantal bir yapının varlığı hemen hissedilirken burada mevcut olan el yazmaları ve bazı kayıtlar dünya üzerinde ya tek nüshası olan ya da çok ender bulunan kayıtları bünyesinde barındırması açısından oldukça zengin bir görünüm arz eder.

Sanayi İnkılabının getirdiği teknik üstünlüğü kişiler özelinde azimle birleştiren İngilizler, doğu olarak tanımladıkları coğrafyalara pek çok seyahat icra etmişlerdir. Bu seyahatler kimi zaman elçilik, konsolosluk gibi resmî görevler olarak tarihe geçerken kimi zaman da bir seyyahın notları olarak ya da hatıraları olarak kayıt altına alınmıştır. Söz konusu kayıtlar Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun Arşivi'nde ve dergilerinde kayıt altına alınmıştır.

İngilizlerin tüm dünyaya yaydıkları araştırma, inceleme ve keşfetme gayretlerini kimi araştırmacılar sadece petrole odaklı bir yaklaşımın ürünü olarak değerlendirmişken (Mejcher, 1976; Helmut, 1972: 377-391; William, 1981: 517-540; Maunsell, 1897: 528-532; TNA, *FO 371/9006*: 209); kimi araştırmacılar ise bunun siyasi, sosyal, ekonomik yönüne ağırlık veren bir yaklaşımı benimsemişlerdir (Cohen, 1976; Kennedy, 1984: 9; Kaymaz, 2006; Darwin, 1999: 162; Silverfarb, 1986). Her iki yaklaşımın da kendi içerisinde doğruları mevcuttur. Yalnız burada hangi saikin daha baskın olduğu zaman, yer ve kişi özelinde farklılıklar arz etmektedir. Söz konusu bu farklılıkları arşivlerin mahiyetinde de gözlemlemek mümkündür. Söz konusu üç arşivde de çalışma yapmak isteyen bir araştırmacı için yukarıda sıralanmış olan nedenler bir tarafta tutulmak suretiyle araştırmanın nasıl icra edileceği, karşılaşılabilecek güçlükler, sınırlılıklar, fırsat ve imkânlar bir arada değerlendirilmiştir.

İngiliz Ulusal Arşivi (The National Archives)

Resim 1. The National Archives (İngiliz Ulusal Arşivi)

İngiltere'nin başkentinde (Kew Gardens'ta) bulunan İngiliz Ulusal Arşivi, İngilizlerin bütün resmî yazışmalarının muhafaza altında tutulduğu kompleks bir yapıdır. İlk kayıtların XI. yüzyıla kadar gittiği arşiv, 1786 tarihinde toplu şekilde bir arşiv oluşturma düşüncesi ile teşkil edilmiş; 1838'de dağınık olarak tutulan kayıtların bir yerde toplanması düşüncesi 1851'de arşive ait bir bina yapımı ile *Public Record Office* ismi ile vücut bulmuştur (Ersoy, 1955: 125). Günümüzdeki mevcut konumuna ise (*The National Archives*) XX. yüzyılın ortalarında gelmiştir (Kurat, 1949: 1). Arşivin her türlü masrafı İngiliz devlet hazinesi tarafından karşılanır.

Yukarıda resmine yer verilen yapıya ulaşan bir kişinin resmî tatiller hariç olmak üzere Salı ve Perşembe günleri 09.00-19.00 arasında; çarşamba, cuma ve cumartesi günleri ise 09.00-17.00 saatleri arasında araştırma yapma imkânı mevcuttur. Arşivde araştırma yapacak olan bir araştırmacı öncelikle kayıt yaptırmalıdır. Kayıt için süresi geçerli pasaport ve bulunduğu ülkede ikametini kanıtlayıcı bir belgeye ihtiyacı bulunmaktadır. Burada kişinin adres bilgisini kendi ülkesinde kanıtlayıcı bir belge olmaması halinde arşivde herhangi bir şekilde çalışma olanağı bulunmamaktadır. Kayıt işleminin tamamlanmasının akabinde verilen çipli kimlik belgesi (Ek 1: Çipli Kimlik Belgesi) araştırma salonuna her giriş ve çıkışta güvenlik tarafından kontrol edilmektedir.

Arşivin içerisinde bulunan başta konsolos yıllıklarının bulunmuş olduğu kütüphane katı bütün araştırmacılara kimlik olmaksızın hizmet veren bir bölümdür. Ancak burada herhangi bir şekilde resmî belgelere erişim söz konusu değildir. Resmî belgelerin olduğu alana geçiş sadece çipli kimlik kartınız ve şeffaf poşetinizin kontrol edilmesi ile mümkündür. Her giriş ve çıkışta sıkı bir kontrol mekanizmasından geçtiğiniz güvenlik bölümünde araştırmacılar sadece laptop, fotoğraf makinesi, defter ve kurşun kalem ile araştırma salonuna giriş yapabilirler.

Su dahil olmak üzere araştırmacıların herhangi başka madde ile giriş yaptırılmamasının temelinde araştırmacılara orijinal belgelerin verilmesi yatmaktadır

Araştırmacıların karşılaşacağı sorunlarla ilgili bir danışmanın yer aldığı araştırma salonunda personel oldukça yardımsever bir görüntü sergiler. İngiltere devleti için bir prestij unsuru olarak değerlendirilen arşivin personeli hem çalışanların karşılaştıkları zorluklar için hem de araştırmacıların denetlenmesi için görevlendirilmişlerdir. 7/24 kamera sistemi ise salonların izlendiği bir sistem içerisinde belgelere herhangi bir zarar verilmesi durumunda araştırmacılar tamamen uzaklaştırmaya kadar gidecek bir dizi cezaya tabi tutulmaktadır ancak bu durumla oldukça nadir karşılaşılmaktadır.

Arşivde en kapsamlı bölüm Dışışleri Bakanlığı'nın kayıtlarının tutulduğu Foreign Office belgeleridir. Hava ve Savaş Bakanlığı kayıtları da yine oldukça önemli kayıtların tutulduğu birimlerdir. Bu durumu açıklamak adına arşivde yapılacak bir ön çalışma için ulusal arşivin çevrimiçi veri tabanında yapılacak bir araştırmada Türkiye anahtar kelimesi için yapılan bir taramada Dışışleri Bakanlığı 20.482, Savaş Bakanlığı ise 1.947 kayıt ile en fazla arşiv belgelerinin tutulduğu kısımlar olarak görülmektedir (TNA, Türkiye kelimesi sonuçları, 10.04.2024). Arşivin çevrimiçi olarak arşive üye olunması halinde ücretsiz bir şekilde resmî belgeleri indirmeye imkân veren bir de olanağı mevcuttur. Burada da toplam 1.540 kayıt ile Türkiye dosyası hayli önemli bilgileri havi bir kısım içermekle birlikte arşivin bütünü düşünöldüğünde bu sayı oldukça azdır.

Ulusal Arşivdeki Tasnif Metodu, Çalışma Olanakları ve Güçlükleri

Araştırma salonuna giriş yapan bir araştırmacı öncelikle hangi döneme ait bir araştırma yapacak ise ona göre bir çalışma metodu belirlemek zorundadır. Özellikle yakın dönem çalışmalar yapmak isteyen bir araştırmacı için burada oldukça fazla kaynak çeşitliliği ile karşılaşmak mümkünken; orta zamanlara doğru gidildikçe kaynak çeşitliliğinin tabii olarak azaldığı görülmektedir.

Arşivin kendi sistematığı içerisinde belirli fon kodlarının ve tasnif metodunun benimsendiği anlaşılmaktadır. Burada bütün dönemler için çevrimiçi kayıtlar başvuru niteliğine sahiptir. Başta bu kayıtlar olmak üzere arşivde şu tasnif metodu benimsenmiştir:

- Mikrofilmler,
- Kutu kataloglar,
- Basılı kataloglar,
- Çevrimiçi kayıtlar.

Mikrofilmlerin bulunduğu kısım neredeyse tamamen el yazmalarının mikrofilmlere aktarılmasından oluştuğu için burada ciddi bir İngilizce bilgisi olmaksızın araştırma yapmak mümkün değildir. Ayrıca söz konusu kayıtların hemen hemen tamamı 1800'lü yılların öncesine ait kayıtlardır. Yani burada orta ve yeni zamanlarda yapılacak bir araştırmanın icrası mümkündür. Oldukça az sayıda araştırmacının kullandığı bu kısımda gerekli ekipman arşiv tarafından sağlanmış olmasına rağmen; araştırmacı mikrofilmleri almak ya da fotokopi yaptırmak

istediği zaman ciddi bir bedel ödemek zorundadır. Söz konusu kayıtlarda yapılacak bir araştırma için burada birden çok zorluk mevcuttur. Bu zorlukları; mikrofilmlerin temini yoluna gidilmesi halinde ödenecek bedel, fotoğraf makinesi ile fotoğraflama yapmak istenmesi halinde uzayacak bir araştırma zamanı ve herhangi bir belge temini yoluna gidilmeden yapılacak bir araştırma için ise zaman kavramının normal araştırmaya göre kat be kat fazla olduğu bir durum olarak özetlemek mümkündür.

Kutu kataloglar için mikrofilm taramasına nazaran daha kolay bir araştırma imkânının olduğunu söylemek mümkündür. Buradaki kayıtlar 1906-1920 tarihleri arasında tasnif edilmiş fişlerden ibarettir. Her bir ülkenin isminin anahtar kelime olarak alındığı kataloglarda çok ayrıntıya gidilmeden bir tasnifleme yapılmıştır (Ek 2: Kutu Katalog Tasnifi Örneği). Burada araştırmacı daha genel bir tarama yapmak suretiyle araştırmasını sürdürmek zorundadır. Yalnız buradaki tasnif metodunun çevrimiçi kayıtlara nazaran daha ayrıntılı, basılı kataloglara göre ise daha genel düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır.

Basılı kataloglar bölümü arşivin bünyesinde en ayrıntılı tasnifin gerçekleştirildiği kısımdır. Burada 1920-1951 tarihleri arasında ülke odaklı bir tasnif metodunun benimsendiği görülmektedir. Burada en büyük zorluk ise fon kodlarının tespitinde gizlidir. Bahse konu kataloglarda ayrıntı mevcut olmakla birlikte zamanla arşivdeki tasnif metodunun değişmesinden kaynaklı olarak dosya fon kodunun bulunması oldukça zorlaşmıştır. Yakın dönem çalışma yapanlar için çevrimiçi kayıtların oldukça fazla olmasından kaynaklı pek de burada zahmete katlanılmadan daha pratik bir şekilde araştırmanın icra edildiği pek çok zaman görülmüştür. Burada zahmetli bir süreç araştırmacıyı beklemektedir. Söz konusu zahmetler, ülke konunun bilinmesinden, çevrimiçi fon kod aralıklarının tespitine ve akabinde dosya istemeye giden bir süreci ifade etmektedir.

Çevrimiçi kataloglar bölümü arşiv içerisinde en rahat araştırmanın icra edileceği kısımdır. Burada hem tarih hem de anahtar kelimenin farklılaştırılması suretiyle yapılacak olan araştırmada çok sayıda arşiv kaydına rastlamak mümkündür ancak burada temel sorun, hangi kaydın içeriğinin araştırmaya nasıl hizmet edeceğinin bilinmemesidir. Oldukça fazla sayıda belgenin varlığı, kayıtlar içerisinde istenilen kısmın bulunması gibi zorlukların mevcut olduğu bu bölümdeki kısıtlılıkların ortadan kaldırılmasının en kolay yolu tüm tespit edilmiş belgelerin temin edilmesi yolunun tutulması olmalıdır.

XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren fotoğraf makinelerinin araştırmacıların kullanımında olması ile İngiliz Ulusal Arşivi'nde çalışma imkânı oldukça genişlemiştir. Günlük 21 dosyanın kişinin üzerinde olmasına izin verildiği sistem içerisinde araştırmacı, fotoğraf makinesinin kalitesine ve çalışma hızına bağlı olarak ortalama 2.000-4.000 fotoğraf karesini temin edebilme imkânına sahiptir. Araştırma salonunda bütün bu işlemlerin gerçekleştirilebilmesi için araştırmacının öncelikle bir koltuk numarasını seçmesi ve dosya düzenlemesi yapması gerekmektedir.

Günlük olarak rezerv edilen koltuk numaralarında ertesi gün yapılacak olan araştırmalar için kullanılabilme bir sonraki gün istenecek dosyanın arşivden çıkılmadan ya da gece 00.00 öncesinde talep edilmesi ile mümkündür. Söz konusu

bu durum yapılmadığı takdirde araştırmacının üzerinde bulunan dosyalar kutulardan alınmaktadır. Bu ise en az birkaç günlük kaybı beraberinde getirmektedir. Burada araştırmacı sabah erken saatlerinde danışmaya başvurmak suretiyle de birkaç günlük kaybı önleyebilmektedir. İngiltere'deki yaşam koşullarının oldukça pahalı bir durum arz etmesi nedeni ile arşivde yapılacak bir araştırmanın en kısa yoldan tamamlanması doğru olacaktır. Bunun için arşivdeki sistemin bilinerek çalışmaların icra edilmesi gerekmektedir.

Arşivdeki sistemde Türk arşiv sisteminden farklı bir tasnif metodu benimsenmiştir. Aşağıda Türkiye dosyaları üzerinden ayrıntılarına yer verilmiş olan bu sistem içerisinde araştırmacının fon kodunun gösterdiği dosyanın tamamını fotoğraflaması araştırmasının devamı adına daha pratik bir yol olarak görülmektedir.

Arşivde oldukça fazla sayıda belgenin temininde herhangi bir sıkıntı ile karşılaşılacakla birlikte burada en büyük temel sorun belgelerin güvenilirliği meselesidir. Bir başka sorun ise belgelerin doğru olarak kabul edilmesi halinde İngilizlerin kendi bakış açıları ile dünyanın dört bir yanından gelmiş olan araştırmacılara kendi tarihlerini İngilizlerin gözünden yazdırmalarının yolunun açılmış olmasında gizlidir.

Bir diğer sorun ise İngiltere'nin geçmişteki pozisyonundan kaynaklı oldukça sistematik bir çalışma icra etmesine rağmen, ele alınan coğrafya, kimlik ya da toplulukların bu denli sistematığe sahip olmamasıdır. Yani burada belgelerin karşısına koyacağınız yerli arşiv belgelerinin özellikle sosyal çözümleme içeren belgelerde ciddi bir boşlukla karşılaşmış olmasıdır.

Türkiye Dosyaları Üzerinden İngiliz Ulusal Arşivine Bakış

Yukarıda da açıklandığı üzere İngiliz Ulusal Arşivi'nde Türkiye üzerine yapılacak bir araştırmada karşınıza oldukça fazla sayıda doküman çıkmaktadır. Sadece Türkiye anahtar kelimesi ile yapılacak bir araştırmada toplam 38.649 kayıt mevcuttur. Anahtar kelimelerin artırılması halinde bu sayının oldukça fazlalaşacağı bilinenin ilanı hüviyetindedir. Burada kaba bir hesaplama yapıldığı takdirde şu şekilde bir tablo söz konusudur. Ortalama bir dosyanın 300 sayfalık bir bilgi ihtiva ettiği varsayılırsa $300 \times 38.649 = 11.594.700$ sayfalık bir kaydın olduğu görülmektedir. Bu kadar yüksek sayıda bir arşiv belgesinin içerisinde araştırma yapmak oldukça güç bir durum arz eder. O nedenle araştırmacının ne aradığını, nerede aradığını ve bunu nasıl bulacağını tespit etmesi oldukça önemlidir.

Yakın dönemler için araştırma yapacak bir araştırmacı için arşivde en büyük avantaj basılı kataloglar kısmıdır. 1920-1951 tarihlerini ihtiva eden bu kataloglarda oldukça ayrıntılı bir tasnif metodunun benimsendiği anlaşılmaktadır (1920 yılına ait bir örnek için bk. EK 3). Söz konusu tasnifin Türkiye'deki tasnif metoduna benzer olduğu hemen fark edilmekle birlikte burada en önemli ve temel farklılık; dosyanın fon kodu tespit edildikten sonra istenen belgenin diğer belgelerle birlikte araştırmacıya veriliyor olmasıdır. Yani araştırmacının tespit etmiş olduğu fon kodundaki dosya içerisinde sadece aranılan bilgi değil, başka diğer bilgiler de mevcuttur. Burada yapılacak bir ayıklama oldukça fazla zaman dilimi gerektireceği için dosyanın tamamının fotoğraflanmasının daha avantajlı

olduğu görülmektedir. Buradaki avantaj sadece istenilen bilginin temin edilmiş olması değil; üstelik farklı bilgileri de ihtiva eden bir kazanımın gerçekleştirilmiş olmasında gizlidir.

Söz konusu durumu örneklemek için “Mustafa Kemal Pasha” anahtar kelimesi ile yapılacak bir araştırmada online kayıtlarda sadece 4 kayıt tespit edilmiştir (TNA, Mustafa Kemal Pasha, 20.04.2024). Bunu “Mustapha Kemal” şeklinde tarattığınızda ise karşınıza 24 kaydın çıktığı görülmektedir (TNA, Mustapha Kemal, 20.04.2024. Dünyanın en büyük arşivlerinden biri olan İngiliz Ulusal Arşivi’nde Mustafa Kemal Paşa ile ilgili bu kadar az sayıda evrakın olması, işin doğasına ters bir durumdur. İşte o nedenle burada hem basılı katalog taraması hem de kutu katalog taraması yapmak son derece önem arz etmektedir. Kutu kataloglarının ve basılı katalogların tamamının online erişime açık olmaması ciddi bir sorundur ancak İngiltere’de arşivde çalışma imkânına sahip bir araştırmacı için bu bir sorun teşkil etmez.

Kutu kataloglar üzerindeki dosyalar üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa sadece 1918-1923 dönemi için yapılan küçük bir taramada Mustafa Kemal Paşa’nın isminin geçtiği toplam 54 kayıt tespit edilmiştir. Yalnız az önce de ifade edildiği gibi söz konusu tarama hızlı ve kaba bir taramadan oluşmaktadır. Bu dosyaların fon kodlarına bakıldığı vakit 33 dosya araştırmacıların karşısına çıkmaktadır (TNA, AIR 20/512; TNA, AIR 20/513, TNA, AIR 20/708; TNA, AIR 20/714; TNA, AIR 23/256; TNA, AIR 23/347; TNA, AIR 23/352; TNA, AIR 23/367; TNA, AIR 23/370; TNA, FO 141/806; TNA, FO 371/2221; TNA, FO 371/4159; TNA, FO 371/4161; TNA, FO 371/4192; TNA, FO 371/4193; TNA, FO 371/5042; TNA, FO 371/5046; TNA, FO 371/5051; TNA, FO 371/5055; TNA, FO 371/5063; TNA, FO 371/5069; TNA, FO 371/5089; TNA, FO 371/6342; TNA, FO 371/6343; TNA, FO 371/6347; TNA, FO 371/6353; TNA, FO 371/6464; TNA, FO 371/6469; TNA, FO 371/7781; TNA, FO 371/9120; TNA, FO 395/332; TNA, FO 608/275; TNA, WO 106/64.). Kayıtlar; Hava Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Savaş Bakanlığı arşivlerinde mahfuzdur. Bu dosyalardan sadece 3 örneklem seçilmek suretiyle konunun zorlukları ve imkânları noktasında bir analiz yapmak gerekirse şu şekilde bir tablo söz konusudur:

Hava Bakanlığı arşivlerinden seçilmiş olan dosya AIR 20/513 numaralı dosya olsun. Söz konusu dosya 407 sayfadan mürekkeptir. Dosya içerisinde 4 farklı yerde Mustafa Kemal Paşa konu edilmiştir. Konu edinilen yerlerin tespiti iki şekilde mümkündür. Bunlardan birincisi her konunun bittiği ve yeni bir konunun başladığı kısımlardan işin takibini gerçekleştirmek diğeri ise bütün bir dosyayı tamamen fotoğraflayıp tasnife ve ayırma daha sonra gitmek. Konunun daha anlaşılabilir olması açısından sadece birkaç örnekle durum açıklanmak istenirse şöyle bir tablo söz konusudur: öncelikle dosya içerisinde onlarca konu mevcuttur. Söz konusu konuların birbirinden bağımsız olması ya da birbiri ile bağlantılı olmaları her zaman mümkün değildir. Ele alınan dosya içerisinde Zaho’daki Kürt aşiretlerin durumları (TNA, AIR 20/513, 1919: 7), Noel’in başta Diyarbakır ve Mardin’de gerçekleştirdiği faaliyetler (TNA, AIR 20/513, 1919: 15; TNA, AIR 20/513, 1919: 37; TNA, AIR 20/513, 1919: 103; TNA, AIR 20/513, 1919: 105), 1919 tarihi itibarıyla Süleymaniye-Akra-Erbil-Nevanduz-Şırnak hattındaki Kürtlerle ilgili gelişmeler (TNA, AIR 20/513, 1919: 30; TNA, AIR 20/513, 1919: 61; TNA, AIR 20/513, 1919: 368) başta olmak üzere pek çok konu ele alınmıştır. Dosyanın 1919-1920

olaylarına hasredilmiş olması yıl bazında bir daraltmayı beraberinde getiren bir kolaylık olsa bile pek çok konunun ele alınmış olması, odaklanmış bir araştırma konusu için dezavantajdır.

Dosya içerisindeki Mustafa Kemal Paşa ile ilgili konular ise şu şekilde sıralanmıştır: 1919 yılı itibariyle Musul'daki gelişmelerde Mustafa Kemal Paşa ile Ajemi/Uceymi Paşa arasındaki münasebetler ve Ajemi Paşa'nın Musul yöresinde anti-İngiliz faaliyetleri (TNA, *AIR 20/513*, 1919: 57), Mustafa Kemal Paşa'nın Ruslarla görüşmesi (TNA, *AIR 20/513*, 1919: 64-66), Mustafa Kemal Paşa'nın çeşitli tarihlerde çeşitli makamlara göndermiş olduğu telgrafların tercümelemleri (TNA, *AIR 20/513*, 1920: 241-249), çeşitli kaynaklardan beslenen ve Mustafa Kemal Paşa'nın da içerisinde olduğu grup ile ilgili çeşitli istihbaratlar (TNA, *AIR 20/513*, 1920: 366-367).

Sadece bu dosya içerisinde Mustafa Kemal Paşa hakkında bir araştırma yapacak olan bir araştırmacı için aslında hem kolaylıklar hem de ciddi zorluklar bulunmaktadır. Kolaylık kısmında her bir konunun tasnifinin birkaç cümle ile özetlendiği bölümlerin esas alınması halinde kaba bir tasnifle aslında istenilen bilgiye ulaşmak mümkün olmakla birlikte, işin önemli ve ayrıntılı olan kısımlarını gözden kaçırmak da mümkündür. Özellikle istihbarat raporlarının genel bir tasnif ile yapıldığı bir metot göz önünde tutulduğunda bu durumdan kaçınmak mümkün değildir. O nedenle İngiliz Ulusal Arşivi'nde yapılacak bir araştırma için en hızlı ve akıllıca çözüm araştırmacılara verilen dosyaların hemen fotoğraflanmak suretiyle tasnifin daha sonraya bırakılmasıdır.

Söz konusu tablo sadece Hava Bakanlığı Arşivleri için değil, benzer şekilde diğer bakanlık arşivleri için de geçerli bir durumdur. Söz konusu tabloyu desteklemek adına bir de Dışişleri Bakanlığı dosyaları üzerinden bir değerlendirme yapılmalıdır. Bunun için örneklem olarak seçilen FO 371/4159 numaralı dosya, 966 sayfan mürekkeptir. Yalnız burada Hava Bakanlığı Arşivi'nde olduğu gibi baştan sona bir dosya numaralandırması söz konusu değildir. Aslında Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne bakıldığında tek bir yöntem kullanılmak suretiyle numaralandırmanın yapılmadığı, aksine dosya içerisinde mevcut konulara göre tasnif edilmiş ayrı bölümlerin kırmızı şekilde damgalanmış ayrı numaralarının esas alındığı bir yöntemin belirlendiği görülmektedir. Yalnız hemen ifade etmek gerekirse burada ifade edilen husus da genel geçer değildir. Bazı dosyaların ilk sayfadan son sayfaya kadar numaralandırıldığı örnekleri de görmek mümkündür.

Eylül-Ekim 1919 yılına ait olayların takip edildiği dosya içerisinde özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın hareketlenmesinin dikkatle İngilizler tarafından takip edildiği anlaşılmaktadır. Dosyanın tamamının oldukça kapsamlı olması hasebiyle sadece birkaç örnek üzerinden konunun değerlendirmesi yapılacak olursa şu şekilde bir tablo söz konusudur: Öncelikle Damat Ferit Paşa hükümetinin Amirel De Robeck'e gelmek suretiyle Mustafa Kemal Paşa hakkında bazı önerileri ele alınmış (TNA, *FO 371/4159*, Eylül 1919; TNA, *FO 371/4159*, Ekim 1919); kendisinin Anadolu içlerinde bir hareketlenme oluşturmaya başladığı rapor edilmiştir (TNA, *FO 371/4159*, 7-9-17-22 Ekim 1919).

Savaş Bakanlığı kayıtları ise oldukça farklı bir durumdadır. Özellikle 1800'lü yıllarda tutulan kayıtların 1900'lerin başına gelinceye kadarki kısımlarının

büyük bir bölümü el yazmalarından oluşmaktadır. Yalnız diğer birimlerin arşivlerinden ayrılan en önemli fark, burada bulunan kitaplardır. Özellikle istihbarat elemanları tarafından hazırlanmış olan kimi dışişleri personelinin de içerisinde olduğu personelin kayıtları burada muhafaza altına alınmıştır. Bunlar içerisinde bir örneklem olarak seçilen WO 106/64 numaralı klasör ise hem el yazmalarının hem de matbu metinlerin bir arada olduğu bir dosyadır. Belgenin çoğu İngiltere'nin önce Sivas ve Trabzon'da konsolos yardımcısı akabinde de Van'da konsolosu olarak görev yapmış olan F. R. Maunsell'in el yazması raporlarından müteşekkildir. Dosya içerisinde Bohtan yöresindeki Kürt aşiretlerin durumları (TNA, WO 106/64, 1914: 1-2), Kuzey Filistin hakkında coğrafik rapor (TNA, WO 106/64, 1918: 9-22), Türk-İran sınırında son durum (TNA, WO 106/64, 1918: 52-61), Bağdat-Kirmanşah-Mendeli arasında ve Soma-Bandırma arasında yapılması planlanan demiryolu hattı (TNA, WO 106/64, 1918: 72-75; PRO, WO 106/64, 1918: 95-106, Doğu Anadolu'da Birinci Dünya Savaşı öncesinde nüfus verileri (TNA, WO 106/64, 1918: 210-213) ele alınan konular arasındadır. Konunun Mustafa Kemal Paşa özelinde değerlendirmesinde ise Mr. Picot'un Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'yı ziyareti ele alınmıştır (TNA, WO 106/64, 1918: 360).

Savaş Bakanlığı Arşivi'nde yapılacak bir çalışmada genel konular hakkında bilgileri temin etmek bir nebze olsun Dışişleri ve Hava Bakanlığı arşivlerine nazaran daha kolayken, hassas ve önemli bilgileri temin etmek ciddi bir emek istemektedir. Burada çalışmak aslında genel bilgilerin toplanması açısından araştırmacılara son derece geniş imkânları beraberinde getirirken, buradan temin edilmiş bir bilginin diğer arşiv kaynaklarından da beslenmek suretiyle bir sonuca varılması daha doğru olacaktır.

British Library (İngiliz Milli Kütüphanesi)

Resim 2. British Library (İngiliz Milli Kütüphanesi)

Dünyanın en önemli ve en büyük kütüphanelerinden biri olan British Library, ilk defa 1753 tarihinde British Museum bünyesinde hizmet vermeye başlamıştır. 1969 tarihinde münhasır bir yapıda hizmet vermesinin kütüphane hizmetleri açısından daha isabetli olacağı düşünülmüşünden dolayı 1 Temmuz 1973 tarihinde günümüzde Londra'da bulunan 96 Euston Road'a taşınmıştır.

Araştırmacılara haftanın 6 günü hizmet veren kütüphanede araştırma yapmak isteyen araştırmacılar oldukça merkezi konumundan dolayı çok rahat bir şekilde ulaşabilmektedir. Pazartesi 10.00-20.00, Salı ve Çarşamba günleri 09.30-20.00, Cuma ve cumartesi günleri ise 09.30-17.00 saatleri arasında hizmet vermektedir. Yalnız British Library'nin her ne kadar açılış ve kapanış saatleri bu şekilde ise de harita, el yazmaları, Afrika-Asya çalışmaları grubunun bulunduğu bölümlerin kapanış saatleri 17.00'a sabitlenmiştir.

Söz konusu saatler dikkate alındığında aslında The National Archives'a bakarak daha farklı bir sistematiği olan kütüphanede çalışmanın en sıkıntılı yanı el yazmalarında gizlidir. Bir kısım belgenin hassasiyetle araştırmacılara verildiği ve fotoğraflanmasına izin verilmediği bu tür belgelerde araştırmacılar bütün bilgileri çıkarttıkları notlara yazmak durumundadırlar. Resmî sitesinde verilen bilgilere göre 250 yıldan fazla bir süredir dünyanın en büyük kütüphanesi konumunda olan British Library, her yıl ortalama 1.6 milyon ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır (British Library Kaynakları, 23.03.2024). 2023 yılında yaşanan siber saldırı neticesinde çevrimiçi erişimde Nisan 2024 itibariyle halen bazı kısıtlamaların olduğu anlaşılmaktadır.

British Library'de Çalışma Olanakları ve Güçlükleri

Kütüphanenin en sıkıntılı ve araştırmacılar açısından açmazı, sadece 7 belge ya da kaynağın istenmesine müsaade edildiği bir sistemle çalışmasıdır. 7 belgenin bir gün önceden düzenlenmesi halinde genellikle sabah 10'dan sonra araştırmacılara belgeler verilmekle birlikte bu saatten sonraki talepler ya öğleden sonraya kalmakta ya da diğer güne sarkmaktadır.

Kurumun Pazar günleri kapalı olması aslında bir dezavantajdır. Ancak bundan daha büyük bir dezavantaj kurumdaki hantallıktır. Güncel olarak 170.000.000'dan fazla kaynağın var olduğu kuruma her yıl ortalama 3.000.000 daha kayıt eklenmektedir. Bu denli büyük bir kaynağa ev sahipliği yapan kurumda ne yazık ki The National Archives'daki kadar hızlı, bir sorunla karşılaşılması haline sorun çözen bir yapı mevcut değildir. Kurumun hem işleyiş itibariyle yavaşlığı hem de personelinin çok da iş yapmaya gönüllü olmayan havası araştırmacıları kurumdaki soğutmaktadır. Ayrıca Nisan 2023 tarihinde gerçekleştirilen siber saldırı British Library'nin çevrimiçi araştırma imkânlarını oldukça kısıtlamış durumdadır. Kurumun resmî web sitesinde vermiş olduğu bilgiye göre Nisan 2024 itibariyle halen sorun çözülememiştir. Bu denli köklü ve dünyanın saygın kütüphanelerinden birisi olarak kabul edilen British Library'deki sorunun çözülememiş olması aslında İngilizlerin dünya siyasetinde ve ekonomisinde kaybettikleri güçle doğrudan alakalı olsa gerektir.

Yapılacak olan bir araştırma için okuyucu salonlarına geçişte The National Archives'a nazaran daha kolay bir imkân oluşturulmuştur. Her bir salonun girişinde bulunan görevliye adınıza düzenlenmiş olan geçiş kartını göstermeniz yeterlidir. Tarafınızdan daha önce düzenlenmiş olan dosyaların tarafınıza verilmesi ise orada bulunan personel ile mümkündür. Personelden alınan dosya eğer hassas ise araştırmacıların ön kısımlarda bulunan ve görevliler tarafından

kontrol edildiği bölümlerde araştırmalarını sürdürmelerine müsaade edilmektedir.

Kütüphanenin fotoğraflama noktasında çok ciddi olmayan bazı kısıtlamaları mevcutsa da fotokopi hizmeti ile bu sorun aşılmaya çalışılmıştır. British Library'nin hantal yapısı burada da kendisini hissettirmektedir. Araştırmacıların kurum kartlarına yükledikleri ramakla fotokopilerin çekildiği sistemde makinenin zaman zaman bozulması ile ciddi zaman kayıpları yaşanmaktadır. 2018 tarihinde kurumda gerçekleştirilen çalışmalar da 2012, 2014 ve 2015 tarihinden farklı bir tablonun oluşmaması, İngilizlerin söz konusu bölümlere çok da önem vermeyen yaklaşımları ile açıklamak mümkündür.

Türkiye Dosyaları Üzerinden British Library Arşivine Bakış

Türkiye anahtar kelimesi üzerinden kurumun kataloglarında yapılacak bir araştırmada 29.572 kaydın araştırmacılara sunulduğu anlaşılmaktadır. Yalnız burada 24.228 kaydın sadece kitaplara ait olduğu, 1.676 kaydın ise haritalardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kayıtlar içerisinde yapılacak bir araştırmanın daha spesifik kelimeler üzerinden yapılmış olsa dahi ulusal arşiv kadar araştırmacılara yardımcı olacak bir tablosu söz konusu değildir.

British Library'de genelde Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafya, özelde ise Doğu Anadolu ile ilgili F. R. Maunsell tarafından tutulmuş pek çok kayda rastlamak mümkündür. Aslında söz konusu bu kayıtlar, Victorian dönemin (1837-1901) hem istihbarat kayıtları hem de politikaların oluşumunda kullanılan kaynaklar hüviyetindedir. Söz konusu arşivde Maunsell'in çalışmaları ağırlıklı olarak haritalar ekseninde gerçekleşmiştir (British Library, Maunsell).

Konunun anahtar kelime olarak Mustafa Kemal Paşa'ya getirilmesi halinde doğrudan sadece 13 kaydın olduğu görülmektedir. Yalnız burada iki hususu göz önünde tutmak bir zorunluluktur. Birincisi İngilizce-Türkçe kelimelerin İngilizce yazımlarında zaman zaman farklılıklar meydana gelmektedir. İkincisi ise her ne kadar anahtar kelime olarak Mustafa Kemal ifadesi seçilmek suretiyle yapılan aramada ciddi bir sonuçla karşılaşılmanın da anahtar kelimelerin farklılaştırılması halinde hayli önemli dokümanlarla karşılaşmak mümkündür.

Royal Geographical Society (Kraliyet Coğrafya Topluluğu)

Resim 3. Royal Geographical Society (İngiliz Kraliyet Coğrafya Topluluğu)

İngiliz Kraliyet Coğrafya Topluluğu, İngiltere'nin başkenti Londra'da faaliyet göstermektedir. Özel bir kuruluş olması nedeni ile Ulusal Arşiv ve Milli Kütüphaneden farklı olarak fotoğraf makinesiyle ücretsiz çekime izin verilmemekte, istenilen belgeler araştırmacılara ücret mukabilinde temin edilmektedir.

1830 tarihinde tesis edilen müessese, adeta İngiltere'nin güneş batmayan ülke olarak niteleneceği bir zaman dilimine hazırlık amacına matuf olarak kurulmuştur. XX. yüzyılın başlarında dünyanın yeniden şekillendirildiği bir ortamda Curzon, Bell, Cox başta olmak üzere İngiliz politika yürütücülerinin ve kurucularının kuruluşun dergisinde gözlem ve değerlendirilmelerini paylaştığı anlaşılmaktadır. Söz konusu bu isimlerden hariç olmak üzere yukarıda da değinilen F. R. Maunsell da yine kuruluşun dergisinde pek çok yayın gerçekleştirmiştir. Söz konusu bu yayınlar iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birincisi makale yazımı diğeri ise haritalandırılmış olan ve genellikle renkli hüviyette basılmış olan haritaların arşiv bölümünde yer bulması şeklindedir (RGS, 1907).

Sonuç

Tarih, insanoğlunun nereden geldiğini, günümüzde neler yaptığını ve gelecekteki yaşanılması muhtemel olayların öngörülerini sunan bir bilim dalıdır. Bunda hiç kuşkusuz ki geride kalan kanıtlar, belgeler birinci derecede öneme sahiptir. İşte bu nedenle bir arşiv kurma girişimlerinin İngiltere'deki yansıması da 1786 tarihinde toplu şekilde bir arşiv oluşturma düşüncesi ile teşkil edilmiş; 1838'de dağınık olarak tutulan kayıtların bir yerde toplanması düşüncesi 1851'de tek bir binada vücut bulmuştur.

Çalışmanın esas konusunu teşkil eden İngiliz arşivlerinin hiç kuşkusuz ki en önemlisi İngiliz Ulusal Arşividir (The National Archives). İngiltere'nin başkenti Londra'da bulunan arşivin Kew Gardens'ta bulunan binası aslında bütün devlet dairelerinin yazışmalarının toplandığı bir yer konumundadır. Söz konusu bu yerde çalışma yapmak isteyen bir araştırmacı haftanın 5 günü çalışma imkânına sahiptir.

Arşivin kendi çalışma sistematığı, hangi dönemin çalışılmasına bağlı olarak değişmektedir. Mikrofilmlerden, kuru kataloglara, basılı kataloglardan çevrimiçi kayıtlara varıncaya değin oldukça zengin ve bir o kadar da çalışması pratik bir müessese olan arşivde ne aradığını, nerede aradığını ve nasıl bulacağını bilmek araştırmacılar için son derece önemlidir.

Mikrofilmlerde bölümünde yapılacak bir çalışma için araştırmacının oldukça fazla zamana ihtiyacı vardır. Burada çalışmanın temel zorluğu hem kayıtların el yazmalarından oluşması hem de fotoğraflama imkânına rağmen, tüm karenin fotoğraflanmasının tek bir kareye sığmamasından ileri gelmektedir.

Kutu kataloglar ve basılı kataloglar bölümü çevrimiçi kayıtlara nazaran oldukça ayrıntılı tasnifin yapıldığı bir birimdir. Burada araştırmacılar aradığı tüm bilgileri rahatlıkla bulma imkânına sahip olmasına rağmen; bu bölümde çalışma yapmanın en büyük zorluğu fon kodlarının tespitindedir. Arşivin ilgili birimine çok

fazla raġbet olmamasından kaynaklı fon kodlarının nasıl tespit edileceği ile ilgili çeşitli dokümanlar hazırlanmıştır ancak bunların da tespiti için öncesinde bilgi sahibi olmak gereklidir.

İngiliz Ulusal Arşivi bünyesinde bulunan ve araştırmacılar için en rahat çalışma imkânının olduğu kısım çevrimiçi kayıtlardır. Söz konusu kayıtların herhangi bir fon kodu tespitine ihtiyaç duyulmaksızın bilgisayar ortamında tespit edildiği ve araştırmacıların kimlik kartlarını okutmak suretiyle rahatlıkla eriştikleri dosyalardaki en büyük sıkıntı dosyaların içerisinde Türkiye’dekinden farklı bir tasnif metodunun benimsenmesinden ileri gelmektedir. Söz konusu tasnifte bir dosya içerisinde birden fazla konu olabileği gibi nadiren de tek bir konunun işlendiği anlaşılmaktadır. Burada bir araştırmacı için aradığını bulmanın en pratik yolu dosyaların tamamının fotoğraflanması suretiyle tasnifin daha sonraya bırakılmasıdır.

İngiliz Ulusal Arşivi’nde n hariç bir de British Library ve Royal Geographical Society kurumlarının arşivleri vardır. Söz konusu arşivler ulusal arşive nazaran çalışma prensibi açısından bazı farklılıklara sahiptir. Bu farklılıklar kendi içerisinde hem avantaj hem de dezavantajlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu açıdan British Library özellikle el yazması raporların ve nadir bulunan kitapların muhafaza edildiği bir yer olması açısından Kraliyet Coğrafya Topluluğu ise seyyahların notlarını bünyesinde toplaması açısından son derece önemlidir.

British Library’de çalışmanın en önemli sıkıntılı yanı hantal bir çalışma temposu ve personelinin ilgisiz olmasıyken; Coğrafya Topluluğu’nun özel bir müessese olması dolayısıyla fotokopi ücretlerinin oldukça fazla olmasıdır.

Gerek Ulusal Arşiv ve British Library gerekse Coğrafya Topluluğu’nda yapılacak bir araştırma için en önemli kazanım dünyanın başka yerlerinde pek bulma imkânına sahip olunmayan derecede kaynak zenginliğine sahip olunması olmakla birlikte burada mutlaka dikkat edilmesi gereken husus, tespit edilen bir belgenin yerel kaynaklarla mutlaka karşılaştırma yapılmaya çalışılmasıdır. Bu durum söz konusu değilse belgeler mutlaka analitik bir düşünme süzgecinden geçirilmek suretiyle yapılmalıdır. Eğer belgeler ön kabul kullanılırsa İngilizlerin istedikleri şekilde bir tarih yazımı gerçekleştirilir ki bu da akademik bir yazım için asla arzu edilir bir husus değildir.

Etik Beyanı: Bu çalışma etik ve telif kurallarına uygun olarak yürütülmüştür. Arşiv belgeleri ve literatür kaynakları üzerinden yürütülen bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Kaynakça

- Cohen, S. A. (1976). *British Policy in Mesopotamia 1903-1914*. Londra: Ithaca.
- Darwin, J. (1999). An undeclared empire: the british in the middle east 1918-39. *The Journal of Imperial And Commonwealth History*, (27/2), p. 162.
- Ersoy, O. (1955). İngiliz devlet arşivi (public record office). *Türk Kütüphaneciliği*, (4/2), ss. 125-131.
- İnan, S. (2012/II). İngiliz arşivlerinde araştırma yapma ve çalışma. *Belgi*, (4), ss. 482-486.
- İngiliz Dışişleri Bakanlığı. (1969). The foreign office list and diplomatic and consular year book - 1920. Londra: Krau.
- Kaymaz, İ. Ş. (2006). *Mezopotamya'da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme*. İstanbul: Kaynak.
- Kennedy, P. M. (Yaz 1984). The first world war and the international power system. *International Security*, (9/1), 9.
- Kurat, A.N. (Mart 1949). İngiliz devlet Arşivi'nde ve kütüphanelerinde Türkiye tarihine ait bazı malzemeye dair. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (VII/1), ss. 1-25.
- Maunsell, F. R. (Mayıs 1897). The mesopotamian petroleum field. *The Geographical Journal*, (9/5), pp. 528-532.
- Mejcher, H. (1976). *Imperial quest for oil: iraq 1910-1928*, Oxford: The Middle East Centre St. Antony's College.
- Mejcher, H. (Ekim 1972). Oil and british policy towards mesopotamia 1914-1918. *Middle Eastern Studies*, (8/3), pp. 377-391.
- RGS, Kavalla-1913, 100137.
- RGS, Station on the hejaz railway-1907, 091570.
- Silverfarb, D. (1986). *Britain's Informal Empire in The Middle East, A Case Study of Iraq, 1929-1941*, Xorford: Oxford Üniversitesi.
- TNA, AIR 20/512.
- TNA, AIR 20/513.
- TNA, AIR 20/513. (1 Eylül 1919), from h. q, pp. 64-66.
- TNA, AIR 20/513. (25 Ağustos 1919), from britforce Constantinople to General Baghdad, 57.
- TNA, AIR 20/513. (25 Eylül 1919), From major noel, aleppo to political baghdad, 105.
- TNA, AIR 20/513. (26 Eylül 1919), From major noel, malatia to political baghdad repeated cairo and constantinople, 103.

- TNA, AIR 20/513. (28 Haziran 1919), Copy of a memorandum no. 1. a, 37.
- TNA, AIR 20/513. (29 Ağustos 1919), Summary of events in case of Mahmud Khan Dizli and Mahmud Khan Kanisanan, 61.
- TNA, AIR 20/513. (3 Nisan 1920), From Mustapha Kemal, in the name of the representativecommittee to all the committees of the defence of rights, pp. 241-249.
- TNA, AIR 20/513. (3 Nisan 1920), The following miscellaneous information is derived from varios sources, pp. 366-367.
- TNA, AIR 20/513. (5 Ağustos 1919), Kurdish tribes between revanduz and zaho, From Baghdad To General Officer Commanding, 7.
- TNA, AIR 20/513. (5 Ağustos 1919), Notes on the present kurdish situation supplied by Nasir Efendi, Dragoman to Major Noel, From General Head Quarters, 15.
- TNA, AIR 20/513. (9 Ağustos 1919), List of Erbil leaders in s. Kurdistan and their fate, 30.
- TNA, AIR 20/513. (9 Ağustos 1919), List of the casualties.
- TNA, AIR 20/513. (9 Ağustos 1920), Copy of a secret letter, 368.
- TNA, AIR 20/708.
- TNA, AIR 20/714.
- TNA, AIR 23/256.
- TNA, AIR 23/347.
- TNA, AIR 23/352.
- TNA, AIR 23/367.
- TNA, AIR 23/370.
- TNA, FO 141/806.
- TNA, FO 371/2221.
- TNA, FO 371/4159.
- TNA, FO 371/4159. (17 Ekim 1919), Nationalist movament, 142333.
- TNA, FO 371/4159. (2 Eylül 1919), Nationalist movament in Türkiye, 135892.
- TNA, FO 371/4159. (22 Ekim 1919), Political situation, 144381.
- TNA, FO 371/4159. (29 Ekim 1919), Political situation, 146628.
- TNA, FO 371/4159. (7 Ekim 1919), British high commission, Constantinople, 137896.
- TNA, FO 371/4159. (9 Ekim 1919), From Colonel Meinertzhagen, 139690.
- TNA, FO 371/4161.
- TNA, FO 371/4192.
- TNA, FO 371/4193.

- TNA, FO 371/5042.
- TNA, FO 371/5046.
- TNA, FO 371/5051.
- TNA, FO 371/5055.
- TNA, FO 371/5063.
- TNA, FO 371/5069.
- TNA, FO 371/5089.
- TNA, FO 371/6342.
- TNA, FO 371/6343.
- TNA, FO 371/6347.
- TNA, FO 371/6353.
- TNA, FO 371/6464.
- TNA, FO 371/6469.
- TNA, FO 371/7781.
- TNA, FO 371/9006 (24 Ekim 1923), Mosul frontier, (E-10449), 209.
- TNA, FO 371/9120.
- TNA, FO 395/332.
- TNA, FO 608/275.
- TNA, WO 106/64.
- TNA, WO 106/64. (1 Aralık 1914), Kurdish tribes of bohtan, pp. 1-2.
- TNA, WO 106/64. (1 Ocak 1918), Geographical notes on northern palastine, pp. 9-22.
- TNA, WO 106/64. (18 Haziran 1918), Turkish-Persian frontier, pp. 52-61.
- TNA, WO 106/64. (1918), Soma-panderma railway, datailed description, pp. 95-106.
- TNA, WO 106/64. (21 Temmuz 1918), Suggested railway from baghdad to kermanshah by mendali, pp. 72-75.
- TNA, WO 106/64. (29 Eylül 1919), From Broussa to g.o.c. 3rd army corps, Sivas, 360.
- TNA, WO 106/64. (7 Kasım 1918), Eastern Türkiye in asia, population of principal – before the war, pp. 210-213.
- William, S. (Kış 1981). International politics and Iraqi oil, 1918-1928: a study in Anglo-American diplomacy, *The Business History Review*, (55/4), pp. 517-540.

Ekler

Ek 1: Çipli Kimlik Belgesi Örneği

Ek 2: Kutu Kataloglar İçin Tasnif Örneği

444	10015	11	Further arrivals of German officers for.
444	8097	11	Purchase of mountain howitzers in Germany + Austria.
444	8100	11	Inhabitants of Cyprus + Egypt to be enlisted unconditionally.
444	12077	11	Debates on Turkish Army Budget for 1921.

EK 3: Basılı Kataloglarda 1920 Yılına Ait Bir Örnek (İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 1969)

<p>Turkey (Nationalist Movement) (continued). Turkish Govt. express regret for Nationalist attack on Ismid. E7271/3/44.</p> <p>Allied High Commissioners propose Turkish Govt. Mission to Anatolia after Peace Treaty signed to endeavour to obtain voluntary acceptance by Nationalists of Peace Treaty and warn Mustapha Kemal of danger of his policy. E9171/E9706/E10023/E10185/3/44.</p> <p>Question of its being accompanied by representatives of Allied High Commissioners. Treaty to be ratified first by Turkey. E11837/E11862/E11658/3/44.</p> <p>Successful armed resistance by Nationalists impossible: Mustafa Kemal's efforts to instil further confidence. E10707/262/44.</p> <p>Suggested interview between Kiazim Pasha and a British representative to bring about understanding between Moderate Nationalists and Govt. E11377/3/44.</p> <p>Agencies of Ottoman Public Debt pillaged by Nationalists. E11330/3659/44.</p> <p>As to amnesty for all Nationalists excepting leaders: attempts at conciliation by Turkish Govt. E11837/3/44.</p>	<p>Turkey (Nationalist Movement: Military Strength) (continued). General mobilisation ordered by Kemal. Army becoming stronger: organised by Ali Fuad. E13945/262/44/E14961/106/44.</p> <p>Estimate of Nationalist troops and munitions. E840/3/44.</p> <p>Review of extent and military strength of movement: W.O. memo. E1917/3/44.</p> <p>Italian estimate of strength of Kemal's forces. E5767/3/44.</p> <p>Turkey (Nationalist Movement: In Thrace). Jafar Tayar's departure from Adrianople for Smyrna. Alleged collapse of his movement. E3742/E4407/3/44.</p> <p>Jafar Tayar's movement in Thrace: Bulgarian Prime Minister's declaration of policy. C3576/328/19.</p> <p>Activity in Thrace: Jafar Tayar's defiant attitude towards Allies. E1743/E1774/E1998/E2048/E2077/E3227/E3713/3/44.</p> <p>Turkey (Nationalist Movement: Relations with Russia). Relations with Bolshevik Russia. P.Q. as to.</p>
---	--

Akdeniz’de Buğdayın Yolculuğu: Fernand Braudel’in “Uzun Süre” Teorisi (Longue Durée) Bağlamında Bir İnceleme

Hayri ÇAPRAZ

Prof. Dr.

Süleyman Demirel Üniversitesi

hayricapraz@sdu.edu.tr

 0000-0002-2846-948X

Gülşah ŞAHİN

YL Öğrencisi

Süleyman Demirel Üniversitesi

glsh1603@gmail.com

 0000-0001-9473-9209

Öz: Bu çalışma, Fernand Braudel’in “Uzun Süre” (Longue Durée) teorisini ve bu teoriyi somutlaştırma bağlamında buğday örneğini incelemektedir. Braudel, 16. yüzyıl Akdeniz dünyasını ortaya koyarken, bölgenin ekonomisine, sosyal yapısına, kentlerinin hareketliliklerine, diplomasiye yönelik tarihi bir perspektif sunmuştur. Burada, uzun süre teorisine uygun olarak, göreceli de olsa, uzun bir zaman dilimi ve geniş bir mekân zemininde gelişmeleri değerlendirmiştir. Böylece coğrafi koşulların, iklimin, belirli bir zaman diliminde ekonominin insanların ve devletlerin ilişkilerinin yönlenmesindeki etkisini ortaya koymuştur. Braudel, söz konusu geçmişi ele alırken zamanı kendi içinde uzun, konjonktürel ve olay zamanı denilebilecek şekilde üçe ayırmıştır. Bu çalışmada, söz konusu ayırmada uzun süre kavramı buğday üzerinden örneklerle ortaya konulmuştur. Akdeniz ülkelerinin, kentlerinin, insanların sosyal hayatına yönelik yaptığı değerlendirmelerin aynı zamanda geniş mekânlı bir değerlendirme olduğu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fernand Braudel, Akdeniz, Uzun Süre (Longue Durée), Buğday

The Journey of Wheat in the Mediterranean: An Analysis in the Context of Fernand Braudel’s “The Long Term” (Longue Durée) Theory

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi:

20.05.2024

Kabul Tarihi:

14.06.2024

Abstract: This study analyses Fernand Braudel’s “The Long Term” (Longue Durée) theory and the example of wheat in the context of concretizing this theory. Braudel, while presenting the Mediterranean world of the 16th century, offered a historical perspective on the region’s economy, social structure, the mobility of its cities, and diplomacy. Here, in accordance with the theory of “long term”, he has evaluated the developments based on a long period of time and a large geographical area. Thus, he revealed the influence of geographical conditions, climate, and economy in a certain period on the orientation of the relations of people and states. Braudel, while dealing with the past in question, divided time into three in a way that can be called long, cyclical and event time. In this study, the concept of long time in this distinction has been revealed with examples through wheat. It has been shown that his evaluations on the social life of Mediterranean countries, cities and people are also a wide spatial evaluation.

Keywords: Fernand Braudel, Mediterranean, The Long Term (Longue Durée), Wheat

Extended Summary

Purpose

This study aims to thoroughly examine Fernand Braudel's "The Long Term" (Longue Durée) theory by focusing on the journey of wheat in the Mediterranean region. Braudel's theory emphasizes the importance of long-term historical structures over short-term events, asserting that these enduring structures are crucial in understanding historical processes. By using wheat as a concrete example, the study seeks to demonstrate how economic, social, and environmental factors have influenced wheat production and trade over an extended period. This approach not only highlights the relevance of Braudel's theory but also provides a detailed analysis of the various elements that have shaped the history of wheat in the Mediterranean.

Method

The methodology of this study involves an extensive historical analysis of wheat production and trade in the Mediterranean during the 16th century. This analysis is structured around Braudel's three-tiered concept of time: long-term, cyclical, and event-based. Primary sources, including Braudel's comprehensive works on the Mediterranean, are complemented by secondary sources on economic and social history. The study focuses on specific regions such as North Africa, Southern Italy, Sicily, Anatolia, and the Balkans. These regions are chosen for their significant roles in wheat production and trade, influenced by their unique geographic and climatic conditions, economic structures, and political dynamics. By examining these factors, the study aims to construct a detailed narrative that reflects the complex interplay of various elements over time.

Results

The analysis reveals that wheat production and trade in the Mediterranean were profoundly shaped by long-term geographic and climatic conditions. Regions like North Africa, Southern Italy, and Sicily emerged as critical centers due to their fertile lands and favorable climates. The study identifies key periods of wheat surplus and scarcity, linking these fluctuations to broader economic and social changes.

- **Geographic and Climatic Influence:** The Mediterranean climate, characterized by distinct seasons and occasional harsh conditions, significantly affected wheat yields. For instance, the early winds in Spain could prematurely dry wheat, impacting harvests and leading to variations in productivity.
- **Economic Structures:** Braudel's insights into the Mediterranean's economic systems reveal a complex network of local and long-distance trade. Cities often relied on nearby granaries, but major urban centers could import wheat from distant regions. This reflects intricate economic

interdependencies that were crucial for sustaining large populations and supporting urban growth.

- **Social and Political Dynamics:** Political stability in regions like the Ottoman Empire facilitated sustained wheat production and trade. Conversely, political turmoil in areas such as Southern Italy occasionally disrupted agricultural productivity and trade routes, illustrating the impact of governance on economic activities.

Discussion

The study discusses how Braudel's "Longue Durée" approach offers a robust framework for understanding historical processes. By focusing on extended periods and structural factors, historians can gain deeper insights into the interplay between geography, economy, and society. Braudel's division of time into long, cyclical, and event-based categories helps to contextualize historical events within broader patterns of continuity and change.

- **Long-Term Structures:** The concept of "Longue Durée" emphasizes the enduring influence of geographic and climatic conditions on agricultural practices. The persistence of wheat as a staple crop over centuries underscores the importance of these long-term structures, which have consistently shaped agricultural and economic activities.
- **Cyclical Changes:** Economic cycles, such as periods of boom and bust in wheat production, are analyzed within the framework of cyclical changes. These cycles often correlate with broader economic trends and climatic variations, providing insights into the recurrent patterns that characterize economic history.
- **Event-Based Analysis:** While individual events like bad harvests or political upheavals are considered, they are placed within the context of longer-term trends. This approach illustrates how short-term disruptions can impact but not wholly determine historical trajectories, highlighting the resilience and adaptability of long-term structures.

Conclusion

The study concludes that Fernand Braudel's "Longue Durée" theory provides a powerful lens through which to analyze historical phenomena. By applying this theory to the example of wheat in the Mediterranean, the research demonstrates how long-term environmental, economic, and social factors shape agricultural production and trade. Braudel's approach allows for a more nuanced understanding of history, one that transcends the immediate impact of events to reveal deeper structural forces at play. This perspective is invaluable for historians seeking to uncover the underlying patterns that drive historical change.

In summary, Braudel's "Longue Durée" theory enriches historical analysis by highlighting the significance of long-term structures and processes. The case of wheat in the Mediterranean serves as a compelling illustration of how these enduring factors influence and are influenced by human activity over centuries.

This approach provides a comprehensive framework for historical inquiry, emphasizing the importance of understanding long-term historical structures in shaping the course of history.

Giriş

“Her yerde, iklimin ve tarihin çocukları olan aynı üçlü bulunmaktadır: Buğday, zeytin, üzüm; yani aynı tarımsal uygarlık, insanların fiziksel ortama karşı kazandıkları aynı zafer.”

Fernand Braudel (2019a: 376-377)

Fernand Braudel (1902-1985), 20. yüzyılın en etkili tarihçilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Onun yaşam öyküsü ve tarihçilik kariyerini oluşturma süreci, temsil ettiği ekolün zeminini nasıl temellendirdiğini göstermektedir. Braudel 1902’de, Fransa’nın kuzeydoğusundaki küçük bir köy olan Lume’ville’de doğdu (Braudel, 1972: 448, McNeill, 2001: 134). W. McNeill’e göre bu köydeki yaşamı, onun tarih anlayışını ve ilerideki çalışmalarını derinden etkiledi. Köy hayatının günlük rutinleri ve yavaş değişen yapıları, Braudel’in, Tarih araştırmalarında “Uzun süre” (“Longue Durée”) yaklaşımının temelini oluşturdu (McNeill, 2001: 135).

Braudel, erken yaşlarda doğayla iç içe bir çocukluk geçirdi. Bilime olan ilgisi ve olağanüstü hafızası, tarihe olan derin bağını pekiştirdi. Babasının teşvikiyle Paris Üniversitesi’nde (Sorbonne Üniversitesi’nde) tarih eğitimi aldı ve ilk başlarda doktor olmayı düşündüğü bir dönemden sonra tarihçi olarak kariyerine yön verdi. 1920 yılında başladığı yüksek öğrenimi sırasında geleneksel tarih anlayışını sorguladı ve Fransız Devrimi tarihi üzerine yoğunlaştı. Ancak bu dönemdeki çalışmaları ile ilgili olarak kendisi daha sonraları, siyaset ve “büyük adamlar”ın yüzeysel tarihine odaklandığını belirtecekti. Paris Üniversitesi sonrası 1923 yılında Cezayir’de tarih öğretmeni olarak görev yaptı. Cezayir yılları da kendisinin tarih anlayışının şekillenmesine ayrı bir zenginlik kattı (Sönmez, 2022: 77-78).

Onun tarihçilik anlayışı, yaşamının çeşitli dönemlerinde edindiği deneyimlerle şekillendi. Özellikle Annales Okulu’nun kurucusu Lucien Febvre ile 1923 yılından itibaren tanışık olması, onun tarihçilik anlayışının yol haritasının belirlenmesine büyük etki etmiştir (Yapıcı, 2005: 183-184). Tarih yazımında yeni ekolün önderlerinden olan Febvre ile iletişimini kesmedi. II. Dünya Savaşı onun yeni deneyimler edinmesine sebep oldu. Savaşta Almanlara esir düştü. Mainz ve Lübeck’teki esir kamplarında geçirdiği yıllar, onun tarih anlayışının derinleşmesinde önemli bir rol oynadı (Yapıcı, 2005:185-186). Bu dönemde, “Olayları geride bırakmak, reddetmek, yadsımak zorundaydım” diyerek, tarihi daha derin ve kapsamlı bir düzeyde ele alma gerekliliğini vurguladı (Yapıcı, 2005: 183-184). Savaş yıllarında, Braudel üç farklı zaman ölçeği üzerinden geçmişi inceleme eğiliminde oldu: *Uzun süre, (longue durée) konjonktürel süre (histoire conjoncturelle) ve olay süresi (histoire événementielle)*. Bunun anlamı, tarihçiliği,

coğrafi, toplumsal ve bireysel zamanlar şeklinde ayırt etmekte (Sönmez, 2022: 90-91, Braudel, 1972: 450).

Braudel, hayat tecrübeleri ve Annales dergisi ileri gelenlerinin etkisiyle gelişen metodolojisini kullanarak yazdığı "II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası" adlı eserini 1949 yılında yayımladı. Bu eser, geniş bir arşiv çalışması ve kapsamlı bir coğrafi perspektifin sonucunda ortaya çıkmıştı. Eserde, uzun dönemli bakış açısına ve geniş coğrafi çerçevelere odaklanma konusu belirginleştirilmişti (McNeill, 2001: 136). Tarihçilik anlayışında coğrafyayı ve onun üzerinde şekillenen düzenleri dikkate alarak tarih araştırmalarına ve yazımına yeni bir canlılık ve derinlik getirdi. Yüzeyi temsil eden olayların anlaşılması için, onların ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamlarını, yöntemin içinde belirgin bir şekilde kullandı.

Braudel, Akdeniz çalışmalarının yanı sıra, kapitalizmin modern dönemi üzerine çalışmalarda da bulundu. Lucien Febvre'nin etkisi altında, sanayi-öncesi Avrupa üzerine derinlemesine bir çalışma yürüttü. Braudel, ekonomi ve ekonominin tarihselliği üzerine yaptığı çalışmalarla, ekonomistler tarafından da saygı gördü ve hatta eserlerini ekonomik teorilerin ötesine geçen bir perspektif sunacak şekilde ortaya koydu (Dosse, 2008:133-134).

Braudel'in tarih anlayışı ve metodolojisi, tarihsel süreçlerin ve yapıların derinlemesine incelenmesine büyük katkılar sağladı. Ancak o, jeo-tarih hareketini göstermede ve kültürel süreklilikleri gerekli ölçülerde ele almada başarılı olmadığı yönünde eleştirilere de maruz kaldı. Din, onur ve toplumsal değerler gibi konulara da yeterince değinmemesi eleştirmenler tarafından sıklıkla gündeme getirildi (Yapıcı, 2005: 187-188). Yine de Braudel'in çalışmaları, tarihçiliğin sadece kısa dönem olaylarını değil, uzun süreçleri ve yapısal değişimleri de kapsayacak şekilde genişlemesinde önemli bir rol oynamıştır.

Fernand Braudel'in Annales Okulu'na Katılması ve Katkıları

20. yüzyılda Tarih yazımının şekillenmesinde Annales Okulu'nun etkisi büyük oldu. 1928 yılında M. Bloch, L. Febvre başta olmak üzere, tarih alanında ekonomik ve toplumsal içerikli konular üzerinden geçmişin anlaşılmasına yönelik bir teşebbüse girişildi. Tarih alanında disiplinler arası yaklaşımla konular genişletilerek ele alındı (Burke, 2006: 53-54). Annales tarihçileri, olayların araştırılmasında ekonomi, sosyoloji, dil bilimi, psikoloji ve diğerleriyle de iş birliği yapılması gerektiğini etkin bir şekilde vurguladılar. Ayrıca, bu okul, etnolojiyi ekonomik ve toplumsal tarihin bir parçası haline getirerek, zihniyetler tarihi gibi yeni araştırma alanlarını da geliştirdi (Dosse, 2008: 163).

Braudel'in "Annales Okulu'na" katılımı ve bu okula yaptığı katkılar, Annales Okulu'nun evriminde kritik bir döneme işaret eder. Braudel, özellikle uzun süreli tarihsel süreçlerin analiziyle, tarih yazımını zenginleştiren bir figür olarak kabul edilir. Geçmiş daha kapsamlı bir yapı içinde incelemenin önemini ortaya koyan kişi olarak öne çıkarılır. Braudel tarih araştırmasında üç farklı zaman ölçeği kullanarak kendi tarihçiliğine, Annales okuluna ve Tarih biliminin yazım yöntemine büyük katkı sağlar. Bu üç zaman ölçeği şu şekildedir: "Uzun Süre Tarihi" (*longue durée*), "Konjonktür Tarihi" (*histoire conjoncturelle*) ve "Olay Tarihi"

(histoire événementielle) (Burke, 2006: 10-11). Daha farklı ifade edecek olursak bunlar, geçmişte uzun süre içinde gerçekleşen değişimler, bir döneme hâkim belirli bir anlayış veya düzen, kısa süre içinde gerçekleşen, bir insan ömrü içinde belki de defalarca görülebilecek etkileşimlerdir. Böylece Braudel, geçmişi katmanlı zaman içinde ele almaktadır. Ayrıca Braudel, bu üç tarih zamanının birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini ortaya koyma peşine düşer.

Braudel'in zaman ölçeğinde "uzun süre"de ortaya koyduğu geçmişin kesiti, yavaş ve genellikle göz ardı edilen dönüşümleri incelerken, konjonktür tarihi ise, uzun sürede olanlara göre daha hızlı değişimler olan ekonomik döngülere, toplumdaki değişime, devletlere odaklanır (Ayıtgu, 2017a: 146-147, Braudel, 1992: 146-147). "Uzun süre"de olan tarih ve konjonktör tarihi sonrası ise, bu ikisinden daha hızlı zaman diliminde gerçekleşen ve kısa bir zaman dilimini kapsayan olaylar gelir. Bu da üçüncü zaman olan olay zamanıdır. Olay tarihi daha kısa bir zaman diliminin parçasıdır ve dramatik olaylara (örneğin siyasi kararlar veya savaşlar vb.) odaklanır (Braudel, 1992: 56-57, Ayıtgu, 2017b: 119-120). Bu üç katmanlı yaklaşım, tarihsel süreçlerin daha kapsamlı anlaşılmasını sağlar ve zamanın farklı yönlerini keşfetmeye olanak tanır (Ayıtgu, 2017a: 146-147, Braudel, 1992: 119-120).

Braudel, geçmişi katmanlı zaman diliminde yorumlayarak, "uzun süre" olan olayları diğerlerine göre daha belirleyici, yönlendirici olarak öne çıkarır (Sönmez, 2022: 84, Çarkçı, 2021: 221). Böylece, geçmişin daha geniş toplumsal ve ekonomik süreçlerin bir parçası olarak, yani kapsamlı bir yapı olarak görülmesine katkı sağlar (Dosse, 2008: 105-106, Çarkçı, 2021: 221). Braudel, bu yaklaşımında daha büyük yapıları örneğin uygarlıkları ve sosyal hiyerarşileri odak noktası haline getirirken bireysel olayları ve kişileri kurguda öne çıkaran tarihçilikten uzaklaşır (Sönmez, 2022: 84, Dosse, 2008: 111). Böylece tarihçiliği, olayların kronolojik sıralamasından ibaret bir bilim olarak görenlerin dikkatini, olayların şekillenmesinde geniş ve derin yapısal unsurların varlığına yönlendirir. Bu açılımla Braudel, Annales Okulu'na, zamanı ve toplumu anlamada daha geniş açıdan görme konusunda yeni bir zemin sunar (Dosse, 2008: 151).

Braudel, Annales Okulu'nun tarihçiliği disiplinlerarası bir çaba olarak görmesi anlayışını da benimsemiştir. Geniş bakış açısı ile, tarihçiliği sadece geçmişi inceleyen bir alan olmaktan çıkararak, toplumsal değişimleri anlama aracı olarak da ele almıştır (Burke, 2006: 174).

Braudel'in Annales Okulu'na katkıları, tarihçiliğin metodolojisini, kapsamını ve amaçlarının zenginleşmesine büyük etki etmiştir. Özellikle geçmişi katmanlı zaman diliminde ele alması, tarih araştırma ve yazımında yeni bir perspektif oluşturmuştur. "Uzun süre"de gerçekleşen olayları göz önünde bulundurarak olayların derinlemesine anlaşılmasını ve geniş çapta yorumlanmasına katkı sağlamıştır. Bu yaklaşımı, Braudel'i sadece bir tarihçi olarak değil, aynı zamanda tarih disiplininin bilimsel yönteminde yeni açılımlara imkân sağlayan bir kişi olarak da öne çıkarmıştır.

Fernand Braudel'in Tarihçiliğinde "Uzun Süre" Yaklaşımı

Braudel'in tarih metodolojisinde "uzun süre" anlayışı araştırmanın merkezindedir. Tarihçiliği, tarihsel süreçleri ve olayları yalnızca kısa dönemlerdeki gelişmeler üzerinden değil, aynı zamanda uzun dönemli yapısal değişimleri ve süreklilikleri içerecek şekilde ele alır. Bu yaklaşım, tarihin daha geniş bir perspektiften anlaşılmasına olanak tanır ve Braudel'e göre, tarihçilere olayların arkasındaki derin yapıları ve büyük zaman dilimlerindeki değişimleri anlama fırsatı sunar (Braudel, 1992: 71-72, 82-83, Ayıtgu, 2017a: 100). "Uzun süre" zemininde toplumsal değişim ve zamanın farklı hızlarına odaklanarak araştırmacılara tarihi ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel boyutlarıyla daha bütünsel bir şekilde ele alma olanağı tanır. Bunun yanında toplumsal yapıların ve ekonomik sistemlerin nasıl işlediği ve zaman içinde nasıl evrildiği hakkında daha derinlemesine fikir edinilmesini sağlar (Braudel, 1980: 8).

Böylece zaman, farklı katmanlarda işleyen ve birbirleriyle iç içe geçmiş bir yapı olarak görünür. Bu yapı içerisinde, "uzun süreli" coğrafi unsurlar en kapsamlı ve geniş olandır. Daha sonra ekonomik sistemler ve toplumsal değişimler vardır. Son olarak da her ikisinden de daha kısa zaman dilimini kapsayan bireylerin ve olayların hızlı hareket ettiği tarihî olaylar zamanı bulunur (Burke, 2005: 148-149). Braudel, tarihin sadece bireysel olaylar zincirinden ibaret olmadığını, bu olayların şekillenmesinde kapsamlı ve derin bir zeminin etkili olduğunu göstermek istemektedir (Ayıtgu, 2017a: 146-147).

Braudel, tarihin uzun süre zemininde ele alınması gerektiğini ve olayların devam eden süreç içinde bir bütün olarak değerlendirilmesini vurgulamaktadır. O, sınırlı bir zaman dilimindeki olaylara odaklanmak yerine, daha geniş bir zaman çerçevesi içindeki yapısal değişimlere ve sürekliliklere bakılmasını teşvik etmektedir (Yapıcı, 2005: 197-198, Burke, 2006: 79-80).

Braudel'in "uzun süre" anlayışı temelinde geçmişin ele alınmasını önermesi, tarihin anlatımında yeni bir paradigmaya yol açmıştır. Bu paradigmada, tarih, insanların günlük yaşamlarının ötesine geçen, zamanın derinliklerine uzanan ve geniş bir perspektiften toplumsal değişimleri ve yapıları inceleyen bir disiplin hâline gelmiştir. Braudel, bu şekilde tarihi, daha derinlemesine anlama ve açıklama yeteneğine sahip bir alan olarak yeniden tanımlamıştır. Bu perspektif, tarihçilere, geçmiş ve bugünü uzun dönemde etkileşen geniş çaplı sosyal, ekonomik ve kültürel süreçler bağlamında anlama fırsatı vermiştir (Braudel, 1980: 8, Ayıtgu, 2017a: 154, Braudel, 1992: 85-86, Wallerstein, 2011: 52-53).

Braudel'in, "uzun süre" yaklaşımında kullandığı başlıca unsur coğrafyadır. Hatta coğrafi mekânı, yaptığı incelemenin içerik kapsamına göre genişletip, daraltmaya yatkındır. İnsanların çevreleriyle ilişkilerini inceleyerek tekrarlayan döngülerin ve geçmişin yinelenen sürekliliğini vurgulamaktadır. Coğrafi faktörlerin, tarihsel süreçlerin anlaşılmasında kritik bir role sahip olduğunu savunarak, coğrafyanın, tarihin mekânsal bir boyuta taşınarak daha iyi anlaşılabilirliğini ifade etmektedir (Braudel, 1992: 91-92). Braudel, aynı zamanda, uygarlıkların uzun süreli yapısını ve onların coğrafi mekânlarla nasıl iç içe geçtiğini vurgulayarak, tarihsel süreçlerin ve olayların daha derin anlaşılacağını belirtmektedir. Uygarlıkların bu uzun vadeli ve mekânsal boyutu, tarihin sadece

geçici olaylar silsilesi olmadığını, aynı zamanda derin köklere sahip yapısal bir süreç olduğunu göstermektedir (Braudel, 2015: 103-104).

Braudel'in "uzun süre" yaklaşımı, tarihsel analizde derinlik ve kapsam sağlamakla kalmaz, aynı zamanda tarihçilere, olayların yüzeyindeki dalgalanmaların ötesine geçerek, tarihin daha sabit ve sürekli unsurlarını inceleme fırsatı verir. Bu, özellikle ekonomik ve sosyal tarih gibi alanlarda, tarihçilerin uzun vadeli süreçlere ve yapısal dinamiklere odaklanmasını sağlar. Örneğin, Braudel'in Akdeniz dünyası üzerine yaptığı çalışmalar, bu yaklaşımın somut bir örneğini sunar. "II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası" adlı eseri, siyasi ve diplomatik olaylardan çok ekonomik ve sosyal yapıları, bunların uzun dönemdeki gelişimlerini ve etkileşimlerini detaylı bir şekilde incelemektedir (Lee, 2018: 70-71). Braudel bu çalışmasında, bireysel olaylara odaklanmak yerine, Akdeniz bölgesinin uzun süreli ve nispeten bütüncül ekonomik ve toplumsal dinamiklerine ışık tutmuş ve böylece tarihsel süreçlerin daha kapsamlı anlaşılması için çaba sarf etmiştir.

Braudel, coğrafi konumlara odaklandığında, bölgelerin özgürlüklerini ve kendine özgü yönetim biçimlerini uzun süre nasıl koruduğunu, örneklerle anlatır. Toscana'nın coğrafyası ve tarihi üzerinden Akdeniz'in karmaşıklığını gösterir (Braudel, 2019a: 91-92). Provence ve Katalonya'daki toprak mülkiyeti yapıları üzerinden ekonomik ve sosyal farklılıkları vurgulayan Braudel, toprak mülkiyetinin ve tarımsal yapıların tarihsel süreç içindeki evrimini analiz etmenin önemine işaret eder (Braudel, 2019a: 133). Bölgenin denizcilik faaliyetleri ve kereste ticareti üzerinden şekillenen ekonomisinin dinamiklerini kapsamlı bir şekilde ele alır (Braudel, 2019a: 234-235). Akdeniz bölgesindeki toprağın doğal koşullarının zorluklarını ve bu zorlukların insan yaşamı üzerindeki etkilerini tartışırken, bölgenin ekonomik ve sosyal tarihinin doğal koşullarla nasıl iç içe geçtiğini de gösterir (Braudel, 2019a: 388).

Braudel'in uzun süreli yapı unsurları arasında dinsel inançlar, köylülerin yaşam tarzları, ölüm ve aile hayatı gibi konular da bulunmaktadır. Bunlar, genellikle toplumların uzun süreli ve değişmez değerlerine yönelik içeriklere sahiptir (Braudel, 2014: 61-62). Braudel, bu yapıların ve sürekliliklerin tarihçiler tarafından nasıl ele alınması gerektiğine dair kapsamlı bir çerçeve sunar ve bu yapıların zamanla nasıl evrildiğini incelemek için metodolojik yaklaşımlar önerir.

Fernand Braudel, ekonomi, toplum ve çevre arasındaki ilişkilerin nasıl bir bütünlük oluşturduğunu incelerken, Akdeniz'in tarihsel karakterini anlamaya yönelik kapsamlı bir çaba sarf etmiştir. Onun çalışmalarında, Akdeniz'in sadece bir denizler bütünü olmadığını, aynı zamanda Akdeniz'i çevreleyen topraklarla ve bu topraklarda yaşayan insanlarla sıkı bir ilişki içinde olduğu vurgulanmaktadır (Braudel, 1992: 15-16). Bu kompleks yapı, Braudel'in tarih anlayışında, bir "Welttheater" (Dünya sahnesi) veya "Weltwirtschaft" (Dünya ekonomisi) olarak, kendi içinde kapalı bir ekonomik ve siyasi evren olarak ortaya çıkar (Braudel, 2019b: 46)

Fernand Braudel'in "uzun süre" yaklaşımı, tarihçilik anlayışında çığır açan bir değişim yaratarak, tarihçilerin tarihi anlama ve yorumlama biçimlerinde köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu yaklaşım, tarihçilerin geniş zaman dilimlerindeki

değişimleri bütüncül anlamalarını ve geçmişteki derin yapıları görmelerine imkân sağlayacak nitelikte olmuştur.

Akdeniz’de Buğday Üretimi ve Ticaretinin F. Braudel’in “Uzun Süre” Yaklaşımı Üzerinden Analizi

Braudel’in “uzun süre” (*longue durée*) teorisi, tarih boyunca gerçekleşen olayların ardında yatan uzun vadeli yapıları ve süreçleri vurgular. Bu bağlamda, buğdayın tarih boyunca dünya genelindeki yayılımı ve etkilerinin, medeniyetlerin beslenme alışkanlıklarını nasıl şekillendirdiğini ve küresel ticareti nasıl etkilediğini incelemek önemlidir. Akdeniz havzasındaki buğday üretiminin kritik merkezleri Kuzey Afrika, Güney İtalya ve Sicilya ile Anadolu ve Balkanlar, Fernand Braudel’in “uzun süre” (*longue durée*) kavramı ışığında yeniden değerlendirildiğinde, bu bölgelerin özelde tarımsal üretim tarihinin, genelde ise uzun süreli “yapı” oluşumuna katkılarının çok daha geniş bir perspektiften incelenmesine olanak sağlamaktadır. Kuzey Afrika, tarih boyunca iklimsel avantajlar ve toprak verimliliği açısından buğday üretimi için bir üs haline gelmişken, Güney İtalya ve Sicilya, verimli toprakları sayesinde Antik Çağ’dan bu yana Avrupa için bir buğday ambarı işlevi görmüştür. Anadolu ve Balkanlar ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliği altında, stratejik konumlarından ötürü buğday ticaretinde hayati bir kavşak noktası olmuştur. Bu üç coğrafi bölge, Braudel’in analitik çerçevesinde, ekonomik, sosyal ve çevresel yapılarla iç içe geçmiş, uzun dönemli tarihsel süreçlerin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Bu bölgelerdeki buğday üretimi ve dağıtımı, bireysel tarihî olayların ötesinde, bölgesel ve küresel ölçekte toplumsal ve ekonomik dinamiklerin şekillenmesinde merkezî bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Akdeniz’deki buğday üretim merkezleri, tarihsel süreçlerin uzun vadeli incelenmesini gerektiren derinlemesine ve kapsamlı bir analizin de konusudur.

Braudel’e göre; Akdeniz, iklim koşullarının ve tarihin şekillendirdiği bir tarımsal üçlüye ev sahipliği yapar: buğday, zeytin ve üzüm. Bu durum, bölgenin tarımsal medeniyetini ve aynı zamanda da insanların fiziksel çevre üzerindeki zaferini simgelemektedir. Bu üç temel tarım ürünü, Akdeniz’in uzun tarihî sürecinde, çevresel koşullarla insan etkileşiminin somut birer göstergesidir (Braudel, 2019a: 376). Ona göre; buğday ve benzeri bitkilerin Eski Doğu’dan Akdeniz bölgesine yayılması, tarih açısından dikkate değer bir süreç başlatmıştır. Bu konunun gündeme gelmesi, beslenme coğrafyasının araştırılmasını sağlayacak ve böylelikle çalışmalara disiplinler arası bir özgünlük ve yenilik katacaktır. Braudel, coğrafyacıların genellikle gıda meselelerine gereken önemi vermediği eleştirisini getirmekle birlikte, bu eksikliğin Fransız tarihçiler için de söz konusu olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu durum, biyolojik ve beşerî coğrafya alanının önemli isimlerinden Fransız coğrafyacı Maximilien Sorre’nin hem coğrafyacılar hem de tarihçilere yönelik birtakım öneriler yapmasına yol açmıştır (Braudel, 2020: 169). Braudel, Akdeniz’in tarımsal ve tarihsel bağlamını uzun süre teorisi çerçevesinde ele alarak, coğrafya, tarih vs. gibi alanlarda disiplinler arası çalışmalara olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Böylelikle aynı zamanda, Braudel’in

“bütünsel tarih” vurgusu ile disiplinler arası çalışmaların da önemi gün yüzüne çıkmaktadır.

Antik dönemin ilk tarım devletleri olan Mezopotamya, Mısır, İndus Vadisi ve Sarı Irmak, geçim temeli olarak tahıl üretimine dayanıyordu. Bu devletler buğday, arpa ve akdarı gibi tahıllara odaklanmıştı. Daha sonraki dönemlerde pirinç ve mısır gibi ürünler de eklenmiş olsa da erken dönem devletleri benzer tarımsal örüntüleri izledi. İnka devleti, patates ve mısırla kısmi bir istisna oluşturdu, ancak vergilendirilen ana bitki yine mısırdı. Tahıl devletlerinde, temel nişasta kaynağı olarak bir veya iki tahıl bitkisi, aynı zamanda aynı verginin temelini oluştururdu. Bu devletler, alüvyonlu topraklar ve su kaynaklarıyla sınırlı ekolojik nişlerde var olabiliyorlardı. Lucien Febvre’in “olasılıkçılık” kavramına göre, bu ekolojik niş devlet oluşumu için gerekliydi, ancak yeterli değildi. Büyük ölçekli tahıl üretimi olmadan devletin ortaya çıkması imkansızdı. James C. Scott, ilk devletlerin çoğunu tanımlayan belirgin bir tarımsal-ekonomik model olduğunu belirtmektedir. Tahıl ister buğday, arpa, pirinç veya mısır olsun (ki bugün bile bu dört tahıl, dünya kalori tüketiminin yarısından fazlasını sağlamaktadır), mevcut modeller bu devletlerin ortak özelliklerini ortaya koymaktadır. Scott, ilk devletlerin vergilendirilebilir tahıl ekinleriyle kaplı, açık, ölçülebilir ve olabildiğince tekdüze bir alan yaratmaya çalıştığını savunur. Bu topraklarda büyük bir nüfusu angaryaya koşmak, askere almak ve tahıl üretmek amacı güderlerdi. Ekolojik, epidemiyolojik ve politik pek çok sebepten dolayı devletler bu hedeflerine genellikle ulaşamaz, ancak bu eğilimden de asla vazgeçmezlerdi. Benzer şekilde, Sarı Irmak kıyılarındaki ilk devletler, çalkantılı ve sürekli değişen delta bölgelerinde değil nehrin yukarı taraflarındaki alanlarda gelişmişti. Çin’de ekim faaliyeti akdarıdan ibaret olsa da bu durum, Mezopotamya’da buğday ve arpa ekiminin oynadığı hayati rolü Çin’de de üstlenmiştir. Devlet inşası, zengin löslü topraklara odaklanmış, hem engebeli arazileri (“içerideki” barbarları) hem de Sarı Irmak Deltası’nın karmaşık ve çeşitliliğin bol olduğu alanlarını görmezden gelmiştir (Scott, 2019: 35,120-121).

Akdeniz’in temel tarım ürünleri, sayıca sınırlıdır. Bunlar arasında iki ya da üç çeşit buğday, arpa, mercimek, bezelye, nohut ve burçak bulunmaktadır. Bugün dünyayı, Bereketli Hilal’in binlerce modern ve melez çeşidi bulunan kurucu ürünleri doyurmaktadır. Buğday, zeytin ve şarap, Akdeniz’in derin geçmişiyle olan en güçlü bağlarımızdır. Dünya gıda rejiminin kökeni, geçmişte gezegenin farklı bölgelerinde gerçekleşen sınırlı sayıdaki Neolitik olaya dayanır. Akdeniz bölgesine özgü buğday, hâlâ dünya beslenme düzeninin en büyük bileşenidir. İlk ekim türlerinin soyundan gelen bu bitkiler, geniş çapta yetiştirilmektedir. *Triticum dicoccum* ve *Triticum monococcum* (siyez buğdayı) gibi eski buğday çeşitleri, modern dünyada hayvan yemi olarak kullanılsa da binlerce yıl boyunca insan beslenmesinde önemli bir rol oynamıştır ve özellikle zorlu çevre koşullarına dayanabilmektedirler. Buğday, lizin dışında, insanların ihtiyaç duyduğu tüm temel aminoasitleri (proteinlerin yapı taşları) içerir (McGregor, 2021: 37-40).

Buğday, bir fenomen olarak aslında insanların temel besin maddesi olmaktan öte, coğrafyaların tarihsel oluşum sürecine doğrudan etki eden bir başat aktör durumundadır. Braudel’e göre buğdayın hasat edilmesi, depolanması ve dağıtımını konusunda yaşanan değişimler ve dönüşümler tarihin akışına etki etmiş ve bu etki uzun süre boyunca etkileri takip edilebilen yapıların şekillenmesine

neden olmuştur. Aynı zamanda Braudel, eserlerinde göze çarpan jeo-tarih analizleri çerçevesinde coğrafi koşulların insan aktiviteleri üzerindeki belirleyici rolünü de açıkça ortaya koymaktadır. Fernand Braudel'in jeo-tarih anlayışı ile "uzun süre" kavramı birbirinden ayrı düşünülemez. Dolayısıyla Braudel, coğrafya ve tarih arasındaki derin ilişkiyi vurgulayan bir tarih anlayışına sahiptir. Braudel, tarihsel süreçleri ve olayları, coğrafi faktörlerin etkisi altında incelemeyi savunur. Ona göre, coğrafi faktörler, tarihsel gelişmeleri şekillendiren önemli belirleyicilerdir ve uzun vadeli etkilere sahiptirler. Braudel'e göre, coğrafya sadece bir sahne değil, aynı zamanda tarihsel gelişmelerin belirleyici bir unsuru olarak görülmelidir. O, coğrafi unsurların (iklim, topoğrafya, su yolları gibi) ekonomik, sosyal ve siyasi yapıları etkilediğini ve tarihsel süreçleri şekillendirdiğini savunur. Örneğin, bir bölgenin iklimi tarım ürünlerini, su kaynakları ticaret yollarını ve doğal sınırları belirleyebilir ve bu da o bölgenin ekonomik ve siyasi gelişimini etkileyebilir. Braudel'in jeo-tarih anlayışı, tarihi olayları yalnızca insan etkileşimleri üzerinden değil, aynı zamanda coğrafi koşulların etkisi altında da değerlendirir. Bu şekilde, tarihin daha derin ve kapsamlı bir anlayışını sunar.

Braudel, "Kapitalizm'in Kısa Tarihi" adlı eserinde, tahıl türlerinin (buğday, pirinç, mısır) insanlık tarihi açısından önemini vurgular. Bu tahıllar, antik çağlardan bu yana yapılan sayısız deneyimlerin ve tercihlerin bir ürünü olarak öne çıkmıştır. Bu tercihler, yüzyıllar boyunca süren "hareketlilikler" neticesinde, (Pierre Gourou'nun ifadesiyle) uygarlıkların beslenme alışkanlıklarını şekillendiren başat bitkiler haline gelmiştir (Braudel, 2013: 18-19). Bu bitkilerin belirlenmesi ile tahılların insanlık tarihi boyunca süregelen ve uzun vadeli etkileri incelenerek, tarihin akışındaki rolleri ortaya çıkarılmaktadır. Aynı zamanda bu gelişimin izdüşümlerine ulaşılması, Braudel'in uzun süreli yapılar ve süreçler üzerine odaklanan katmanlı tarih yaklaşımında "uzun süre'nin" somut bir örnek üzerinden (örneğin buğday) tartışılmasına ve ortaya koyulmasına olanak sağlar.

Braudel'in "Maddi Uygarlık" adlı bir diğer eserinin birinci cildinde buğdayın, geniş bir coğrafyada tarih öncesi dönemlerden itibaren var olduğu, farklı kültürlerdeki tüketim biçimlerinin ve ticaretin bu ürün üzerinden şekillendiği ifade edilir (Braudel, 2017: 97-98). Tahıl türleri arasındaki ilişki ve tarihsel dönemler boyunca bu tahılların nasıl kullanıldığı, özellikle darı ve arpanın geçmişteki önemi üzerinde durularak incelenir (Braudel, 2017: 98-102). Ekin rotasyonunun tarihine ve bu uygulamanın tarımsal verimlilik üzerindeki etkilerine değinilir, Avrupa'da ve diğer bölgelerde uygulanan farklı ekin rotasyonu sistemleri ve bu sistemlerin tarımsal sürdürülebilirlik üzerindeki önemi tartışılır (Braudel, 2017: 102-108). Buğdayın yerel ve uluslararası ticaretinin, geçmişten günümüze kadar ekonomik ve sosyal yapıları nasıl etkilediği, bu ticaretin politik ve sosyal yapılar üzerindeki etkisine dair örneklerle yer verilir (Braudel, 2017: 111-116).

Braudel'in tarihçiliğinde buğdayın tarih boyunca dünya genelindeki yayılımını, etkilerini, medeniyetlerin beslenme alışkanlıklarını nasıl şekillendirdiğini ve küresel ticareti nasıl etkilediğini uzun sürede görmek mümkündür. Örneğin, Akdeniz havzasındaki buğday üretiminin kritik merkezleri Kuzey Afrika, Güney İtalya ve Sicilya ile Anadolu ve Balkanlar bir bütün içinde ve uzun zaman diliminde değerlendirilmektedir. Braudel, buğday üzerinden bölgenin etkileşimini analiz etmenin, Akdeniz yaşamının daha geniş bir perspektiften

anlaşılmasına imkân sağladığı kanaatindedir ve bu yaklaşımını şu şekilde ortaya koymaktadır: Buğday başta olmak üzere, diğer ürünlerin elde edilmesinde doğal koşullardan kaynaklanan sorunlar ve sınırlı tarım alanları, bölgeyi sürekli olarak açlık sınırında tutmakta, bu da buğdayın üretimi ya da dışarıdan tedariği gibi ihtiyaçları başat mesele haline getirmektedir. Güney rüzgarları erken estiğinde, buğdayın henüz tam olgunlaşmadan kurumasına ya da olgunlaşmış tanelerin dökülmesine neden olmakta, buna bağlı olarak İspanya’da, tanelerin güneşte kurumasını önlemek için, köylüler geceleyin buğday hasadı yapmak durumunda kalmaktadır. Buğdayı veya tarım alanlarındaki diğer faaliyetleri etkileyen bir başka husus, rüzgarla gelen hastalıklardır (Braudel, 2019a: 388-389).

Braudel, buğday üzerinden ekonomik hareketliliğe yönelik de tespitler yapmaktadır. Onun tespitine göre, buğdayın tedariği, kapalı ekonomiler aracılığıyla ve özellikle kısa mesafelerde gerçekleşen bir faaliyetti. Şehirler genellikle yakın çevrelerindeki ambarlardan ihtiyaçlarını karşılardı. Ancak büyük şehirler, buğdayı uzun mesafelerden temin etme gibi bir zorluğu göze alabilmekteydiler. Bu durum, Akdeniz’deki ekonomik yapıların ve şehirleşme dinamiklerinin anlaşılması için önemli bir gösterge niteliğindedir (Braudel, 2019b: 339-340). Bu şehirleşme dinamiklerinin ve ekonomik hareketliliğin, uzun vadeli faktörlerin etkisi altında şekillenmesi ve bu yapıların gündelik yaşamı etkilemesi Braudel’in tarih yaklaşımında “uzun süre” kavramını temsil eden dikkat çekici örneklemelerdir.

Fernand Braudel *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı üç ciltlik eserinde, Akdeniz bölgesinde buğday üretiminin özellikle yoğunlaştığı üç ana alana dikkat çekmektedir. Bu bölgeler:

- Kuzey Afrika, burada Mısır ve Mağrib’in verimli toprakları ve uygun iklimi buğday üretimini desteklemektedir;
- Güney İtalya ve Sicilya, bu bölgeler büyük buğday ambarlarına sahip olup verimli toprakları ile dikkat çekmektedir;
- Anadolu ile Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde stratejik konumlarıyla hem buğday üretiminde hem de dağıtımında merkezî bir rol üstlenmiştir.

Roma İmparatorluk çağında tahıl kıtlıklarının büyük siyasi sonuçlar doğurduğu ve tahıl talebinin yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. Her yıl kente Mısır’dan yaklaşık 150.000 ton buğday geliyordu ve bu, tek kaynak değildi; Sicilya’dan da büyük miktarda buğday geliyordu. Mısır’dan gelen buğday tedarikine ilişkin arkeolojik bulgular, diğer bölgelere göre daha eksiksizdir. Mısır’da, Roma’ya giden tahıl iki kaynaktan geliyordu: Vergilerin ürün olarak ödenmesi ve imparatorluk mülkleri. Vergiler, devlet tarafından toplanıp yeniden dağıtılabiliyordu, çoğu Roma ordularını beslemek için kullanılıyordu. Tahılın bir kısmı kamu işletmelerindeki köleler için ayrılırdı ve sadece bir kısmı Roma’ya giden gemilerde bulunurdu. İkinci büyük kaynak ise, imparatorluk ailesinin Mısır’daki geniş arazileriydi. Bu araziler, imparatorluk ailesinin sahip olduğu büyük gayrimenkul birikimiydi ve zamanla bütün nüfusun yararına kullanılmaya başlanmıştı (McGregor, 2021: 180).

Braudel, İspanya'nın verimli ovalarıyla, zeytinyağı, üzüm, şarap, kumaş ve mamul eşya ihracatında önemli bir merkez olduğunu, ancak, bu ticari başarının günlük temel gıda maddesi olan buğday için söz konusu olmadığını belirtir. Bu nedenle de İspanya'nın zorunlu olarak dışa bağımlılığına dikkat çeker. Özellikle Kuzey Afrika'nın, bu bağlamda kritik bir tedarikçi olarak öne çıktığını; Endülüs kentlerinin Kuzey Afrika'dan gelen buğdaya olan bağımlılığı sebebiyle, bu ticaret yolu üzerinde hakimiyet kurmayı ve bu kentler üzerinde kontrol sağlamayı zorunlu hissettiklerini vurgulamaktadır (Braudel, 2019a: 141). Bu süreç, Kuzey Afrika'dan gelen buğdayın, özellikle İspanya'da hem ekonomik hem de sosyal açıdan önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Braudel, 2019a: 291-292).

Cenovalı tüccarların Atlantik'teki adaların sömürgeleştirilmesi ve İber imparatorluklarının genişlemesiyle elde ettiği kazançlar, tahıl ticaretinin önemini vurgulamaktadır. Sevilla'daki Ceneviz nüfusunun 15. yüzyılda hızla artması ve 16. yüzyılda zirveye ulaşması, tahıl ticaretinin ekonomik etkisini göstermektedir. Habsburg İmparatorluğu'nun genişlemesi, Cenevizlerin Sardinya ve Sicilya'ya erişimini kolaylaştırarak tahıl ihracatını artırdı; Sicilya'dan yapılan tahıl ihracatı, yıllık 100.000 salmeye* ulaştı ve daha sonra 120.000-150.000 salme arasında seyretti. Bu süreç, Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarının genişlemesiyle birlikte, kent-devletlerin ekonomik gücünü korumasına katkı sağladı. Tahıl ticareti, yalnızca bölgesel ekonomik refahı artırmakla kalmadı, aynı zamanda siyasi ve ticari nüfuzlarını da güçlendirdi. Tahıl ticareti, devletlerin ekonomik dayanıklılığı ve siyasi gücü için hayati bir rol oynadı (Tabak, 2010: 88-89).

Braudel, "II. Felipe Dönemi Akdeniz ve Akdeniz Dünyası" adlı çalışmasında 16. yüzyılda Güney İtalya ve özellikle Sicilya'nın, Akdeniz ticaretinde merkezî yerlerden biri haline geldiğini buğday üzerinden ortaya koymaktadır. Bu dönemde Apulia, geniş ve verimli arazileriyle tanınan bir buğday ambarı ve zeytinyağı deposu olarak öne çıkmış, Adriyatik'te bulunan kentlerin gıda ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamıştır (Braudel, 2019a: 94). 1564 ile 1590 yılları arasında, İtalya'nın Doğu Akdeniz kaynaklarına erişiminin kısıtlanmasıyla birlikte, yerel buğday kaynaklarına olan bağımlılık artmış, Sicilya ve Apulia gibi bölgeler, büyük şehirlerin buğday ihtiyacını karşılamada kritik önem kazanmıştır (Braudel, 2019b: 376-383). Özellikle Sicilya, 1590'lı yıllarda yaşanan kötü hasatlar ve açlık dönemlerine rağmen, buğday ihracatını sürdürmeyi başarmıştır. 17. yüzyıl boyunca Sicilya'nın önemli bir buğday ihracatçısı olarak rolü devam etmiş, Messina gibi şehirlerin buğday girişleri üzerine yapılan istatistiksel çalışmalar, adanın buğday ticaretindeki etkinliğini gözler önüne sermiştir (Braudel, 2019b: 387-391). Bu tarihsel örnekler, Güney İtalya ve Sicilya'nın Akdeniz bölgesindeki buğday üretim ve ticaretindeki merkezî rolünü ortaya koymaktadır. Bölgenin bu stratejik önemi, zengin ve verimli toprakları, buğday üretimindeki uzmanlaşması ve kötü dönemlere rağmen ihracatı sürdürebilmesiyle sağlanmıştır. Bu durum, Sicilya'nın ve genel olarak Güney İtalya'nın, Akdeniz'in buğday ekonomisinde oynadığı kritik rolün altını çizmektedir. Bu örnekler aynı zamanda Braudel'in uzun süreli

* "Salme", özellikle Sicilya'da kullanılan bir tahıl ölçü birimidir. Tahıl ticaretinde kullanılan bu ölçü birimi, belirli bir hacmi ifade eder ve genellikle buğday gibi tahılların miktarını belirlemek için kullanılır. Bir salme, yaklaşık olarak 275 litre veya 220 kilogram buğdaya denk gelir. Bu ölçü birimi, tarih boyunca özellikle Akdeniz bölgesinde tahıl ticaretinde önemli bir rol oynamıştır.

ekonomik yapılar ve ticari ilişkiler üzerindeki vurgusuna uygun bir şekilde, coğrafi ve ekonomik faktörlerin tarihsel süreçler üzerindeki etkisini somut hale getirmektedir.

Braudel, buğday üzerinden somutlaştırdığı ekonomik akışa dair bir başka örneğini Osmanlı Devlet'i coğrafyası üzerinden de ortaya koymuştur. 1548-1564 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan buğday üretimindeki ani yükseliş, İtalya'daki tarımsal üretim kriziyle birlikte değerlendirildiğinde, Akdeniz bölgesinin ekonomik ve sosyal dinamiklerini önemli ölçüde etkilemiştir. Braudel bu dönemde, özellikle Venedik gibi Batı şehirlerinin Doğu Akdeniz pazarlarına yönelmesine neden olduğuna değinmektedir (Braudel, 2019b: 371-375). Braudel, konuyu genişleterek şu şekilde devam etmektedir: Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu ve Balkanlar, Akdeniz coğrafyasında buğday üretiminin ve ticaretinin merkez üssü haline gelmiştir. Özellikle 16. yüzyılın sonunda Eflak ve Boğdan bölgelerinde, Eflak prensi Cesur Mihail (1593-1601) döneminde, buğday ekimi önemli ölçüde artmıştır. Bu artış, bölgede tahıl ticaretinin gelişmesiyle ve Karadeniz üzerinden gelen taleple birlikte senyörlük rejiminin güçlenmesine katkı sağlamıştır (Braudel, 2019a: 143). Osmanlı döneminde Anadolu ve Balkanlardaki buğday üretimi ve ticareti, bölgesel ve küresel ekonomi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Bulgaristan'ın fethiyle, bölge Osmanlı'nın buğday ambarı olarak tanımlanmış ve çeşitlilik ile zenginlik kazanmıştır. Braudel, 1595 yılında bölgeyi "Osmanlı'nın buğday ambarı" olarak tanımlamıştır (Braudel, 2019b: 627). 16. yüzyılda Anadolu ve Balkanlarda, özellikle Suriye ve Trakya buğdayı gibi çeşitlerle, buğday üretimi dikkate değer bir yer tutmuştur. Bu bölge, Doğu Akdeniz'de Batı'nın buğday ihtiyacını karşılayan ana kaynaklardan biri olmuş, Mısır, Teselya, Makedonya ve Bulgaristan ovaları ile Rumen ülkeleri buğday ambarları olarak öne çıkmıştır (Braudel, 2019b: 376-377). Doğu Akdeniz, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolündeki bölgeler, buğday ticaretinde kilit bir rol oynamıştır. İstanbul, bu ticaretin merkezi haline gelmiş, Mısır ve diğer bölgelerden büyük miktarlarda buğday alınarak Osmanlı başkentine ve diğer yerlere dağıtılmıştır. Buğday, Venedik ve Ragusa gibi Batı şehirlerine de ihraç edilmiş, ancak Osmanlı'nın bazen olumsuz yanıtları, kaçakçılık ve karaborsa faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur (Braudel, 2019b: 359-361). Braudel'in vermiş olduğu bu tarihsel örnekler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Balkanlarda buğday üretimi ve ticaretindeki merkezî rolünü ve bu süreçlerin bölgesel ekonomi üzerindeki etkisini göstermektedir.

17. ve 18. yüzyıllarda Akdeniz'de buğdaya ve küçük baş hayvana ilgi yeniden artmış. Bu durum, bölgenin ekonomik itibarındaki düşüşü yansıtmakla birlikte, bitki örtüsündeki değişiklikler de ekolojik dönüşümlerle ortaya çıkmıştır. Eskiden ticari ekime uygun olan kıyı ovaları terk edilip bataklıklar ve sulak alanlara dönüşmüştür. Yamaçlarda ve yüksek arazilerde yerleşim artmış, buralar hayvan otlakları ve ağaç ürünlerine ayrılmıştır. Köyler, dağ yamaçlarına doğru kaymış ve ovalardaki yerleşim hızlanmıştır. Ancak, alçak arazilerdeki yerleşim azalırken, bu süreç kent-devletlerin ve deniz imparatorluklarının sonunu da getirmiştir. Atlantik kıyılarında Doğu ürünlerinin büyük ölçekli ekimi, Venedik'in deniz devletinin temellerini sarstı. 16. yüzyıl sonlarından itibaren, Akdeniz'in manzarası daha yüksek kesimlerin yararına değişti (Tabak, 2010: 38-40).

Braudel tarih yaklaşımında, ekonomik yapıların ve ticari ilişkilerin analizinde coğrafi faktörlerin önemini vurgular. Bu bağlamda, Akdeniz'in jeostratejik konumu ve ticaret yollarının önemi, bölgedeki ekonomik ve sosyal değişimleri şekillendirmede kritik bir rol oynadığını ortaya koyar. Braudel, tarihi olayları ve süreçleri belirleyen uzun vadeli yapıları ve coğrafi faktörleri vurgulayarak, tarihin daha geniş bir bağlamını anlamamıza yardımcı olur. Buğday üretimi ve ticaret ağlarının anlatıldığı yukarıdaki örnekler de görüldüğü gibi, tarihi olayları ve süreçleri belirleyen yapısal unsurlara odaklanır ve tarihsel gelişmelerin arkasındaki uzun vadeli etkileri vurgular. Braudel'in bu yaklaşımı, tarihçilere, geçmişi sadece kısa vadeli olaylarla değil, aynı zamanda uzun vadeli yapısal değişimlerle de anlamaları gerektiğini hatırlatır.

Sonuç

Bu çalışma, Fernand Braudel'in "uzun süre" (longue durée) teorisini temel alarak, Akdeniz'deki buğdayın tarihsel yolculuğunu incelemektedir. Braudel'in uzun süre teorisi, tarihsel olayların ve süreçlerin kısa vadeli dalgalanmalar yerine uzun vadeli yapısal değişimlerle açıklanabileceğini vurgular. Bu bağlamda, buğday üretimi, tarımsal faaliyetlerin ve ekonomik sistemlerin uzun vadede nasıl şekillendiğini anlamak için ideal bir araç olmuştur.

Braudel, tarihsel analizin üç temel zaman dilimi üzerinden yapılması gerektiğini savunur: uzun süre, konjonktürel süre ve olay süresi. Uzun süre, yavaş ve genellikle göz ardı edilen dönüşümleri incelerken; konjonktürel süre, daha hızlı değişimleri ve ekonomik döngüleri kapsar. Olay süresi ise, kısa bir zaman dilimini kapsayan ve dramatik olaylara odaklanan tarihî olaylar zamanıdır. Bu üç katmanlı yaklaşım, tarihsel süreçlerin daha kapsamlı anlaşılmasını sağlar ve zamanın farklı yönlerini keşfetmeye olanak tanır. Bu bağlamda, Braudel'in uzun süre yaklaşımı, tarihsel olayları ve süreçleri kısa vadeli analizlerin ötesinde geniş zaman dilimlerinde değerlendirme fırsatı sunar.

Braudel'in çalışmaları, coğrafyanın tarihsel süreçlerdeki belirleyici rolünü vurgular. Akdeniz'in iklim koşulları, toprak verimliliği ve ticaret yolları, buğday üretimi ve ticaretinin şekillenmesinde kritik bir öneme sahiptir. İklim koşulları, buğday tarımının verimliliğini ve yaygınlığını belirleyen temel unsurlardır. Örneğin, Güney İtalya ve Sicilya'nın verimli toprakları ve uygun iklimi, bu bölgeleri buğday üretimi için ideal kılmıştır. Aynı şekilde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu ve Balkanlar, stratejik konumlarıyla buğday ticaretinde hayati bir kavşak noktası olmuştur. Braudel, buğdayın tedariği kapalı ekonomiler aracılığıyla ve özellikle kısa mesafelerde gerçekleşen bir faaliyet olduğunu; ancak büyük şehirlerin buğdayı uzun mesafelerden temin etme zorunluluğu sebebiyle ekonomik yapıların ve şehirleşme dinamiklerinin anlaşılması için önemli bir gösterge olduğunu belirtir.

Buğday üretimi, coğrafyanın belirleyici etkisi altında şekillenmiştir. İklim koşulları, toprak verimliliği, gibi coğrafi faktörler, buğday tarımının verimliliğini ve yaygınlığını belirleyen temel unsurlardır. Buna bağlı olarak buğday ticareti ve yol güzergahları devletlerarası ve toplumlararası ilişkilerde de etkili olmuştur.

Örneğin, Akdeniz havzasında buğday tarımı, tarih boyunca iklimsel dalgalanmalardan doğrudan etkilenmiştir. Bu bağlamda, Braudel'in coğrafyanın uzun süreli etkilerine dair vurgusu, buğday üretiminin coğrafi bağımlılıklarını net bir şekilde ortaya koyar. Aynı zamanda Akdeniz'in çevresinde yerleşmiş toplumların da buna bağlı olarak etkileşimlerini ortaya koymaktadır. Braudel, buğdayın ekonomik ve sosyal dinamikler üzerindeki etkisini de kapsamlı bir şekilde ele alır. Buğday üretimi ve ticareti, bölgesel ekonomilerin canlılığını ve toplumların sosyal yapısını şekillendiren temel unsurlardan biri olmuştur. Örneğin, 16. yüzyılda İspanya'nın dışa bağımlılığı ve buğday ihtiyacını Kuzey Afrika'dan karşılaması, bu bölgedeki ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurma zorunluluğunu doğurmuştur. Aynı şekilde, Sicilya ve Apulia'nın buğday ambarları olarak Akdeniz ticaretindeki kritik rolü, bölgesel ekonomilerin ve şehirleşme dinamiklerinin uzun vadeli faktörler tarafından şekillendiğini göstermektedir. Braudel, buğday üzerinden bölgenin etkileşimini analiz etmenin Akdeniz yaşamının daha geniş bir perspektiften anlaşılmasına imkân sağladığı kanaatindedir.

Braudel'in "uzun süre" teorisi, tarihsel olayları ve süreçleri kısa vadeli analizlerin ötesinde geniş zaman dilimlerinde değerlendirme fırsatı sunar. Bu çalışmada buğday üretimi üzerinden yapılan analizler, Braudel'in teorisinin uygulama alanını genişleterek tarihsel ve sosyal bilimlerde daha derin ve anlamlı perspektifler geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Braudel'in coğrafyanın ve uzun süreli yapısal faktörlerin tarihsel süreçlerdeki belirleyici rolünü vurgulayan yaklaşımı, tarihçilere geçmişte sadece kısa vadeli olaylarla değil, aynı zamanda uzun vadeli yapısal değişimlerle de anlamaları gerektiğini hatırlatır. Bu nedenle, uzun vadeli yaklaşımlar tarihsel analizlerin daha kapsamlı ve bütüncül bir şekilde gerçekleştirilmesine önemli katkılar sunmaktadır. Buğdayın Akdeniz'deki yolculuğu, Braudel'in uzun süre teorisi bağlamında ele alındığında, tarihsel olayların ve süreçlerin derinlemesine anlaşılmasına olanak tanıyan zengin bir örnek teşkil etmektedir.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Etik Beyanı: Bu çalışma etik ve telif kurallarına uygun olarak yürütülmüştür. Arşiv belgeleri ve literatür kaynakları üzerinden yürütülen bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Kaynakça

- Aydınalp, H. (2014). Immanuel Wallerstein ile sosyal bilimleri yeniden düşünmek. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (39), ss. 27-48.
- Ayıtgu, G. (2017b). *Tarihyazımı tartışmalarının felsefe açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ayıtgu, G. (2017a). Tarih'e disiplinlerarası bir perspektifle bakmak: Bloch ve Braudel. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), ss. 146-152.
- Braudel, F. (2015). *Akdeniz: Tarih, mekân, insanlar ve miras* (N. Erkurt, Çev.). İstanbul: Metis.
- Braudel, F. (2019a). *II. Felipe döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (M.A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Doğu-Batı.
- Braudel, F. (2019b). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (M.A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Doğu-Batı.
- Braudel, F. (2017). *Maddi uygarlık, ekonomi ve kapitalizm: XV.-XVIII. yüzyıllar gündelik hayatın yapıları* (M.A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge.
- Braudel, F. (2013). *Kapitalizmin kısa tarihi* (İ. Yerguz, Çev.) İstanbul: Say.
- Braudel, F. (1980). *On history* (S. Matthews, Trans.). Chicago: The University of Chicago.
- Braudel, F. (2020). *Tarih üzerine yazılar* (M.A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: Doğu-Batı.
- Braudel, F. (2014). *Uygarlıkların grameri* (M.A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge.
- Braudel, F. (1972). Personal testimony. *The Journal of Modern History*, (44), pp. 448-467.
- Burke, P. (2006). *Fransız tarih devrimi: Annales Okulu* (M. Küçük, Çev.) Ankara: Doğu-Batı.
- Burke, P. (2005). *Tarih ve toplumsal kuram* (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı.
- Çarkçı, A. (2021). Siyasal tarihçiliğe bir reddiye hareketi olarak Annales Okulu: Doğuşu, gelişimi ve önemli temsilcileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2), ss. 207-221.
- Dosse, F. (2008). *Ufalanmış tarih* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Lee, R. E. (2018). Lessons of the Longue Durée: The legacy of Fernand Braudel. *Historia Crítica*, (69), pp. 69-77.
- McGregor, J. H. S. (2015). *Tarihöncesinden bugüne Akdeniz dünyası ve doğa: Kriz çağına nasıl geldik?* (B. Gönülşen, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- McNeill, W. H. (2001). Fernand Braudel, historian. *The Journal of Modern History*. (1), pp. 133-146.
- Scott, J. C. (2019). *Tahıla karşı: İlk devletlerin derin tarihi*. (A. E. Pilgir, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi.

- Sönmez, E. (2022). *Annales Okulu ve Türkiye’de tarihyazımı*. Ankara: Fol.
- Tabak, F. (2021). *Solan Akdeniz: 1550-1870: Coğrafi-tarihsel bir yaklaşım* (N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Telemak.
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya sistemleri analizi* (E. Abadoğlu & N. Ersoy, Çev.) İstanbul: BGST.
- Yapıcı, M. İ. (2005). Bir Akdeniz tarihçisi: Fernand Braudel. *Doğu Batı*, (34) ss. 183-199.